

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Том 20

*До 100-річчя Буковинського народного віча
3 листопада 1918 року*

ЧЕРНІВЦІ
2018

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Збірник наукових праць зареєстровано як фахове видання (історія) відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р., № 515 (Див.: Освіта України. Спецвипуск газети. – 6 (42). – Червень. – 2016. – С. 9. – Позиція 88).

Рецензенти: д.і.н., проф. Алексієвець М.М.,
д.і.н., проф. Марчук В.В.,
д.і.н., проф. Юрій М.Ф.

Редколегія: д.і.н., проф. Баженов Л.В.,
д.і.н., проф. Ботушанський В.М. (науковий редактор),
д.і.н., проф. Гальчак Б. (Польща),
д.і.н., проф. Даниленко В.М.,
д.і.н., проф. Добржанський О.В. (заступник наукового редактора),
к.і.н., асист. Дробіна Л.М. (секретар),
д.і.н., проф. Макар Ю.І.,
д.і.н., проф. Марусик Т.В.,
д.і.н., проф. Пурич С.В. (Румунія),
д.і.н., проф. Фісанов В.П.,
д.і.н., проф. Чучко М.К.

Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України П35 Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. До 100-річчя Буковинського народного віча 3 листопада 1918 року. – Чернівці: ЧНУ, 2018. – Т. 20. – 112 с.

Issues of the History of Ukraine. Collection of Scholarly Articles, Department of History of Ukraine of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. On occasion of the Bukovyna People's Assembly centennial anniversary on November 3, 1918. – Chernivtsi: ChNU. 2018. – Vol. 20. – 112 p.

У пропонованому збірнику наукових праць висвітлюються різні аспекти української історії: Української революції 1917-1921 рр., становлення профспілок в УСРР у 20-30-ті роки ХХ ст., опору ОУН і УПА радянській західних областей УРСР, розвитку середньої і вищої освіти в Україні в сучасних умовах, ментальності українського народу. Ряд статей присвячено історичному минулому Буковини і Північної Бессарабії, зокрема 100-річчю Буковинського віча, публікуються документи.

The proposed collection of scientific works covers various aspects of Ukrainian history: the Ukrainian Revolution of 1917-1921, the formation of trade unions in the Ukrainian SSR in the 1920-1930s, the resistance of the OUN and UPA to the Sovietization of the western regions of the Ukrainian SSR, the development of secondary and higher education in Ukraine in modern conditions, the mentality of the Ukrainian people. A number of articles are dedicated to the historical past of Bukovyna and Northern Besarabiya, in particular, the 100th anniversary of the Bukovynian Viche, some documents are published.

Зважаючи на свободу наукової думки, редколегія бере до друку й статті тих авторів, погляди яких не в усьому поділяє.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

1. Ганна Скорейко, Богдан Бейсюк (Чернівці) Галицький намісник Агенор Голуховський та австрійсько-польсько-український «трикутник» (1848-1856 рр.)	7
2. Микола Гуйванюк (Чернівці) Виховні засади січового руху Галичини й Буковини (кінець XIX – початок XX ст.)	14
3. Галина Яценюк, Фадей Яценюк (Чернівці) Особливості утворення органів державного управління в роки Української революції (1917–1918 рр.)	19
4. Лілія Дробіна (Чернівці) Проблеми становлення радянських профспілок УСРР в 20–30-х рр. XX ст.	24
5. Наталія Уманців, Андрій Королько Форми і методи боротьби ОУН (б) та УПА проти радянської влади в 1944–1957 рр. (на прикладі Станіславської області)	29
6. Михайло Юрій (Чернівці) Архетипічні особливості в історії ментальності.....	36

ІСТОРІЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ (ХОТИНЩИНИ)

1. Василь Ботушанський (Чернівці) До питання про державотворчі орієнтації українців Буковини восени 1918 р. (до 100-річчя Буковинського народного віча 3 листопада 1918 року)	43
2. Катерина Валявська (Чернівці) Австрійські чиновники на периферії у кризовий час: 1918 р. у герцогстві Буковина	56
3. Василь Ботушанський, Олег Ботушанський (Чернівці) Українська шляхта Буковини та її участь у національному русі в краї (кінець XIX – початок XX ст.)	60
4. Оксана Яремко (Чернівці) Українські політичні організації та партії Буковини в Королівстві Румунія	64
5. Іван Фостій (Чернівці) З історії створення серіалу книг, присвячених жертвам війни, голодомору і репресій на Буковині.....	70

ІСТОРІЯ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ: ПОГЛЯДИ НАУКОВЦІВ ТА ПРАКТИКІВ

1. Світлана Герегова, Петро Старовойт (Чернівці) Деякі аспекти формування гуманістичного світогляду учнів в умовах нової української школи	78
2. Наталія Громей (Чернівці) Питання розвитку вищої освіти в Україні в сучасній українській історіографії (1991-2010 рр.).....	83

3. Сергій Добржанський (Чернівці)	
Методичні особливості викладання курсу «Історія суспільно-політичної думки в Україні»	89
4. Андрій Королько (Івано-Франківськ)	
Історико-красознавча робота у вищій школі як складова частина популяризації вивчення історії м. Івано-Франківська	92

ДОКУМЕНТИ

1. Тарас Ковалець (Чернівці)	
Повстання війська Запорозького 1625 року у світлі невідомих документів Замойських: публікація джерел	96

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Інформація про наукову діяльність кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича у 2017 р.	105
--	-----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

1. Гуйванок Микола (Чернівці)	
Міжнародна наукова конференція «Буковинське народне віче: сто років від ідеї до реалізації»	108

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	110
------------------------------------	-----

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

1. Skoreyko Anna, Beysiuk Bohdan (Chernivtsi) Galician governor Agenor Golukhovsky and the Austrian-Polish-Ukrainian Triangle (1848–1856).....	7
2. Guivanyuk Mykola (Chernivtsi) Excellent basis of sic movement Galichyny and Bukovyny (end of the XIX – beginning of the XX century)	14
3. Yatsenyuk Halyna, Yatsenyuk Fadey (Chernivtsi) Features of the formation of public administration during the years of the Ukrainian Revolution (1917–1918).....	19
4. Drobinia Liliya (Chernivtsi) The Issues of the Soviet Trade Union Development in the Ukrainian SSR in 1920-1930s	24
5. N.Umantsiv, A. Korolko (Ivano-Frankivsk) Forms and methods of struggle of the OUN (B) and the UPA against the soviet authorities in 1944–1957 (on the example of the Stanislav region)	29
6. Yuriy Mykhaylo (Chernivtsi) Archetypical features in the history of mentality.....	36

HISTORY OF BUKOVYNA AND NORTHERN BESSARABIA (KHOTYNHCHYNA)

1. Botushanskyi Vasyl (Chernivtsi) Bukovyna Ukrainians' statehood developing stance (On occasion of the Bukovyna People's Assembly centennial anniversary on November 3, 1918)	43
2. Valiavs'ka Kateryna (Chernivtsi) Austrian civil servants on the periphery during crisis times: 1918 in the duchy of Bukovyna	56
3. Botushanskyi Vasyl, Botushanskyi Oleh (Chernivtsi) Ukrainian Gentry of Bukovyna and Participation in the National Movement in the Region (Late 19th – Early 20th Centuries).....	60
4. Yaremko Oksana (Chernivtsi) Ukrainian political organizations and parties of Bukovina in the Kingdom of Rumunia.....	64
5. Ivan Fosty (Chernivtsi) From the history of the creation of a series of books devoted to the victims of the war, the Holodomor and repressions in Bukovina.....	70

1. Heregova Svitlana, Starovoyt Petro (Chernivtsi) Approaches to students' humanistic outlook forming in the terms of 'new ukraine school' concept	78
2. Nataliya Hromey (Chernivtsi) The Issue of the Development of Higher Education in Ukraine in Modern Ukrainian Historiography (1991–2010).....	83

3. Dobrzhansky Serhiy (Chernivtsi)	
Methodical peculiarity of course teaching «History of social-political ideas in Ukraine».....	89
4. Andrii Korol'ko (Ivano-Frankivsk)	
Historical and ethnographic work in high school as an integral part of popularizing studying the history of Ivano-Frankivsk	92

DOCUMENTS

1. Kovalets Taras (Chernivtsi)	
The Uprising of Zaporozhian Host in 1625th in the Light of Unknown Zamoyscy's Documents. The Publishing of Sources	96

Information on Research Activities in 2017, Department of History of Ukraine of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	105
---	-----

CHRONICLE AND INFORMATION

1. Huivaniuk Mykola (Chernivtsi)	
.....	109

INFORMATION ABOUT AUTHORS	110
--	-----

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477.83/.86):353(092)]«1848/1856»

**Ганна СКОРЕЙКО,
Богдан БЕЙСЮК
(Чернівці)**

ГАЛИЦЬКИЙ НАМІСНИК АГЕНОР ГОЛУХОВСЬКИЙ ТА АВСТРІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ «ТРИКУТНИК» (1848–1856 РР.)

Галицьке намісництво – регіональний орган виконавчої влади в Австрійській, а згодом Австро-Угорській імперії, який було сформовано на базі губернаторства та його структурних підрозділів. Намісництво очолював призначений особисто імператором намісник, який звітував перед регіональним парламентом – Галицьким крайовим сеймом. У свою чергу, очільник намісництва був керівником для повітових старост, які теж підпорядковувались міністерству внутрішніх справ. Взаємодія всіх структурних одиниць та адаптація віденських законодавчих приписів на місцеві реалії становила основне завдання, яке повинен був виконувати очільник краю. Галицьке намісництво переживало багато змін та перетворень, які були частиною реформ великої імперії, але незмінним залишався визначальний фактор – особа намісника. Найвідоміших серед них був Агенор Голуховський.

Ключові слова: Галицьке намісництво, Голловна Руська Рада, Агенор Голуховський, Галицький сейм, польська еліта, австрійське законодавство.

**Anna SKOREYKO,
Bohdan BEYSIUK
(Chernivtsi)**

GALICIAN GOVERNOR AGENOR GOLUKHOVSKY AND THE AUSTRIAN- POLISH-UKRAINIAN TRIANGLE (1848–1856)

The Galician governorate is a regional executive authority in the Austrian, and subsequently the Austro-Hungarian Empire, which was formed based on the governorship and its structural departments. The governorate was headed by the governor appointed directly by emperor and who reported to the regional parliament – the Galician Regional Sejm. In turn, the head of the governorship was the head of the county chiefs, who also subordinated to the Ministry of the Interior. The interaction of all structural units and the adaptation of Viennese legislative regulations to local realities was the main task that the district head was to carry

out. The Galician governorate was undergoing many changes and transformations, which were a part of the reforms of the great empire, but the decisive factor remained the same – the individual of the governor. The most famous among them was Agenor Golukhovsky, who in many aspects influenced the economic-social, social-political and cultural development of the Galician region. Therefore, the sixteen-year rule of the Galician governor is a significant and truly interesting period for conducting a historical study in the context of the transformational processes of the second half of the 19th century in the empire over the Danube and looking for a model of the development of Galicia considering the interests of the Austrian authorities, the Polish and Ukrainian elites. The governor not only served as the backbone of the imperial power vertical, but, patronizing the Polish political, cultural and spiritual segment, provided the formation of a new image of Galicia, which was supposed to become the Polish Piedmont, while the Ukrainians were in a minor position.

Key words: Galician province, Main Rus Rada, Agenor Golukhovsky, Galician Sejm, Polish elite, Austrian law

Впродовж тривалого періоду польсько-українські відносини у Галичині залишалися болочним подразником для обох сторін як у сенсі історичних оцінок, так і у суспільному дискурсі. Але цього, 2018 року вперше академічна польська та українська спільнота запропонувала спільно помолитися за усіх борців-патріотів, що під час національно-визвольної боротьби за свої держави стояли по різні сторони. Таким чином запропоновано понизити емоційний рівень і перейти виключно до наукового характеру вивчення спільної історії, де однією із найважливіших сторінок залишається період становлення польської та української політичної нації. А у цьому контексті відправною точкою «боротьби за себе» стала проблема статусу та адміністративного устрою Галичини у складі Габсбурзької монархії та ролі намісника, який не тільки впливав на економічну політику в краї, але й формував особливу суспільну атмосферу міжнаціональних та міжконфесійних відносин.

Одна із найвідоміших постатей в історії західноукраїнських земель – Агенор Голуховський – повне ім'я Агенор Голуховський Ромуальд Онуфрі, польський аристократ, граф герба Леліва, власник великих маєтностей в Галичині, батько Адама Агенора Голуховського – міністра закордонних справ Австро-Угорщини та маршалка Галицького крайового сейму. Саме він

у багатьох аспектах впливав на економічно-соціальний, суспільно-політичний та культурний розвиток галицького краю.

Зазвичай ідеї проекти, та практичні справи намісника закладали свою особливу систему, яка створювала атмосферу та систему взаємовідносин основних гравців в краї. Тому вибір намісника був важливою справою. Інститут намісництва – опора віденського монарха в різних частинах імперії від Форальберга до Буковини та від Богемії до Далмації. Відбір намісника чи регіонального управителя краєм, був детальним та диктувався умовами часу. У Галичині впродовж тривалого часу до 1848 р. посаду намісника (губернатора) обіймали виключно німці. Але внаслідок польсько-австрійського порозуміння 1850 року намісником було призначено Агенора Голуховського, який за свою працю був удостоєний пам'ятника, спорудженого в 1901 році. Граф Голуховський тричі був намісником та міністром внутрішніх справ. Тому шістнадцятирічне правління галицького намісника є вагомим та справді цікавим періодом для проведення історичного дослідження в розрізі трансформаційних процесів другої половини XIX століття в імперії над Дунаєм.

Аналіз наукових праць дає підстави стверджувати, що вітчизняні історики звертаються до діяльності Агенора Голуховського тільки опосередковано, при висвітленні різних сфер життя у Галичині під час суспільно важливих подій, таких як: знесення панщини та проведення аграрної реформи, утворення Головної Руської Ради, впровадження «жовтневого диплому», перетворення Австрійської монархії в Австро-Угорську та інші.

Розвиток системи регіональної влади в Галичині та постать намісника краю була предметом дослідження багатьох істориків, але провідне місце в дослідженні політичної історії Галичини посідає Кость Левицький, який був сучасником багатьох важливих подій.¹ В працях Федора Свистуна вдається відстежити багатовекторну модель становлення влади намісника, розкрити питання його взаємовідносин з галицькими українцями під час вибору власного політичного шляху та детально вивчити питання суперечки в мовній галузі.² Дослідження процесів адміністративних змін Галичини відображені в праці М.Лозинського.³

Значний внесок у дослідження суспільно-політичних процесів у Галичині другої половини XIX ст. зробив І. Чорновол, який вивчає передумови створення регіонального органу законодавчої влади – Галицького крайового сейму, його законодавчу базу та місце в системі регіональної влади.⁴ Окремі аспекти політико-правової системи Габсбурзької монархії та її особливостей в Галичині знайшли відображення у працях М. Й.

Гаврецької⁵, М. Мудрого⁶, О. Аркуші⁷, Н. Гриб⁸, О. Рудої⁹, О. Сухого¹⁰, та ін. Цінними для дослідження є праці польських вчених Станіслава Щепановського (Szczepanowski Stanisław)¹¹, Станіслава Шнур-Пепловського (Stanisław Schnür-Peplowski)¹², Броніслава Лозинського (Dr. Bronisław Łoziński)¹³, Артура Горського (Artur Górskieg)¹⁴, які дають позитивну оцінку діяльності галицького намісника.

Найболючішим питанням українсько-польських стосунків, які виникали впродовж всього періоду спільної історії, було питання формування власної адміністративної одиниці із широкими правами, а під час подій «весни народів» 1848 року вкотре загострилася проблема поділу Галичини на дві частини. Українці виступали за поділ намісництва та створення окремої провінції, поляки настоювали на збереженні єдності і цілісності краю.

Після тривалих обговорень та суперечок 4 червня 1848 року Головна Руська Рада розіслала по своїх філіях обіжник з відозвою обговорити кілька важливих поточних справ, між якими на першому місці поставила справу поділу Галичини: чи Галичина має лишитися надалі адміністративною одиницею, чи треба відділити «країну руську від мазовецької».¹⁵ Для остаточного вирішення ситуації було розпочато збір підписів на підтримку ідеї поділу по всій частині східної Галичини. Як результат тривалої і копіткої праці 6 листопада 1848 до цесаря Фердинанда прибула депутація Головної Руської Ради (о. Куземський, Борисикевич, о. Григорій Шашкевич і й.) і запропонувала йому меморіал, де перша й основна позиція була присвячена поділу Галичини на українську й польську частину – Східна Галичина з частиною Волині й Лемківщиною, українською частиною Буковини й Закарпаттям повинна була утворити окремий коронний край з власним соймом і власним краєвим урядом (виділом). Українці мотивували своє домагання так: «Хоча поляки належать до великого слов'янського племені, але українці різняться від них мовою, письмом, звичаями, обичаями й релігією. Вони заселяють одну з найплодовитших полос Європи й числять 15 мільйонів населення. Українська нація творить зовсім окрему цілість, подібно як москалі, поляки, чехи, хорвати, болгары й інші слов'янські племена. А хоча заборонено науку всякої історії, спалено всі книжки, то знищити великого народу нікому ніколи не вдасться».¹⁶

Справа поділу була важливою для майбутнього розвитку краю, що повністю усвідомлював уряд, було навіть видано імператорський указ про поділ, проте він не вступив в дію. Категоричну позицію проти поділу Галичини зайняла польська партія.

В цьому питанні особлива роль належить Агенору Голуховському, який офіційно підтри-

мував такий поділ, проте насправді робив все, щоб він не відбувся. Аргументи польської сторони на протигагу поділу були простими та виходили з тих рамок, що «русини» це винахід австрійської влади, а також висловлювалась позиція про небезпечність такого поділу, бо він може стати джерелом сепаратизму та призвести до серйозних наслідків. Пішовши далі, граф Голуховський писав у Відень: «Поконав цісарський уряд польську шляхту, що простувала до окремої держава о столицею у Варшаві, а тепер хоче підпирати українську окремішність, що простує до окремої держави зо столицею в Київі»¹⁷.

На той час Агенор Голуховський займав посаду віце-президента намісництва. Він безпосередньо контролював це питання, відповідно корегуючи його в залежності від обставин. Так, коли міністр внутрішніх справ граф Стадіон вирішив застосувати концепцію крайової репрезентації, запропонував при наданні краювої конституції замість одного краювого сойму дві соймові курії, у Львові та Кракові, то, у свою чергу, намісник Голуховський виступив проти поділу крайового сойму, будучи переконаним, що в цім міститься фактичний поділ краю на дві окремі провінції.¹⁸

Додатковим обґрунтуванням було для намісника: «Якщо ця вимога про поділ була б задоволена, (...) русини внаслідок свого національного розвитку при теперішніх ієрархічних відносинах зміцнилися б, в такому разі якщо не теперішнє, то, безумовно, майбутнє покоління звернулося б до споріднених народів, які живуть під скипетром російським, з метою створення єдиного міцного державного організму. Тоді руська частина Галичини при прогресі освіти і матеріальної культури стала б вогнищем підступів і заходів, що мають на меті як злом ієрархічної сили духівництва, так і згадане вище об'єднання народів. Коротше кажучи, могла б початись така ж боротьба за Русь, яка протягом багатьох років з перервами, але з залізною послідовністю ведеться за відродження вільної і незалежної Польщі».¹⁹

Однак тодішній очільник австрійського уряду Александр Бах запропонував у 1849-1850 рр. компромісний варіант поділу Королівства Галичини і Володимирії на три урядові округи з центрами у Кракові, Львові та Станиславові з окремими представницькими органами – Соймовими куріями. Цісар Франц Йосиф I затвердив цей проект і він став поступово впроваджуватися у життя. Як писав політик і публіцист Михайло Лозинський: «Польська часть Галичини була відділена від української, а українська часть діставала в соймових куріях Львівській і Станиславівській автономічні органи, при яких помочи український нарід міг стати господарем правно-державного життя на своїй землі». Але

цісар ліквідував уже 31 грудня 1851 р. усі конституційні установи в імперії, зокрема й урядові округи в Галичині.²⁰

Після двох конституцій та різних проектів у Австрійській імперії настало десятиліття абсолютизму, яке прагнуло зберегти все в тих порядках, які були. Зміни прийшли після розробки тодішнім міністром внутрішніх справ Агенором Голуховським «Жовтневого диплома» – проекту адміністративного устрою імперії. Основна мета диплома полягала у наданні більше прав адміністративним одиницям та створенні федеративного устрою. Згідно з цим законом, проголошувалося встановлення в імперії конституційного ладу, скликання парламенту та провінційних сеймів, основні повноваження яких зводилися б до «права приймати чи ліквідувати закони тільки за участі Імператора чи Імперської ради».²¹

Розуміючи усі небезпеки і виклики епохи, Агенор Голуховський при формулюванні змісту цього акта підкреслював необхідність признання за крайовими сеймами важливих повноважень, а також той факт, що так звана «презумція компетенції» щодо нових питань передбачає автоматичне розширення поля діяльності крайових сеймів.²²

Політика на посаді міністра ґрунтувалась на переконаннях, що в рамках австрійської імперії можна здобути більше, ніж прямими виступами проти влади. Переформатування імперії на федералістську, скликання регіональних парламентів, були хорошим ґрунтом для подальшої діяльності польської аристократії в краї. В уряді, однак були також сильні центристські тенденції, які всіма силами були проти таких перебудов. Жовтневий диплом був своєрідним пошуком оптимальної моделі функціонування імперії, яка прагнула знайти вирішення щодо питання поділу влади.

Імператор Франц Йосиф заявив про свою готовність ділити надалі законодавчу владу з представницькими зборами, обраними його підданими, а саме: з рейхсратом – у питаннях, що стосувалися всієї монархії; з провінційними сеймами – у питаннях, що стосувалися земель (областей). Попри те, що цей закон знову розширював права провінційних станових зборів, він був далекий від реального парламентаризму, оскільки опосередковано закріплював старі інститути влади.²³

Наступні зміни принесли для Галичини великі можливості автономії, а відповідно творення політики, яка часто відрізнялася від двору у Відні. Відновив свою роботу крайовий Галицький сейм, який діяв в рамках повноважень Лютневого диплому від 26 лютого 1861 року. Поступово змінювались обриси Австрійської імперії, суперечки між її жителями за свої національні

права та збільшення автономії чи навіть визнання рівноправності з австрійцями виходили на перший план внутрішньої політики. Після поразки у війні з Пруссією в 1866 році активна позиція угорців ставила на порядок денний реформування імперії та пошук нової моделі. Політичні реформи стали неминучими: Австрія стала дуалістичною монархією двох держав.

У цей час поляки у Галичині теж мали певний проект перетворення імперії та змін адміністративного статусу краю. 10 грудня 1866 року була складена спеціальна адреса (лист) Галицького крайового сейму до імператора Франца Юсифа I. Документ закінчувався запевненням про лояльність поляків – «При Тобі, Найясніший Пане, ми стоїмо і стояти ми хочемо». Автори програми розраховували на виникнення біля Австрії і Угорщини, також заміниці польської держави у результаті триалістичної (що складається з трьох частин) держави Габсбургської.²⁴

Граф Голуховський перебував при владі, це була друга каденція яка тривала два роки з 1866 по 1868. Але ні він, ні польська політична еліта не змогла схилити цісарську владу до поділу на три частини. Отже необхідно було вибирати довгострокову стратегію.

Політичний розвиток Королівства Галиції та Лодомерії з Великим князівством Краківським і князівствами Освенціма і Затору протягом часу правління намісника Агенора Голуховського теж представляв собою надзвичайно динамічний та багатогранний процес, який протікав у трикутнику австрійці-поляки-українці.

В 1848 році події, які відбувались у монархії Габсбургів під впливом Франції цілком очевидно знайшли свій відбиток у політичному житті Галичини. 2 травня 1848 року в Львові була створена перша національно-патріотична організація – Головна Руська Рада (Головна Руська Рада), яку очолив єпископ Григорій Яхимович. Завдання, що ставила перед собою ГРР були надзвичайно необхідні та потребували швидкого перегляду попередньої стратегії. У відозві Головної Руської Ради від 10 травня 1848 року говорилось: «ми русини галицькі належимо до великого руського народу, котрий говорить однією мовою та складає 15 мільйонів, з яких 3,5 (півтретя) мільйона замешкує Галицьку землю». Однак у своєму статуті Головна Руська Рада записала, що її членом може стати кожний «чесний русин грецького обряду, що признається до руської народності», але народжений в Галичині. Таким чином обмежувалась проголошена ідея соборності.²⁵ З цього випливає чітке бачення того, що українці почали висловлювати власні ідеї, основною метою яких було утвердження себе як окремого народу. Такі події, однак, не були сприйняті польською елітою, яка в умовах недавнього скасування панщини була не

в змозі сприйняти підняття статусу українців, намагалась усіма способами суперечити такому розвитку подій. На установчому засіданні були присутні поляки, які виступали проти створення ГРР та, у свою чергу, пропонували приєднатись до вже існуючої польської організації – Центральної Ради Народової. Зокрема, польський адвокат Суський, заявив, що народу достатньо однієї ради і вона вже є створена. Польський урядовець Шласький запропонував відмовитись від кириличної абетки та використовувати у письмі латинські літери. У відповідь греко-католицький священник О. Заклинський наголосив, що українці поважають польську народність, однак мають святий обов'язок дбати про свою культуру і для цього створюють ГРР.²⁶

Австрійський уряд розумів, що проблеми, які виникли, потребують вирішення, а тому прагнув знайти пошук оптимальної моделі. Ключову роль тут відігравав намісник чи тодішній губернатор, який, представляючи центральну владу, мусив добре розуміти ситуацію. Так, спочатку губернатор Франц Зераф Стадіон фон Вартгаузен прихильно ставився до ідей Головної Руської Ради та до змагань українців, які мусили боротись з польською поміщицькою верхівкою.

Поляки дорікали губернаторові, що він «вінайшов русинів» і розбив «єдність польської нації» в Галиції. Щоправда, ще краківський професор історії Юзеф Шуйський спростував це твердження: «Ця думка видається мені ґрунтовно фальшивою і згубною. Її фальшивість починається від першого постулату, ніби руський рух був лише продуктом 1848 р. Як говорить прислів'я, з порожнього і мудрий Соломон не налле. Чого не міг Соломон, не міг і Стадіон; не міг він створити Русинів з нічого. Були в Галичині стихійні рухи, які пробудилися, незалежно на чий заклик».²⁷

Домінуюча думка, що політична організація українців, а й навіть створення української нації належить австрійській владі, а точніше графу Ф.Стадіону чи його заступнику графу А. Голуховському, тривлий час була на шпальтах польської преси та побутувала в роботах польських науковців, зокрема В.Собеського. Так, науковець був переконаний, що руські (українські) політичні партії та сама нація русинів (українців) були витвором Австрії, Росії, або ще якоїсь сусідньої держави.²⁸

Маючи підтримку Відня, діячі Головної Руської Ради в своїй діяльності керувались ідеями досягнення своїх конституційних прав у рамках існуючих порядків, а тому, висловлюючись, завжди звертались до цісаря з закликом до допомоги. Так, було вирішено відправити делегації до цісаря щоб задекларувати власні вимоги: «Наша депутація представилася цісареві 6 листопада 1848. р. і від неї відчитав Іван Бори-

сикевич цісареві пропам'ятне письмо з ось-такими домаганнями:

1) поділити галицький край на українську і польську провінцію;

2) допустити національну українську гвардію добровольців;

3) завести українську мову в колах і урядах української Галичини;

4) скасувати двірських мандаторів та установити на їх місце державних урядовців;

5) установити комісії до розділу спорів за ґрунти і ліси між панами (дворами) і громадами;

6) перенести на інші місця тих урядовців, що неприхильні нашому народові та

7) зрівняти у всіх правах наше грецько-католицьке духовенство з духовенством латинським.²⁹

Однак, незважаючи на сподівання українців на злагоджену співпрацю із владою, новий намісник краю А. Голуховський мав власну лінію «особливої співпраці» із представниками Головної Руської Ради. Ще в жовтні 1848 року він, займаючи посаду віце-президента намісництва, наклав заборону на проведення у Львові «З'їзду руських учених».³⁰

Як писав К. Левицький, «коли цісар вперше заіменував графа Агенора Голуховського губернатором Галичини, то Головна Руська Рада у Львові по нараді дня 29. січня 1849. р. постановила «зложити цісареві подяку за іменування для краю такого спосібного і безсторонного чоловіка» [«Зоря Галицка», ч. 9. з р. 1849.]. За те пішли пізніше всякі доноси до Відня, щоби викликати підозріння і недовіре до Українців у центральнім правительстві».³¹

Формат відносин із попередньою адміністрацією краю був для Головної Руської Ради досить лояльним та дозволяв працювати, розширюючи власну мережу. Але він дещо змінився після приходу нового намісника А. Голуховського. Так цікаві свідчення про відносини із графом дають протоколи засідання ГРР. Зокрема, було сформовано делегацію до губернатора, і під час зустрічі він говорив по-українськи. Обговорювались питання про тривіальні школи, про неможливість оплачувати руських вчителів. Він просив не вірити, що про нього наговорюють, а особисто з ним про ці справи розмовляти.³²

Надії на співпрацю із новим губернатором Головна Руська Рада справді мала, проте в міру їхньої роботи вона не приносила позитивних результатів. Це яскраво проявлялось в таких ділянках роботи як поширення української мови в школах та всіх навчальних установах закладах, економічних питаннях, а згодом і у справі розділення Галичини на дві частини, відповідно до національного складу. Все активніші прохання ГРР не бралися до уваги, спроби розширювати сферу використання української мови в на-

вчальних закладах не приносили бажаних результатів.

В свою чергу, вже навіть після розпуску ГРР губернатор піклувався про польську мову та доклався до колонізації краю. Граф звертався до цісаря 27 грудня 1851 року з декларацією, де наголошував, що польська мова є розвинутою, вдосконаленою та підходить до використання у всіх сферах людської діяльності. Також наголошувалось, що цей факт є навіть визнаний в руській частині Галичини, де інтелігенція, яка в більшості складається з русинських священників, найчастіше використовує польську мову.³³

Також намісник Галичини граф Голуховський змушений був попрохати Відень дати офіційне урядове пояснення, «як перекладати по-польськи «Ruthene», «Ruthenisch», при чому зазначив, що тут не так важлива філологічна докладність, як радше політичне значення».³⁴

Ситуація справді була напруженою. Так, приміром, в скарзі русина Левицького до цісаря йшлося про утиски, яких зазнають русини в Галичині від поляків. Він «специфікує 12 точок, між якими варто зазначити, 2) що в жоднім публічному уряді в Галичині не приймають руських подань, 3) що польські, за границею друковані, не раз бунтівничі книжки та часописи ширяться по краю без перешкоди, навіть доходять до рук руського духовенства і що тим ширенням займаються навіть цісарські урядники».³⁵ Також до цієї справи додалися звинувачення А. Голуховським Яківа Головацького, що «професор руської мови та літератури на Львівським університеті о. Яків Головацький у своїх книжках, видаваних для шкільного вжитку, чимраз виразніше проявляє змагання заводити російські вислови, звороли та форми, взагалі російську мову замість руської».

Пізніше в 1857 році Гр. Голуховський представив гр. Тунові потребу виступити з чіткою урядовою позицією, бо «можна боятися, що Головацький, вщиплюючи свої погляди та змагання в душі слухачів, кандидатів учительського стану, через них матиме згубний вплив на всі східногалицькі гімназії. Граф Тун згодився на таку інтервенцію, означаючи при тім як задачу руської кафедри на Львівським університеті «розвій руського язика до ступня письменної мови».³⁶

Гр. Голуховський зажадав від Головацького формального виправдання, але коли воно дало підстави ще для більших сумнівів, зажадав пропозицій щодо точного визначення викладання «руської мови та письменства».

В такій ситуації цілком очевидним є те, що подальша діяльність Головної Руської Ради була ускладнена, без серйозної підтримки з боку влади. Активна політична діяльність організації та постійне розширення її впливу на стан справ не

міг залишати осторонь австрійську владу, яка ставала на позиції неоабсолютизму. В управлінському апараті почались з'являтися побоювання щодо перспектив розвитку ГРР та її подальшого розвитку.

До цього також долучився губернатор А. Голуховський, який в донесення показував діячів ГРР у негативному світлі перед віденським урядом. Промовистим виступає факт ставлення намісника до провідних діячів Головної Руської Ради. Це можна простежити на прикладі Михайла Куземського, заступника та одного із її лідерів. Так, коли регіональна влада в 1853 році складала табелі для центральної влади з характеристикою всіх видатних постатей, які відзначились лояльністю, щоб нагородити орденами, директор поліції Хоминській описав Куземського як «найбільш усердного австрійського патріота», який приклявся у значній мірі до утвердження прив'язаності до династії та держави серед русинів, однак Голуховський весь опис перекреслив і зі своєї сторони написав: «Занадто честолюбний, як католицький священник не заслуговує на особливу рекомендацію, у вищій ступені пристрасний, до низьких інтриг весьма доступний».³⁷

Також, виносячи на перший план питання мови, новий намісник був в опозиції до Якова Головацького – професора «руської мови та словесності» у Львівському університеті. Виступаючи проти дій цього русина, намісник Галичини мав допомогу від іншого русина (русина польської нації) – Евсебіуша Черкавського та пробував накинути русинам латинський алфавіт, що, у свою чергу, було визначено як замах на руську культуру. Згодом, хоча алфавіт не вдалося змінити, Головацький не залишився на університетській посаді у Львові, а за справою Голуховського попросився з Галичиною, знайшовши посаду в російському тоді Вільнюсі.³⁸

Проіснувавши в таких умовах близько трьох років, Головна Руська Рада була розпущена в 1851 році, зробивши багато у справі оборони прав і свобод українців Галичини в галузі політики, освіти, культури, а також заснувавши першу українську культурно-освітню організацію «Галицько-Руська Матиця». Умови, в яких було розпущено ГРР, були не найсприятливішими, однак варто зазначити що імператор Франц Йосиф ліквідував усі конституційні установив у грудні 1851, які діяли в імперії. Тому проводити діяльність у таких умовах було майже неможливо. За свідченням Костя Левицького: «В часі абсолютизму в Австрії не могла вдержатись діяльність «Головної Руської Ради» з її філіальними організаціями, хоча як виказується – австрійське правительство у Відні, не добачувало нічо небезпечного в її діяльності і пропаганді за поділом краю. Але за те в краю робив своє діло граф Агенор Голуховські й так

оточував «Головну Руську Раду» своєю бачною контролею, що вона розв'язалась в р. 1851. Отсе [24 Іван Кревецький, 3 секретів польської політики у Галичині, у Літ.-Науковім Вістнику з р. 1911.] признав сам граф Агенор Голуховські у своїм оправданню до Відня з р. 1859. кажучи: «що тикаєть ся «Головної Руської Ради», то від хвилі здавлення рухів польської революційної партії, накоїла вона правительству чимало клопотів і трудностей. Від згаданої хвилі «Руська Рада» стала виступати отверто з тенденцією – завести у східній части краю виключно руську репрезентацію і розширити до можливих границь діяльність руських товариств і інституцій. Подібно як польська Rada Narodowa, обговорює «Руська Рада» публично всі біжучі справи політичної адміністрації й то не без пристрасної експекторачії...»³⁹

Також, пізніше намісник «подбав» про газету «Зоря Галицька», доклавши всіх зусиль до зміни її курсу. Так, Іван Франко писав: «Досить несподівану диверсію зробив намісник Галичини гр. Голуховський, який із початком р. 1855, користаючи з фінансових клопотів руського видавництва «Зоря галицька», передав його редакцію молодому русинові Платонові Костецькому, який провадив її несповна рік нібито в народнім дусі та з тенденцією – не давати, ані не пускати нічого противного урядові та нічого противного Польщі й полякам. До спеціальної студії, яку присвятив я сьому часові та письменській діяльності Пл. Костецького в розд. IV і V моєї статті «Стара Русь» («Літературно-науковий вісник», 1906, т. XXXII, ст. 66-79 і 236-243), можу додати тут іще те, що редактором «Зорі галицької» справді іменував Костецького *brevi manu* намісник Голуховський, запевнивши йому 25 зр. місячної плати з урядового фонду та полишивши йому весь дохід із пренумерати газети. Ставропігія, фактична властителька газети, не спротивилася сьому, друкарня друкувала число за числом, а інститут покрив усі кошти. Ся проба галицького намісника урядовим розпорядженням зробити зворот у розвою руського письменства не вдалася, бо вже в р. 1856 видавання «Зорі галицької» обняв знов Ставропігійський Інститут і провадив її далі кирилицею в церковнослов'янським напрямі.»⁴⁰

Перетворюючи Галичину в польський П'ємонт, намісник подбав, щоб найважливіші українські здобутки 1848 р. було ліквідовано. Першою, мабуть, жертвою Голуховського був «Руський батальйон гірських стрільців» та всі інші формації військово-ополченського характеру (національна гвардія, народне ополчення-ляндштурм), що були сформовані проти мадярських повстанців, щоб унеможливити їм перехід у Галичину для об'єднання з польськими повстанцями.⁴¹

Свого часу Головна Руська Рада виступила ініціатором створення такого військового формування, яке при нагоді повинно було би стати на захист Галичини від повстанців Угорщини. Батальйон складався з українців та австрійців, навчання проводилось українською мовою, очолив батальйон майор Ватерфліт. 6 верес. 1849 батальйон вирушив зі Львова до Угорщини, де перебував до кін. груд., беручи участь у підтриманні громад. порядку, а 3 січ. 1850, під час повернення до Перемишля (нині м. Пшемисьль, Польща), був розформований, оскільки після придушення угор. повстання потреба в його допомозі відпала.⁴² Однак розформування батальйону було пов'язано також із намісником краю графом Голуховським.

Отже, довга ера абсолютизму принесла Галичині нові умови політичного життя. Цісарський намісник Агенор Голуховський реалізував власну концепцію, яка передбачала поступові зміни в умовах повернення до прямого імператорського правління. Однак при високому рівні взаємної довіри цісаря і намісника, попри особливі відносини із цісарем Францом Йосифом, це не було так легко, як виглядає на перший погляд. Австрійська імперія переживала часи революцій, а тому досить обережно ставилася до власної адміністрації в регіонах, як можна зробити висновок з подорожі цісаря до Галичини в 1851 році. Так, намісник Голуховський обурювався тим, що в ході візиту Габсбургів військова влада отримала перевагу над його цивільною адміністрацією. Тисячі простих селян, попри реставрацію абсолютистських порядків, під час цього візиту вишикувалися вздовж маршруту подорожі, щоб побачити імператора, що проходив повз них. Франц Йосиф отримав більше трьох сотень клопотань про імператорську допомогу від своїх галицьких суб'єктів⁴³

В 1853 році на цісаря було здійснено замах, коли челядник кравецького цеху Янос Лібені із віденської дільниці Леопольдштат виставив на цісаря ніж, довжиною 41,5 см, що спричинило деякі зміни управління, а саме впроваджено знову двоступеневість влади адміністративної з поділом на 16 староств периферійних та 176 адміністрацій повітових.⁴⁴ Окрім того, було узгоджено питання адміністративного поділу краю.

Таким чином, можна зазначити, що складна багатогранна діяльність намісника Агенора Голуховського, під час свого першого намісництва показує нам, що у сфері компетенції графа перебувало багато питань, які він прагнув вирішувати особисто. Маючи досвід діяльності в адміністрації краю, А. Голуховський цілком розумів ситуацію та діяв в рамках устрою, який набирав абсолютистських характеристик. Він представляв консервативну польську аристократію, яка

твердо стояла на збереження прав та привілеїв еліти. Йому доводилося діяти в системі «Австрійська імперія – поляки – українці», виконувати рішення уряду та враховувати позиції поляків й українців, йти на поступки одним та обмеження їх іншим. Маючи підтримку цісаря Франца Йосифа, намісник уміло реалізував значну частину своїх задумів. Десятиліття губернаторства графа Голуховського – це період боротьби українців за свої права, який ускладнювався посиленням польських претензій на політичне домінування в краї. Саме позиції намісника забезпечували певні гарантії та значні можливості для зміцнення польського фактора впливу. Водночас постать А. Голуховського залишалася своєрідною гарантією стабільності, спокійного розвитку усіх суспільних та економічних процесів у Галичині і міцною опорою імперської системи в краї. В результаті цей діяч здобув ще більше признання цісарем та був запрошений на посаду міністра внутрішніх справ в уряді графа Рехберга.

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 / К.Левицький. – Львів: ОО Васильянів Жовкві, 1926. – 736 с.

² Свистун Ф.І. Гр. Агенор Голуховський и Галицкая Русь в 1848-1859 гг. / Ф.Свистун. – Львів: О.А.Маркова. Із типографії Ставропігійського Інституту, 1901. – 162 с.

³ Лозинський М. Утворення коронного краю в Австрії / М.Лозинський. – Львів, 1915. – 75 с.

⁴ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / І.Чорновол. – Львів: Тріада плюс, 2010. – 228 с.

⁵ Гаврецька М. Законодавче закріплення правового статусу української мови в Східній Галичині у другій половині XIX століття / М.Гаврецька // Часопис Київського університету права. - 2011, – № 11. – С. 43-47.

⁶ Мудрий М. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849-1914) / М.Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Випуск 33. — Львів, 1998. — С. 91-101

⁷ Аркуша О. Анджей потоцький: біографія політика на тлі українсько-польських відносин. Частина II: галицький намісник / О.Аркуша // Вісник Львівського Ун-ту. — 2010, – № 45. – С. 169-282.

⁸ Гриб Н. Прийняття, структура та основні положення австрійської конституції 1867 року / Н.Гриб // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. – 2006. – Вип. 43. – С. 50-55.

⁹ Руда О. Інтерпретація українського національного Відродження польськими істориками кінця XIX – початку XX століття / О. Руда // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008, – № 17. – С. 508-517.

¹⁰ Сухий О. Зародження русофільських настроїв у Галичині в 40 х роках XIX століття / О.Сухий // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць. – 2003, – Вип. 7. – С.283-300.

¹¹ Szczepanowski S. Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego / S. Szczepanowski. – Lwow: Gubrynowicz i Schmidt.Drukiem Pillkra I Spolki, 1888. – 198 S.

- ¹² Schnür-Pełowski S. Z tajnego archiwum : (Kartka z dziejów Galicyi) / S. Schnür-Pełowski. – Lwów: nakł. Spółki Wydawniczej, 1896. – 110 S.
- ¹³ Łoziński B. Agenor Hrabia Goouchowski W Pierwszym Okresie Rządów Swoich, 1846-1859 / B. Łoziński. – Lwów: Nakładem Księgarni H. Alteskkkga, 1901. – 282 S.
- ¹⁴ Górski A. Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy / A. Górski. – Warszawa: DIG, 2013. – 340 S.
- ¹⁵ Лозинський М. Утворення коронного краю в Австрії / М.Лозинський. – Львів, 1915. – С. – 7.
- ¹⁶ «Весна народів» у Галичині. Справа поділу Галичини [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/greathistory/r33.html>
- ¹⁷ Возняк М. Як пробудилося народне життя в Галичині за Австрії / М.Возняк. – Львів, 1924. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstor.com/ukrstor/voznjak24.html>
- ¹⁸ Лозинський М. Утворення коронного краю в Австрії / М.Лозинський. – Львів, 1915. – С. – 44-45.
- ¹⁹ Стеблій Ф. Українська «Весна народів» у Львові / Ф.Стеблій // [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/stebliy2.html>
- ²⁰ Мельник І. Головна Руська Рада. / І.Мельник // [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу// <http://zbruc.eu/node/6683>
- ²¹ Ллин Л. Правові засади формування духовної сфери суспільства у Галичині другої половини XIX ст. / Л.Ллин // [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // <http://obljust.if.ua/wp-content/uploads/2013/06/Dopovid-Ilin.pdf>
- ²² Grodziski S. Studia galicyjskie : rozprawy i przyczynki do historii ustroju Galicji / S. Grodziski // Kraków : «Księgarnia Akademicka», 2007. – 267 S.
- ²³ Монолатій І. «Viribus unitis». Інституціоналізація політичної системи Австро-Угорщини: вимушені ініціативи й напівдекларації/ І.Монолатій// [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // http://archive.mdct.ru/portal/Soc_Gum/Vpu/Ist/2009_16/index.htm
- ²⁴ Autonomia Galicji i jej funkcjonowanie. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // http://historia.opracowania.pl/autonomia_galicji_i_jej_funkcjonowanie/
- ²⁵ Мельник І. Головна Руська Рада / І.Мельник // [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // <http://zbruc.eu/node/6683>
- ²⁶ Юрейко О. Головна Руська Рада і Центральна Рада Народова: особливості відносин / О. Юрейко // «Наукові записки. Національний університет Острозька». – Острог, 2008. – Вип. X. – С. 84-94.
- ²⁷ Szujski Józef. Z wycieczek do Lwowa. (Kwestya ruska) / J.Szujski. – Kraków, 1866ю S.7.
- ²⁸ Руда О. Інтерпретація українського національного Відродження польськими істориками кінця XIX – початку XX століття / О.Руда // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008, – № 17. – 508-517. – С. 512.
- ²⁹ Левицький К. Іван Борисикевич, діяч нашого відродження (1815—1890) / К.Левицький // Діло, 27.10.1938
- ³⁰ Слов'янський З'їзд У Празі. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // <http://histua.com/knigi/narisi-z-istorii-ukraini/slov-yanskij-z-izd-u-prazi>
- ³¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 / К.Левицький. – Львів: ОО Васильяна у Жовкві, 1926. – С. 60.
- ³² Головна Руська Рада (1848–1851) : протоколи засідань і книга кореспонденції / за. ред. О. Турія. – Л. : Ін-т Історії Церкви Укр. Католицького ун-ту, 2002. – XXXIV. – С. 106.
- ³³ Górski A. Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy / A. Górski. – Warszawa: DIG, 2013. – S.175.
- ³⁴ Гнатюк В. Рецензія // ЗНТШ. – 1902. – Т. 48. – С. 256.
- ³⁵ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / І. Франко // Збір. тв. у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 47. – С. 543-650. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // <http://lib.if.ua/franko/1308830856.html>
- ³⁶ Те саме.
- ³⁷ Свистун Ф. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь в 1848-1859 гг. / Ф.Свистун. – Львів: О.А.Марков. Із типографії Ставропігійського Інституту, 1901. – С. 56.
- ³⁸ Polacy i Ukraińcy: 1848-1914. Jak doszło do konfliktu polsko-ukraińskiego w Galicji Wschodniej. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // <https://wycieczkinakresy.wordpress.com/2014/10/16/polacy-i-ukraincy-1848-1914-jak-doszlo-do-konfliktu-polsko-ukrainskiego-w-galicji-wschodniej/>
- ³⁹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 / К.Левицький. – Львів: ОО Васильяна у Жовкві, 1926. – С. 56-57.
- ⁴⁰ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / І. Франко // Збір. тв. у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 47. – С. 543-650. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // <http://lib.if.ua/franko/1308830856.html>
- ⁴¹ Шанківський Л. Стрий під чорним орлом Габсбургів 1772-1918 рр. / Л.Шанківський // незалежний культурологічний часопис «І». – 2012, – № 70. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // http://www.ji.lviv.ua/n70texts/Shankivskyj_Stryj_pid%20chornym_orlom.htm
- ⁴² Стеблій Ф. Батальйон руських... [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Bataljon_ruskykh_1849
- ⁴³ Wolff L. The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture / L. Wolff – Stanford, California: Stanford University Press, 2010. – P. 203-204.
- ⁴⁴ Rys historyczny administracji państwowej w Stanisławowie. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу // <http://stanislawow.net/administracja.htm>

УДК 94(477.8)323

Микола ГУЙВАНЮК
(Чернівці)

ВИХОВНІ ЗАСАДИ СІЧОВОГО РУХУ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розкрито виховні засади січового руху Галичини й Буковини. Констатується, що статут пожежно-гімнастичного товариства «Січ» увібрав краєві традиції давньої Запорозької Січі, де панував дух рівності, справедливості, поваги до спільно вироблених і затверджених правил.

Стверджується, що пожежно-гімнастичні товариства «Січ» стали школою, де українське селян-

ство здобувало впевненість у своїх силах, вчилося бути організованим, колективно захищати свої інтереси.

Наголошується, що у «Січах» проводилася значна робота з фізичної підготовки селянської молоді. Під час регулярних занять гімнастичними вправами та на товариських забавах січовики гартували своє тіло, виховували силу волі, характер. Все це сприяло створенню нової генерації українців.

Ключові слова: Січовий рух, Галичина, Буковина, виховання.

**Mykola GUIVANYUK
(Chernivtsi)**

**EXCELLENT BASIS OF SIC MOVEMENT
GALICHYNY AND BUKOVYNY
(END OF THE XIX –
BEGINNING OF THE XX CENTURY)**

The article deals with the educational principles of the Sich movement in Galicia and Bukovina. It is stated that the charter of the fire-gymnastic society «Sich» absorbed the best traditions of the ancient Zaporozhian Sich, where the spirit of equality, justice, and respect for jointly developed and approved rules took place. It is alleged that the Sich fire and gymnastics associations became a school where the Ukrainian peasantry gained confidence in its forces, learned to be organized, collectively defend their interests.

It is noted that «Sichas» carried out significant work on the physical training of peasant youth. During regular gymnastic exercises and at comedic fun, the Sich people hung their body, brought up the will of nature, the character. All this contributed to the creation of a new generation of Ukrainians.

Key words: Sich movement, Galicia, Bukovina, upbringing.

Пожежно-гімнастичні товариства «Січ», започатковані у 1900 р. К.Трильовським, за короткий час стали наймасовішими організаціями галицьких та буковинських українців. Окрім протипожежної діяльності, одне з головних завдань січових організацій полягало у формуванні національно-свідомого селянина-українця. Цього можна було досягнути через систематичне виховання відповідних знань умінь та навичок.

Мета статті полягає у розкритті головних виховних засад січового руху Галичини й Буковини та їхнього впливу на формування свідомого українського селянина.

Для розкриття поставленої мети автор ставить наступні завдання: охарактеризувати виховні засади, закріплені статутом товариства; простежити виховні засади протипожежної підготовки січовиків; показати процес виховання у членів січових товариств навичок фізичного зміцнення організму шляхом тренування рухливості, витривалості, організованості, підпорядкування обраному керівництву.

У вітчизняній історіографії уже існують певні узагальнюючі праці з історії січового руху П.Арсенича, О.Вацеби, Б.Трофим'яка, а також автора даного дослідження М.Гуйванюка¹, у яких порушена проблема частково розглядалася. Тому пропонується стаття повинна закрити цю прогалину.

Ідеолог січового руху К.Трильовський, розробляючи головні засади діяльності січових товариств, намагався наслідувати кращі традиції Запорозької Січі, де виховний процес відігравав неабияку роль.

Статут пожежно-гімнастичного товариства «Січ» складався з 22 параграфів, де в доступній формі були викладені завдання та головні форми діяльності товариства. Зокрема, наголошувалося, що головною метою діяльності товариства «Січ» є «...ширене замишування до тілесних вправ, атлетичних забав і просвіти між членами»². Згаданій мети товариство повинно було досягти за допомогою протипожежної, гімнастичної та культурно-освітньої роботи. Значним прогресом в тогочасному українському національному русі було те, що січовий статут урівнював у правах жінок і чоловіків.

Січовий статут закріплював головні демократичні принципи. А саме: «...на загальних зборах кожен член товариства мав право зголошуватися до слова, вносити на розгляд різні питання, вибирати і бути обраним до складу старшини»³. Важливим дисциплінуючим фактором, закріпленим у статуті, була заборона надавати слово під час загальних зборів особам, які не сплатили членського внеску.

Для вирішення суперечок між старшиною та членами товариства статутом передбачалося скликання «мирового суду». Він складався з двох (делегованих кожною стороною) «суддів», а також спільно обраного третього судді⁴.

Згідно із задумами К.Трильовського, у діяльності «Січей» чільне місце повинно було посідати виховання серед своїх членів таких рис: високої особистої культури, справедливості, поваги до себе та оточення. Для цього новітня «Січ» керувалася тими засадами, що і свого часу давнє Запорожжя. Найголовнішими з них були громадянськість, рівність і товаришність. Зокрема наголошувалося, що «...січова ідея визнає всіх людей рівними [...] Думка про рівність людей не допускає ніяких утисків одних другими; ані утисків національних, соціальних, культурних, ні релігійних [...] «Січ» мусить єднати працюючих селян, робітників і дрібних міщан в одне товариство, де була б любов і рівність»⁵. Важливою засадою діяльності «Січей» була соборність. Тобто проповідувалася національна і духовна єдність та необхідність тісної співпраці галичан та буковинців з наддніпрянськими українцями. У січових товариствах значна увага приділялася поширенню між членами товариства різноманітних наукових знань, виховання свободи віросповідання, а також умінь відстоювати власні переконання.

Поряд із протипожежною діяльністю одне із важливих завдань «Січей» полягало у вихованні

національної гідності, почуття патріотизму серед широких кіл українського селянства. Важливе місце у цьому відводилося фізичному зміцненню організму шляхом тренування рухливості, витривалості, організованості, підпорядкування обраному керівництву, а при необхідності – уміння взяти на себе роль керівника колективу. Організаторам січового руху вдалося переконати певну частину селян, особливо молодь, що «руханкова організація є найпростішим, але і найдоцільнішим виявом солідарності та карності (дисциплінованості й підпорядкуванню обраному керівництву). Вона вчить бути без примусу слухняним вибраній старшині, виробляє товарицькість і почуття солідарності»⁶. У статуті «Січей» наголошувалося, що одним із головних завдань товариств є «...дальше ширене замилювання до тілесних вправ і атлетичних забав...»⁷. Для досягнення вищезгаданих завдань статут зобов'язував усіх членів «Січі» «... до приписаних вправ ставати в означений час [...], бути послухним приказам осавули або його заступника...»⁸. Цього всього можна було досягнути тільки завдяки регулярним, наполегливим тренуванням.

Спочатку подібні ідеї наштовхувалися на значний опір селянства, яке протягом століть прийшло до переконання, що тільки сільськогосподарські роботи корисні для людей. Тому селяни, особливо старші, вважали спортивні вправи марною тратою часу. Як показав досвід, у необхідності вдосконалення своїх фізичних якостей селяни переконувалися вже під час гасіння перших пожеж. Слід зазначити, що невдовзі селянська молодь почала масово вступати до «Січей», а старші селяни висловлювали вдячність січовій старшині за виховання здорового способу життя у товариствах, обмеження пияцтва.

Згідно із інструкціями «Головного січового комітету» в Коломиї та «Союзу Січей на Буковині», кожної неділі та в релігійні свята після обіду «Січі» повинні були збиратися на вправи. Січові вправи проводилися на громадських толоках, сільських вулицях, а коли будували «січові домівки», то біля них завжди облаштовувалися великі майдани для спортивних вправ. Кожного разу перед проведенням гімнастичних вправ старшина січових товариств подавала до повітового старства програму вправ та інформацію про час та місце їх проведення і на підставі цього отримувала відповідний дозвіл. Старшина брала на себе відповідальність «...за відбуття вправ пожарничих та гімнастичних[...], зобов'язувалася не відступати нічим від програми...»⁹. Про неабияку популярність гімнастичних вправ серед січовиків зустрічаємо інформацію в донесенні повітового старости м. Бібрка до Намісництва: «Діяльність «Січей» при пожарах є мала, натомість гімнастиккою займаються вправно»¹⁰.

Січовики не використовували спеціальної спортивної форми. Усі заняття проводилися у повсякденному одязі, тільки вимагалось, щоби цей одяг був у всіх однаковий. Найпопулярнішою була вправа «сі-

чова вежа» (дзвіниця), яка вимагала хорошої фізичної виправки. В коло ставало кілька чоловіків, які бралися за руки. Другий ряд ставав їм на плечі і так створювалося ще одне коло. Інколи кількість рядів доходила до п'яти. Тут члени січових товариств знайомилися з головними елементами акробатики, які ставали у пригоді під час гасіння пожеж.

Поряд з гімнастичними вправами у «Січах» пропагувалися активні ігри, які розвивали спритність, кмітливість. Найпопулярнішими були «Рибакі» та «Чорний лицар», вперше надруковані в січовому календарі «Отаман» за 1905 рік¹¹. У вищезгаданих іграх могло брати участь кілька десятків осіб. Вони були веселі та захоплюючі, позитивно впливали на формування особистості січовиків.

Огляд спортивних здобутків проводився під час січових свят, які щороку організувала кожна «Січ». Обов'язковим атрибутом таких свят були різноманітні спортивні вправи, хоча рівень виконання їх у більшості випадків залишався невисоким. За весь період діяльності «Січей» відбулося шість загальних крайових свят у Галичині та одне на Буковині. Напередодні згаданих свят оргкомітетом проводилася велика підготовча робота, в села виїжджала значна кількість інструкторів. Взірцем для всіх січових товариств регіону щодо організації гімнастичної діяльності була «Повітова Січ» у Львові. Саме тут розроблялися теоретичні та практичні аспекти січових вправ, а також проводилася їх апробація. За короткий термін львівська «Повітова Січ» стала базою підготовки спортивних інструкторів для крайових пожежно-гімнастичних курсів, які проводив «Український січовий союз». Це зумовлювалося тим, що «Повітова Січ» у Львові на той час мала найкращу матеріальну базу для проведення спортивних вправ. Згідно із інструкціями «Українського січового союзу», кожна «Січ» повинна була добре володіти щонайменше чотирма видами гімнастичних вправ одного зразка. Тому під час крайових свят січові вправи були достатньо підготовлені, викликали захоплення в очевидців.

Після відомих балканських подій, коли стало зрозумілим, що назриває світова війна, «Український Січовий Союз» у Львові взяв курс на поступову підготовку військової виправки січовиків. Так, у 1912 р. часопис «Січові вісти» опублікував зразки військових стройових вправ, які були обов'язковими для кожної «Січі». Вищезгаданих вправ нараховувалося 49¹². Як показала практика, вони сприяли не тільки фізичному загартуванню українського селянства, але й відіграли позитивну роль у підготовці майбутніх українських вояків.

Початок ХХ ст. також ознаменувався активізацією українського громадсько-політичного життя в Галичині й на Буковині. Одним із його проявів стало піднесення страйкової боротьби селянства, яку зумовила недостатня увага Відня до аграрної галузі. Понад 70% галицьких та буковинських селян не могли забезпечити себе з невеликих власних земельних

наділів, тому шукали заробітку на панських ланах, де платня була надто низькою.

В аграрних страйках взяли активну участь члени українських політичних та культурно-просвітницьких об'єднань, особливо пожежно-гімнастичних товариств «Січ».

Ідеологи січового руху – К. Трильовський, Л. Бачинський, М.Павлик, І.Франко, С.Яричевський, Т.Галіп, К. Малицька провели велику виховну роботу серед українського селянства насамперед через друковане слово. У своїх публікаціях вони намагалися довести українським селянам, що вони не раби, а такі ж самі діти Божі, як і всі інші люди¹³, тому повинні мати власну гідність, не схилитись перед панами, що вже стало традицією. У редагованому К.Трильовським січовому місячнику «Зоря» (Коломия) регулярно вміщувалися поради з приводу організації сільськогосподарських страйків. К.Трильовський закликав селян-січовиків: «створювати місцеві комітети заробкові [...] Ці комітети повинні виставити вимоги, провести роз'яснювальну роботу серед своїх селян, спочатку подати петиції до роботодавця, а якщо нічого не допомагає, то почати страйк»¹⁴. Ця робота мала позитивні результати. З психології українського селянина (особливо в Галичині) викоринювався комплекс меншовартості, внаслідок чого активізувалися дії селян під час страйків. Вже 18 квітня 1902 р. в Коломиї відбулося селянське віче, організоване К.Трильовським, на якому розглядалося економічне становище українського селянства та шляхи його поліпшення. Віче прийняло резолюцію: «Нам треба всіма силами старатися про підвищення своїх заробітків [...] через організацію і спільні дії»¹⁵, а це вже був безпосередній заклик до страйку.

Влітку 1902 р. сільськогосподарський страйк охопив 12 повітів Галичини. У тих громадах, де сформувалися міцні «Січі», саме січовики були найорганізованішою частиною селянства, а члени січової старшини стали провідниками страйкарів. Про це дізнаємося з численних повідомлень тогочасної місцевої періодики, де подавалися спеціальні відомості про страйки, в яких нерідко зустрічалися вислови: «Засурмила січова сурма і селяни почали страйк», «Кошовий та писар товариства «Січ» відправились до роботодавця з вимогами». Результатом цілеспрямованої наполегливої просвітницької праці січової старшини у с. Джурів Снятинського повіту під проводом кошового Ф.Курилюка став страйк під час жнив 1902 р. Своїми вмiлими діями джурівські січовики домоглися у місцевого дідича Загурського десятого снопа, замість 14 – 15-го. Згідно із повідомленням повітового старости в Богородчанах, «15 серпня 1906 р. [...] товариство «Січ» в с. Бобівниках займалося агітацією страйку»¹⁶. У ряді повідомлень про чергові збори окремих «Січей» у порядку денному значиться пункт «Про цьогорічні жнива», під час розгляду якого обговорювалися питання, пов'язані з селянськими страйками.

Фіксуємо чимало повідомлень про те, що завдяки наполегливості січовиків страйкарі домоглися підвищення платні на 50-100%. Так, замість дванадцятого чи тринадцятого снопа поміщики змушені були давати дев'ятий чи восьмий або й сьомий сніп. З цього приводу газета «Діло» повідомляла, що на Снятинщині «...руські хлопці радикальні (йдеться про січовиків. – М.Г.), які повинні працювати на польових роботах, готують страйк. З цією метою [...] створено повітовий страйковий комітет»¹⁷. За підрахунками В.Ботушанського, в 1900 – 1907 рр. на Буковині відбулося 57 великих аграрних страйків, у яких взяло участь 9940 чоловік¹⁸.

Наслідки сільськогосподарських страйків були вражаючі. В українського селянства зародився дух непокори. Страйки продемонстрували, що в Галичині та на Буковині живе український народ, який готовий боротися за краще життя. Важлива роль у цьому процесі відводилася пожежно-гімнастичним товариствам «Січ».

Однією з важливих ланок громадської роботи «Січей» була їхня діяльність у боротьбі з пияцтвом та пропаганді здорового способу життя серед українського селянства. У січових виданнях регулярно публікувалися матеріали, в яких у доступній, переконливій формі автори доводили шкідливість пияцтва для організму людини, а також вказували шляхи подолання цього зла. З цього приводу неодноразово виступав на сторінках січового календаря «Запорожець» повітовий лікар із Кам'янки Струмилової М.Олійник¹⁹. Більшість січовиків на загальних зборах товариства складали присягу про дотримання тверезого способу життя та бойкот корчем. У результаті антиалкогольної пропаганди, яку активно проводили січовики, у с. Вовчківці Снятинського повіту «... з восьми корчем залишилося тільки дві, та й ті світили в будні пусткою»²⁰. За нашими підрахунками, станом на 1908 р. члени близько 70% «Січей» Галичини утримувалися від вживання міцних алкогольних напоїв, близько 20% вживали тільки пиво²¹. Це викликало незадоволення серед пропінаторів (власників монопольного права на виробництво і продаж спиртних напоїв), які зазнавали збитків від зменшення обсягу проданої алкогольної продукції. Тому вони намагалися різними способами відтягнути українське селянство від січового руху, використовуючи при цьому різноманітні підступні засоби. Так, у 1903 р. у с. Супранівці Скалатського повіту власник корчми намагався дати місцевим січовикам «...50 літрів пива даром, аби лишень відступили від бойкоту корчми»²². Подібних прикладів можна наводити багато. У січових виданнях постійно наголошувалося на шкідливості для людського організму вживання алкоголю. Як альтернативний напій під час проведення різноманітних січових акцій пропонувалося вживати чай та квас²³. Антиалкогольна пропаганда велася і через січові пісні.

Поряд з відстоюванням економічних інтересів товариства «Січ» брали активну участь у суспільно-політичному житті галицьких та буковинських українців. Ще на початковому етапі діяльності січові товариства включилися у виборчу боротьбу до австрійського парламенту та крайових соймів. Особливо помітними були їхні виступи на підтримку введення загального виборчого права під час виборчої кампанії 1907 р. У цей момент в регіоні розпочався великий вічовий рух, який розбудив селянство і покликав його до активної участі в політичному житті та виховував громадянську свідомість. У більшості населених пунктів організовувалися багатолюдні бурхливі віча, на яких задавали тон січовики. Незмінними учасниками селянських віч у Галичині й на Буковині були активні діячі січового руху: К.Трильовський, С.Данилович, Л.Бачинський, Є.Пігуляк, М.Василько, Т.Галіп а також відомі селянські бесідники із Снятинщини – кошовий Карлівської «Січі» І.Сандуляк та кошовий «Січі» с. Тулова І.Харук-Галайда. Ця стихія підхопила і відомого письменника В.Стефаніка, який став душею вічового руху. Чимало його палких промов дійшло до нас зі шпальт тогочасної періодики. Внаслідок підвищення національної свідомості і солідарності (галицькі і буковинські селяни були переважно українцями), галицькі селяни, які наймалися на роботу в буковинських поміщиків і орендарів, коли буковинські селяни страйкували у тих же маєтках, приєднувалися до них, не хотіли бути штрейкбрехерами. Так, селяни буковинського села Оршівці, напередодні страйку у травні 1905 р. запросили на свої збори селян сусіднього галицького села Кулачин, і попросили їх під час страйку не найматися на роботу в оршівецьких поміщиків і орендарів²⁴. Зауважимо, що більшість з них належали до «Січі».

Отже, статут пожежно-гімнастичного товариства «Січ» увібрав кращі традиції давньої Запорозької Січі, де панував дух рівноправності, справедливості, поваги до спільно вироблених і затверджених правил. Структура статуту й головні організаційні засади товариства були запозиченням і модернізацією К.Трильовським на український лад кращих традицій польського та чеського сокільства.

Пожежно-гімнастичні товариства «Січ» стали школою, де українське селянство здобувало впевненість у своїх силах, вчилося бути організованим, колективно захищати свої інтереси. Успішна боротьба з вогнем переконувала українське селянство у правильності січового девізу «Тільки в єдності сила і перемога». Поряд із гасінням пожеж та громадсько-політичною діяльністю у «Січах» проводилася значна робота з фізичної підготовки селянської молоді. Саме під час регулярних занять гімнастичними вправами та на товариських забавах січовики гартували своє тіло, силу волі, характер. Все це сприяло створенню нової генерації українців, які під час Першої світової війни, а пізніше в період Української революції, стали основою національних збройних формувань.

¹ Арсенич П. Засновник «Січі» Кирило Трильовський. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2000. – 76 с.; Вацеба О. Нарис з історії західноукраїнського спортивного руху. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 230 с.; Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX – перша пол. XX ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 694 с. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900 – 1914 рр.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – 265 с.

² Листування з повітовими управліннями Буковини про створення та затвердження статуту спортивних і пожежних товариств «Січ» у громадах Буковини. Статути. – Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО). – Ф. 3, Оп. 2. – Спр. 21411. – Арк. 22.

³ Листування з повітовими управліннями Буковини про створення та затвердження статуту спортивних і пожежних товариств «Січ» у громадах Буковини. Статути. – ДАЧО – Ф. 3, Оп. 2. – Спр. 21411. – Арк. 23.

⁴ Листування з повітовими управліннями Буковини про створення та затвердження статуту спортивних і пожежних товариств «Січ» у громадах Буковини. Статути. – ДАЧО – Ф. 3, Оп. 2. – Спр. 21411. – Арк. 24.

⁵ Коберський К. Дух «Січі» // Гей, там на горі «Січ» іде! /Ред. П.Трильовський. – К.: ВІПОЛ, 1993. – С. 92.

⁶ Січ (Чернівці). – 12 липня 1910. (додаток до «Громадянина»).

⁷ Листування з повітовими управліннями Буковини про створення та затвердження статуту спортивних і пожежних товариств «Січ» у громадах Буковини. Статути. – ДАЧО – Ф. 3, Оп. 2. – Спр. 21411. – Арк. 23.

⁸ Листування з повітовими управліннями Буковини про створення та затвердження статуту спортивних і пожежних товариств «Січ» у громадах Буковини. Статути. – ДАЧО – Ф. 3, Оп. 2. – Спр. 21411. – Арк. 24.

⁹ Циркуляри і розпорядження Станіславського повітового староства. – Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. 225. Оп. 1. – Спр. – 185. – Арк. 18.

¹⁰ Донесення староств про діяльність товариств «Січ» 1908 р. Т. 1. – Центральний державний історичний архів ЦДІА у м. Львові (далі ЦДІАЛ). – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр. 880. – Арк. 4.

¹¹ Отаман (Коломия). – 1905. – С. 117.

¹² Січові вісти (Львів). – 1912. – № 5. – С. 7–8.

¹³ Хлопи і хлопська справа. – Львів: НТШ, 1896. – С. 5.

¹⁴ Зоря (Коломия). – 1902. – № 4. – С. 16.

¹⁵ Громадський голос (Львів). – 1902. – 20 квітня. – С. 74.

¹⁶ Донесення староств у м. Богородчанах та Бучачі про діяльність товариств «Січ». – ЦДІАЛ. – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр. 599. – Арк. 38.

¹⁷ Діло (Львів). – 1902. – 28 лютого (13 марта). – С. 4.

¹⁸ Ботушанський В. Піднесення страйкової боротьби селян Північної Буковини на початку XX ст. (1900 – 1907 рр.) // Минуле і сучасне Північної Буковини. – К.: Наук. думка, 1972. – Вип. 1. – С. 194.

¹⁹ Запорожець (Коломия). – 1912. – С. 208 – 221.

²⁰ Зеленко В. Що дала нам «Січ» // Гей, там на горі «Січ» іде!... – С. 98.

²¹ Анкети про заснування, діяльність і керівний склад повітових та сільських відділів товариства «Січ». – ЦДІАЛ. – Ф. 847. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1 – 520.

²² Приятель (Коломия). – 1903. – № 11 – 12. – С. 3.

²³ Зоря (Коломия). – 1902. – № 11. – С. 11.

²⁴ ДАЧО – Ф. 3, Оп. 2. – Спр. 9302. – Арк. 35.

УДК 94:352/354](477)«1917/1918»

Галина ЯЦЕНЮК,
Фадей ЯЦЕНЮК
(Чернівці)**ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ОРГАНІВ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В РОКИ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1918 РР.)**

У статті йде мова про особливості становлення та діяльність органів державного управління в часи Української національної революції 1917-1918 рр. Основна увага в статті приділена формуванню органів державного управління в період Української Центральної ради та часи гетьмана Павла Скоропадського. Досліджуються характерні особливості законотворчої практики в роки існування Української Народної Республіки, а також Української Держави, коли було деформовано політичну систему, ліквідовано представницьку гілку влади. Висвітлюється законодавча діяльність уряду УЦР та гетьмана Павла Скоропадського в напрямку ефективної діяльності органів державного управління. В статті наголошується, що в роки існування УЦР при формуванні управлінського апарату за основу бралась партійна приналежність майбутніх міністрів та їх заступників. Також в дослідженні звертається увага на те, що уряд УЦР не встиг законодавчо оформити розподіл повноважень між різними гілками влади. На відміну від УЦР уряд гетьмана Павла Скоропадського намагався врахувати помилки лідерів УЦР і вже з перших днів видав ряд законів, які регулювали діяльність держслужби, що покращили їх роботу та сприяли розбудові держави.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Генеральний секретаріат, конгрес, закони; Рада Міністрів; гетьман; Державна канцелярія; Сейм.

Halyna YATSENYUK,
Fadey YATSENYUK
(Chernivtsi)**FEATURES OF THE FORMATION OF PUBLIC
ADMINISTRATION DURING THE YEARS OF
THE UKRAINIAN REVOLUTION (1917–1918)**

The article deals with the peculiarities of the formation and activity of state administration during the time of the Ukrainian national revolution of 1917-1918. The main attention is paid to the formation of public administration during the period of the Ukrainian Central Council and Hetman Pavlo Skoropadskyi. The characteristic features of the law-making practice during the years of existence of the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian State, when the political system was deformed, the representative branch of power was liquidated. The legislative activity of the UCR government and hetman Pavlo Skoropadskyi in the direction of effective activity of public administration bodies is covered. In the article it is noted that during the years of the existence of

the UCR the formation of the administrative apparatus was based on the party affiliation of future ministers and their deputies. Also, the study draws attention to the fact that the UCR government did not have time to legislate the distribution of powers between different branches of government. Unlike the UCR, the hetman's government, Pavlo Skoropadskyi, tried to take into account the mistakes of the leaders of the UCR and from the very first days issued a number of laws regulating the activities of the civil service, which improved their work and contributed to the reconstruction of the state.

Key words: Ukrainian Central Rada, General Secretariat, congress, laws, Council of ministers, hetman, State Chancellery, Diet.

Нині активно відбувається процес становлення нового типу органів державного управління, якість роботи яких буде відповідатиме рівню розвитку суспільства, а також найкращим зразкам європейської практики державотворення, що передбачає становлення стандартів верховенства права та пріоритету прав і свобод людини. Для досягнення позитивного результату важливо не лише здійснювати роботу в напрямку удосконалення державних органів управління, але й усвідомити та переоцінити історичний досвід управління державною службою в Україні як практику, що є підґрунтям існуючого рівня правової культури українців та вітчизняної державотворчої традиції.

Початки управління державною службою існували ще за часів Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Української козацької республіки, а також за часів Української Народної Республіки та Української Держави.

В 1917 р. відбулась Лютнева (Березнева) революція 1917 р., яка подарувала українцям надію на вирішення питання незалежності та встановлення нових підходів до державного управління. Саме в часи революції на території України діяли один за одним власні державні утворення: УЦР, Гетьманська держава П.Скоропадського, Директорія.

Початок активній державотворчій діяльності поклав перший уряд – УЦР, який утворився 17 березня 1917 р. Фактично з перших днів існування уряду УЦР на чолі з М.Грушевським чітко визначив пріоритетні завдання, серед яких українізація, соборність українських земель та створення власних українських державних органів управління.

Вже 6–8 квітня 1917 р. відбувся Всеукраїнський національний конгрес. Оцінюючи наслідки роботи Українського конгресу, В.Винниченко писав, що то був перший крок «відродження нації по шляху державності. Будучи одночасно сильним і організуючим і агітаційним засобом, він став першим, підготовчим етапом у творенні як ідеї української держави, так і в частковому переведенні її в життя»¹. З цього часу Центральна Рада стала «представницьким, законним (за законами революційного часу) органом усієї української демократії...»².

Відразу після конгресу було утворено Комітет Центральної Ради, який складався з членів президії УЦР (голови і двох заступників) та 17 чоловік обраних загальними зборами чоловік. Комітет утворював комісії для ведення окремих справ та підготовки різних питань на розгляд Комітетом і ЦР, а також обирав різних керівників³. У компетенції Комітету перебувала й діяльність канцелярії Центральної Ради. Досить швидко в його веденні опинилися найважливіші важелі управління роботою УЦР. Саме він готував проекти найважливіших політичних рішень, здійснював зв'язок із місцевими структурами, контролював фінанси. З червня 1917 р. Комітет став «Малою Центральною Радою», яка повинна була виконувати законодавчі функції в період між сесіями «Великої Центральної Ради». Відтоді Комітет дістав повноваження щодо вирішення всіх справ, які належали до компетенції УЦР. У зв'язку з цим його склад зріс до 40 осіб, а в липні поповнився ще 18 новими членами, кооптованими від національних меншин. Після цього Комітет остаточно перебрав назву Мала Рада⁴.

Отримавши в квітні підтримку українського народу, та ставши найвищим представницьким органом держави лідери УЦР вирішили, що для того щоб розпочати процес проголошення автономії України їм необхідно зустрітись з представниками російського уряду. Варто зазначити, що після повалення самодержавства в Росії утворилося двовладдя: рада робітничих і солдатських депутатів на чолі з В.Леніним та Тимчасовий уряд на чолі з князем Григорієм Львовим. Український уряд вирішив, що буде вести переговори саме з представниками Тимчасового уряду. В травні 1917 р. відбулась зустріч делегації УЦР з представниками Тимчасового уряду. Його лідери категорично заперечили існування автономії чи самостійності України, у такому ж дусі категорично висловилися проти будь-якої самостійної політики УЦР. Досить влучно описав реакцію Тимчасового уряду керівник української делегації В.Винниченко:

«Виміряючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут від одної думки, від одної яви, що донецький і херсонський вугілля, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювались, що забули про свою професорську мантію, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристалися і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О, ні, в такому розмірі вони ні за що не могли признати автономії. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну, хай ще Волинь, ну, та хай уже й Чернігівщину, це вони могли ще признати українськими. Але Одеса з Чорним морем, з портом, з шляхом до знаменитих Дарданел, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? — Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, руський край. Бідні професори навіть науці

своїй наплювали в лице й, як не тактовне цуцня, одшпурнули від себе ногою, коли воно підбігло до них з своєю статистикою, з посвідченням Російської Академії Наук.

Яка там, в лихий годині, Академія Наук, коли однімаються Дарданели, вугілля, залізо, сіль?»⁵.

Повернувшись до Києва українська делегація всупереч Тимчасовому уряду продовжила активну державотворчу діяльність.

Першим важливим документом, який поклав початок державному будівництву, став I Універсал, яким було висунуто вимогу домогтись автономії України. А вже 15 червня 1917 р. на засіданні Комітету Центральної Ради було створено Генеральний секретаріат, головою якого призначено В.Винниченка. Виконавчий орган Української Центральної Ради, який згодом став повноцінним урядом України, для здійснення ділових операцій у апараті управління на перших порах мав 8 підрозділів (генеральних секретарств): внутрішніх справ (В.Винниченко), фінансів (Х.Барановський), міжнародних справ (С.Єфремов), харчових справ (М.Стасюк), земельних справ (Б.Мартос), військових справ (С.Петлюра), юстиції (В.Садовський). Восьмим підрозділом став секретаріат (згодом — генеральне писарство) на чолі з П.Христюком⁶.

Перше засідання Генерального секретаріату відбулося вже наступного дня (16 червня), «на якому обговорювались питання, що торкаються організації роботи Секретаріату»⁷.

Невдовзі, 27 червня 1917 р. у своїй першій декларації Генеральний секретаріат заявив про себе як про виконавчий орган Центральної Ради і поставив собі за мету «перетворення моральної влади в публічно-правову, повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями і апаратами»⁸.

Швидкий розвиток політичних подій, які відбувались протягом липня-жовтня 1917 р., зокрема більшовицький переворот у Петрограді, спонукали керівництво Генерального Секретаріату до активізації своєї діяльності. Саме в цей час він виступив із важливими ініціативами перед УЦР і Малою Радою, серед яких вирішення соціально-економічних питань та чіткий розподіл повноважень між виконавчою і законодавчою владою. Однак насправді все було не так просто. У зв'язку з тривалим затягуванням вирішення найважливіших соціально-економічних питань уряд УЦР різко втрачав своїх прихильників. У селах і містах поширювалась анархія та безпорядки.

З метою стабілізувати ситуацію під час сьомої сесії Центральної Ради 1 листопада було ухвалено рішення про розширення компетенції Генерального Секретаріату і його складу. Уряд поповнився генеральними секретарствами продовольчих справ (М.Ковалевський), праці (М.Порш), юстиції (М.Ткаченко), військових справ (С.Петлюра), торгівлі та промисловості (В.Голубович), шляхів сполучення (В.Єщенко), пошти і телеграфу (О.Зарубін). Крім того, один із представників національних меншин

входив до складу уряду без портфеля й водночас виконував обов'язки генерального контролера⁹.

3 листопада 1917 р. уряд Центральної Ради в своїй декларації під титулом «Від Генерального Секретаріату України» ультимативно підпорядкував собі наявні в Україні державні та адміністративні служби і фактично оголосив себе єдиною і вищою виконавчою владою на теренах колишньої підросійської України: «Всім установам, інституціям, урядовим особам наказується всі накази та доручення Генерального Секретаріату виконувати точно і швидко»¹⁰.

Таким чином, фактично колишні держслужбовці Тимчасового уряду на теренах України автоматично оголошувалися службовцями, підпорядкованими Генеральному секретаріатові. Згодом цей факт було узаконено відповідними актами. 7 листопада 1917 р. III Універсалом Центральною Радою було проголошено Українську Народну Республіку у федеративному зв'язку з Росією. Фактично ж за умов невизнання Центральною Радою нововстановленої влади більшовиків у Петрограді це означало про початок нового етапу в історії України — початку створення незалежної держави.

Вже 22 листопада 1917 р. уряд ухвалив законопроект про державні інституції в УНР. Водночас згідно з рішенням Генерального секретаріату урядовим службовцям, за винятком генеральних секретарів, заборонялося «одночасно бути і членами Центральної Ради», а також було визнано «принципально небажаним, щоб генеральні секретарі і служачі Генерального Секретаріату займали одночасно посади в інших державних та громадських інституціях, одержуючи платню на обох посадах»¹¹.

Грудень 1917 – січень 1918 приніс нові кардинальні зміни в історії України. Зокрема, 22 січня було проголошено Четвертий Універсал, згідно з яким Україна ставала самостійною державою, в зв'язку з цим Генеральний Секретаріат було перейменовано в Раду народних міністрів.

Перевантаженість поточною роботою змусила Раду народних міністрів удатися до створення Малої Ради Міністрів (до неї ввійшли заступники керівників міністерств). На цей допоміжний орган покладалося вирішення другорядних справ¹².

Після того, як УЦР та Уряд Української Народної Республіки 26 січня 1918 р. змушені були залишити Київ, відбулося істотне скорочення урядових посад, це було пов'язано насамперед з тим, що країна перебувала в стані війни з Росією. Саме війна призвела до анархії та політичного безладдя.

В зв'язку з надзвичайною складною ситуацією на місцях Рада народних міністрів у березні 1918 р. розпочала підготовку адміністративної реформи, яка передбачала уточнення повноважень міністрів: скасування посади генерального писаря, позбавлення генерального контролера статусу політичної фігури, перерозподіл компетенції між міністерствами торгу і промисловості та продовольчих справ.

Однак ці документи містили багато узагальнень й чітко не визначали принципи формування, структури, юридичного статусу та компетенції українського уряду. Більш того, до останнього дня існування уряд Центральної Ради не зміг прийняти жодного нормативно-правового акту, який чітко окреслював би повноваження та взаємодію між вищою законодавчою (Центральною Радою) та вищою виконавчою (Генеральним секретаріатом (Радою народних міністрів) владою. Все це значно ускладнювало роботу уряду, призводило до протистояння гілок влади. Також варто звернути увагу й не той факт, що люди, які займали посади міністрів, чи їх заступників, не завжди були професіоналами в даній сфері. В основному при призначенні на ті чи інші посади міністрів та їх заступників до уваги брався не їх професіоналізм, а партійна приналежність.

«Українство бентежилось, метушилось, не знало, що робити з проблемою «соціальної революції», проблемою «самостійности», цукроварнями, фінансами, військом, федерацією і т.п.»¹³. (М.Шаповал).

Ухвалена 29 квітня 1918 р. Конституція УНР законодавчо закріплювала за Радою народних міністрів статус вищого виконавчого органу, який став однією з трьох гілок влади разом із Всенародними зборами та Генеральним судом УНР. Та часу для створення уряду відповідно до конституційних норм історія вже не залишила. Оскільки в той самий день відбувся з'їзд хліборобів – землевласників, які висловили недовіру уряду УНР, здійснили державний переворот, і до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський. Провідна роль у зміні чинного ладу в Україні належала вищому командуванню та посольству Німеччини в Києві. Саме вони визначали форму нового державного утворення, кандидатуру глави й коло його зобов'язань перед союзниками.

Хоч переворот і не був цілком законним, однак новообраний глава уряду в перший же день вирішив законодавчо закріпити свої повноваження. Тому, вже 29 квітня були видані два важливі документи: «Грамота до всього українського народу» та «Закон про тимчасовий державний устрій Української Держави»¹⁴. Перший документ обґрунтовував причини та потребу зміни влади. Другий документ визначав тимчасовий державний устрій і порядок управління. Насамперед ним конституювалася виключність влади гетьмана в межах Української Держави: затвердження законів, вибір голови уряду, призначення та звільнення міністрів, інших урядових осіб. Йому належало право керівництва зовнішніми зносинами, оголошення надзвичайного стану, амністування засуджених тощо. Згідно з названими документами гетьман був верховним командувачем української армії та флоту, а також наголошувалось на необхідності створення Ради міністрів, основні функції якої полягали би в спрямуванні й об'єднанні праці окремих міністрів за галузями як законодавства, так і вищого державного управління. Рада міністрів конституювалася як виконавчий орган управління Україною.

Однак за відсутності парламенту уряд отримувач законодавчі функції. Ухвалені ним законопроекти набували чинності після затвердження їх гетьманом. Міністрам також надавалося право коментувати закони та розробляти механізми їхньої реалізації. Голову уряду і за його поданням міністрів затверджував гетьман. Йому ж належало право відставки кабінету. Уряд загалом і кожен з міністрів були відповідальні перед гетьманом «за загальний хід державного управління», «за свою діяльність і розпорядження»¹⁵.

Під час створення центральних органів виконавчої влади гетьман спирався на засновані ще Українською Центральною Радою міністерства та відомства. Усвідомлюючи, що їхнє кардинальне реформування, а тим більше ліквідація призвели б до повного управлінського колапсу, він обмежився лише звільненням міністрів та їхніх заступників, а решті державних службовців наказав залишитися на посадах і виконувати свої службові обов'язки. Рада міністрів Української Держави за своєю структурою залишалася подібною до започаткованої ще в УНР функціональної схеми вищих органів виконавчої влади.

Були ліквідовані лише окремі міністерства, або доповнені інші, національні (російське, польське, єврейське) та поштово-телеграфне міністерства, а також засновані нові – здоров'я та віровизнань. Міністерство освіти дістало у червні назву народної освіти та мистецтва. У його складі було утворено Головне управління мистецтв і національної культури. Його керівник отримав ранг заступника міністра, а управління – окреме бюджетне фінансування. У Міністерстві юстиції подібний статус мало Головне управління місцями ув'язнення. Міністерство пошт і телеграфів було перетворене на департамент МВС. Далеко за межі ординарного департаменту Міністерства внутрішніх справ виходили й функції Державної варту, яка стала потужним адміністративним органом підтримання правопорядку та державної безпеки¹⁶.

Внутрішня структура міністерств зазнала більш суттєвих змін у порівнянні з добою Центральної Ради. У них були утворені департаменти, які охоплювали основні функціональні напрямки відомчої діяльності. Майже в усіх міністерствах були введені департаменти загальних справ. Оперативно, хоч і не без ускладнень, П.Скоропадський сформував кістяк Ради міністрів. Формуючи новий уряд, гетьман в першу чергу звертав увагу на сферу професійних інтересів майбутніх міністрів. Основною вимогою було – бути фахівцем в тій галузі, яке міністерство має очолити.

Уряд очолив відомий земський діяч, виходець із давнього українського шляхетського роду Федір Лизогуб. Міністром освіти був призначений відомий учений і громадський діяч Микола Василенко, який у липні став ще й віце-прем'єром. Міністерство шляхів сполучень очолив Борис Бутенко – активіст Української Народної Громади; фінансів – А.Ржепецький, фахівець у фінансових справах; продоволь-

ства – Ю.Соколовський, учений-агроном і земський діяч з Полтавщини; торгівлі і промисловості – С.Гутник, голова Одеського біржового комітету. До складу кабінету міністрів входив також державний контролер. На цю посаду гетьман призначив Г.Афанасьєва – колишнього доцента кафедри всевітньої історії Одеського університету, а згодом директора Державного банку в Києві. Децю пізніше міністром земельних справ став учений-агроном, земський діяч і великий землевласник з Харківщини В.Колокольцев, військовим міністром – колишній командувач армії, генерал-лейтенант О.Рогоза¹⁷.

В результаті міністерські посади зайняли досить авторитетні у певних галузях фахівці. Переважна більшість з них мала значний досвід адміністративної роботи.

Одночасно з формуванням Ради міністрів гетьман вирішив змінити владу в губерніях. Губернським і повітовим старостам підпорядковувалася міська і повітова міліція, яка вже була перейменована у Державну варту. Їй надавалася важлива роль у наведенні правопорядку. При губернському, повітовому старості запроваджувалася посада помічника в особі інспектора Державної варту. Окрім відповідного підрозділу Державної варту, у кожному повіті були створені також повітові резервні кінні сотні вартових. Зміна влади і вищенаведені заходи хоча й забезпечили певне поліпшення правопорядку, але не принесли поки що покращення для населення.

Одночасно працювала й комісія з розробки закону про вибори міських дум на чолі з колишнім київським головою І.Дьяковим. Обидва закони у вересні були затверджені гетьманом. Рада міністрів затвердила графік виборчої кампанії, за якими вибори мали відбутися 24 листопада і 8 грудня. Але внутрішньополітична ситуація не дозволила їх провести¹⁸.

Щодо забезпечення функціонування Ради міністрів то це завдання було покладено на державного секретаря і підпорядковану йому Державну канцелярію. За статутом, затвердженим гетьманом, до її складу входили державний секретар і його заступники, юридична рада, департамент законодавчих справ з термінологічною комісією, архівом і бібліотекою, відділ кодифікації законів, секретаріат Ради міністрів і державна друкарня. Державний секретар входив до складу уряду з правом дорадчого голосу, а з питань, які вносила Державна канцелярія, йому надавалося право вирішального голосу¹⁹.

Розуміючи необхідність створення державної служби, Рада міністрів врахувавши недоопрацювання УЦР, вирішила у першу чергу створити відповідну законодавчу базу. Конкретних напрацювань у цій сфері уряд УНР зробити не встиг, тому під час підготовки нових нормативних документів чиновники Державної канцелярії та Міністерства судочинства змушені були звертатися до Статуту цивільної служби царських часів і профільних актів Тимчасового уряду. Був розроблений також текст присяги для працівників держапарату, як своєрідний тест на лояль-

ність до української влади в цілому та до гетьманської влади зокрема.

30 травня міністр юстиції М. Чубинський вніс на розгляд кабінету міністрів проекти текстів урочистої обітничі службовців цивільного відомства, суддів і присяги військових. Схваливши їх, уряд постановив, «щоб урочиста обіцянка бралася від усіх осіб, які знаходяться у відомств»²⁰. Та обставина, що закон про обіцянку державних службовців був ухвалений одним із перших, мала досить важливу політичну аргументацію. Апарат колишніх міністерств УНР був насичений представниками соціалістичних партій. Невизнання їх керівними органами гетьманської влади могло спровокувати негативні дії з боку рядових партійних діячів.

Текст урочистої обітничі цивільних державних службовців був досить лаконічним і чітким: «Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси і добробут»²¹. Отже, незважаючи на майже одноосібну владу гетьмана в межах усієї України, держава визнавалася найвищим ціннісним пріоритетом. Саме Українській Державі присягалися цивільні службовці та суддівський корпус. Важливо також й те, що й присяга військових мала відповідну ієрархію пріоритетів – «щиро служити Українській Державі і Ясновельможному панові Гетьману, безумовно слухатися військових начальників, зберігати вірність прапорові, не розголошувати службової таємниці»²².

Для організації ефективної праці апарату відомств важливу роль відігравала законодавчо оформлена посадово-кваліфікаційна ієрархія. Вона забезпечувала правове регулювання відносин держави з працівником, внутрішньовідомчі владні прерогативи і пріоритети, визначала такі соціальні аспекти, як оплата праці, пенсії, пільги тощо. За цих умов виняткової ваги набувало законодавство про примірні (типові) штатні розписи міністерств і відомств.

26 червня 1918 р. був виданий Закон про розпис утримання службовців у центральних урядових установах цивільних відомств²³. В Українській Державі було фактично запроваджено аналог нинішньої системи категорій посад і рангів державних службовців, а саме систему класів посад і рангів, пенсії урядовців схему посадових окладів. Вже тоді заробітна плата державних службовців установлювалася законом (що відповідає європейським адміністративним традиціям).

24 липня 1918 р. прийнято Закон про порядок призначення на урядову службу, ухвалений гетьманом та система державної служби. Як свідчать положення закону, в чомусь вона нагадує нинішню: порядок призначення урядовця залежав від класу посади, причому кандидатури для призначення гетьманом на вищі посади державних службовців (заступники міністрів, директори департаментів) попередньо узгоджувалися з Радою міністрів²⁴.

Важливою складовою державної служби були й дипломатичні представництва України. Законом «Про штати посольств Української Держави» від 14 червня 1918 р.²⁵ Гетьман і уряд надавали особливого значення добору кандидатур послів, зокрема до держав-союзниць. До Німеччини був направлений барон Федір (Теодор) Штейнгель, до Австро-Угорщини – В'ячеслав Липинський, до Туреччини – Михайло Суковкін, до Болгарії – Олександр Шульгін. Всі вони були відомими громадсько-політичними діячами, хоч суттєво відрізнялися поглядами на будівництво самостійної Української Держави²⁶.

Вдосконалювався й адміністративно-територіальний устрій як важливий елемент державного управління. Гетьманат поділявся на 8 губерній, 2 округи, 3 міські отаманства, 105 повітів, 1813 волостей. Певною новацією став поділ адміністративних одиниць на розряди, в основу якого були покладені показники чисельності жителів²⁷. 10 серпня гетьман затвердив закон про штати і склад управлінь губернських і повітових старост, а також асигнування коштів для їх діяльності.

Завдяки активній законотворчій праці гетьмана, співробітників Державної канцелярії та міністерства юстиції було створено ряд законів, які стали належним правовим полем для оформлення інституту державної служби, яка мала забезпечити процес розбудови Української Держави.

Отже, саме з діяльністю УЦР пов'язаний початок державотворчих процесів та створення абсолютного нових державних органів управління в порівнянні з попередніми історичними періодами. В цьому відношенні надзвичайно важливим було утворення Генерального секретаріату а згодом Ради Народних Міністрів, а також чотири Універсали УЦР. За УНР розпочався процес формування та становлення інституту державної служби в Україні. На жаль УНР не зуміла свої рішення оформити законодавчо, що часто призводило до управлінського колапсу.

На відміну від лідерів УЦР гетьман Павло Скоропадський вважав побудову професійної державної служби одним із своїх основних завдань. Тому в першу чергу створив законодавчу базу функціонування державної служби. Це дало можливість уніфікувати структуру урядових установ та місцевих адміністрацій, визначити обов'язки і права державних службовців, створити умови для їх кар'єрного росту. Саме ці заходи гетьмана, особливо те, що при виборі посадовців гетьман на перше місце ставив їх професіоналізм сприяли підвищенню ефективності роботи державної служби як важливого інструменту розбудови Української Держави.

¹ Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції: марець 1917 р. – грудень 1919 р.). – Книга Роду, 2008. – 797 с.

² Винниченко В.. Відродження нації (Історія української революції: марець 1917 р. – грудень 1919 р.). – Книга Роду, 2008. – 797 с.

³ Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, С. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева; Ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.), В. Ф. Верстюк (заст. відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, С. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева. – НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – К.: Наук. думка, 1996. – С. 72.

⁴ Народня воля. – 1918. – 24 січ.

⁵ Винниченко В. Відродження нації. – Ч.1. – С. 116.

⁶ Робітничка газета. – 1917. – 6 черв.

⁷ Винниченко В. Відродження нації. – К.; Відень, 1920. – Ч.1. – С. 258-259.

⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – К., 1996. – Т. 1. – С. 158.

⁹ Склад і структура Української Центральної Ради / В.Ф. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 5-30.

¹⁰ Українська Центральна Рада Документи і матеріали. – К., 1996. – Т. 1. – С. 464.

¹¹ Українська Центральна Рада Документи і матеріали. – К., 1996. – Т. 1. – С.470.

¹² Історія держ служби – С. 426.

¹³ Шаповал.

¹⁴ Історія державної служби в Україні : у 5 т. / відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; упоряд.: А. М. Бега, Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко та ін. Головне управління державної служби України; НАН України. Інститут історії України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т.1. – С. 452.

¹⁵ Папакін Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – К., 2003. – 282 с. С. 46-47.

¹⁶ Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: особливості законотворення (квітень–грудень 1918 р.). // Архіви України. – 2010. – № 1(267).– С. 76-85.

¹⁷ Державний вістник. – 1918. – 16 трав. 2-3.

¹⁸ Державний вістник. – 21 вересня, 5 жовтня

¹⁹ Пиріг Р. Державна служба гетьманату Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.). // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. – 2009. – С. 67-95.

²⁰ Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні. Упор. А. Вишневський. – К., 2008. – С. 104.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Державний вістник. – 1918. – 5 липня.

²⁴ Державний вістник. – 1918. – 5 лип.

²⁵ Державний Вістник 1918 року – 19 Липня.

²⁶ Гай-Нижник П. Законодавче та нормативно-правове підґрунтя становлення дипломатичної служби Української Держави за Гетьманату 1918 р. // Гілея. – 2017. – Вип.123 (№8). – С.28-36.

²⁷ Бойко О. Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.) – К., 2007. – С.40.

УДК 94:36(477.8) «1919/1928»

Лілія ДРОБІНА
(Чернівці)

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКИХ ПРОФСПІЛОК УСРР В 20–30-Х РР. ХХ СТ.

У статті досліджується історія профспілкового руху в Україні в 20-ті рр. ХХ ст. Проблема розглядається у контексті формування радянського тоталітаризму. В цей час здійснюється політична боротьба більшовиків за керівництво профспілковим рухом. Розкрито механізм компартійно-радянського контролю над профспілковими організаціями, що порушував основні права профспілок. Показано зміну місця й ролі профспілок у системі тоталітарної влади внаслідок впровадження елементів політики соціального партнерства в умовах «класової диктатури». В результаті партійного впливу ідеологізації суспільства заперечувалась функція профспілок у справі захисту соціальних інтересів населення.

Ключові слова: профспілки, компартійно-радянська держава, тоталітаризм, одержавлення, неп, соціально-трудова конфлікти, класова політика, правляча партія.

Liliya DROBINA
(Chernivtsi)

THE ISSUES OF THE SOVIET TRADE UNION DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN SSR IN 1920–1930S

The article explores the history of trade union movement in Ukraine in the 1920s. The issue is considered in the context of the Soviet totalitarianism formation. At that time, the Bolshevik political fight for the leadership of the trade union movement was being carried out. The mechanism of the Communist Party and Soviet control of trade unions, which violated the basic rights of trade unions, was revealed. The unconditional determination of the leadership role of the ruling party by the unions, which led to changes in the entire functional activities of the mass social organization of the working people was at the heart of that subordination. The change of the trade union place and role in the system of totalitarian power as a result of the introduction of elements of the policy of social partnership under the conditions of “class dictatorship” is depicted. The role of trade unions as links in the political system, which connects power with non-governmental organizations, is revealed, as well as the contradictions and peculiarities of the activities of Soviet trade unions, which should combine the rights and interests of employees’ protection with the support of the authorities, were shown. As a result of the party’s influence on the ideologization of society, the function of trade unions to protect the social interests of the population was denied.

Key words: trade unions, Communist Party and Soviet state, totalitarianism, nationalization, NEP, social and labor conflicts, class policy, ruling party.

Постановка наукової проблеми та її значення. Починаючи з XVIII ст. людство поставило перед собою завдання – формування демократичного суспільства, де б існувала соціальна, майнова, національна та релігійна рівність. Досить швидко до цієї ідеї примкнули і перші організації, серед яких варто виділити профспілки. Хоча нині профспілкові комітети є невід’ємною частиною нашого життя, проте їх роль слабшає. І в умовах, коли формується ринкова економіка, профспілки України повинні займати провідну позицію в реалізації прав і свобод кожного громадянина, захисті демократії та законності в суспільстві. Однак намагання роботодавців досягти максимального економічного розвитку, призвело до ігнорування прав та інтересів найманих працівників. Досить негативу роль в цьому відіграло і керівництво держави, яке проводило бюрократично-ліберальну політику і перешкоджало формуванню феномена соціального партнерства. Проте і самі члени профспілок проявляли неймовірну пасивність. Байдужість українських громадян також зумовлюється недовірою до професійних спілок, які, декларуючи захист прав трудящих, протягом десятиріч радянської влади в дійсності захищали інтереси держави. На сьогоднішній день необхідно повернути довіру громадян України до професійних організацій, як організацій, що стоять на захисті інтересів найманих працівників. Якнайшвидшому відновленню авторитету професійних спілок сприятиме всебічний аналіз більшовицької політики одержавлення громадських інститутів, що спотворила соціальну сутність профспілок та унеможливила повноцінну реалізацію політики соціального партнерства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що актуальність обраної теми обумовила появу значної кількості наукової літератури. І хоча історія профспілкового руху була однією з провідних тем радянської історіографії, проте всі публікації з цієї тематики є продовженням ідеології «пролетарської» диктатури робітничих організацій. У 20-х роках ХХ ст. масово видавалися численні пропагандистські брошури, що популяризували політику співробітництва компартійно-радянської держави і професійних організацій. І надалі всі дослідники возвеличували роль ВКП(б) в утворенні радянської профспілкової системи та розробці радянської концепції профспілкового будівництва. Напрацювання української радянської історіографії за тематикою профспілкового руху узагальнила колективна монографія «Нариси історії професійних спілок Української РСР»¹. І як вже зазначалось, усунути заідеологізованість публікацій вдалося лише в добу «перебудови», коли розпочалося висвітлення «білих плям» в історії. В середині 90-х рр. ХХ ст. вийшли друком монографічні дослідження Б. Андрушишина², С. Кульчицького³, О. Рєєнта⁴ присвячені історії

робітничого класу та робітничої політики українських урядів доби революції і визвольних змагань.

Однак ідеологічні стереотипи радянської історіографії, які перекочували в «новітнє» дослідження з історії профспілкового руху, та застаріла джерельна база, запозичена з праць радянських істориків, не давали можливості дослідникам вийти на дослідження нового кола проблем з історії радянських профспілок. І тільки в ХХІ ст. починають з’являтися праці аналітичного характеру. На особливу увагу заслуговує нове видання «Нариси історії професійних спілок України», підготовлене колективом авторів під керівництвом О. Рєєнта⁵ Серед ряду робіт слід відзначити дослідження Я. Боднарчука⁶, І. Данюка⁷, В. Докашенко⁸, О. Мовчан⁹, П. Яценюка¹⁰. Це були спроби комплексного вивчення радянської моделі професійних спілок як складової тоталітарної системи на етапі її становлення в перше десятиріччя радянської влади. Тому доцільним буде поєднання нових концептуальних підходів з напрацюваннями та матеріалами історіографії радянської доби.

Мета статті полягає у вивченні діяльності професійних спілок УСРР як складової радянської тоталітарної системи в період її становлення. Досягнення цієї мети передбачає розв’язання таких завдань: розкриття методів «більшовизації» профспілок і дослідження основних напрямків, методів й результатів їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Профспілки України пройшли власний шлях становлення та розвитку – від ленінської моделі «школи комунізму» до захисту соціально-економічних прав та інтересів спілчан, від статусу «п’ятого колеса» правлячої партії до незалежного громадського об’єднання. Згідно із тлумачним словником «професійна спілка – масова організація, що на добровільних засадах об’єднує працівників однієї галузі господарства, однієї професії або близьких професій»¹¹, а енциклопедія історії України відзначає, що «професійні спілки – постійно діючі громадські організації найманих працівників, які виражають, представляють і захищають їхні групові інтереси, насамперед щодо найму робочої сили»¹². Як бачимо перше визначення звертає увагу на «добровільність», а інше на «захист інтересів щодо найму». Поєднання цих двох ключових слів і повинно було б означати профспілки. Як же відбувалося становлення цієї громадської організації в УСРР у вказаний період?

Потужний поштовх розвитку профспілкового руху надала Лютнева революція 1917 р., коли Тимчасовий уряд хвалив закон про свободу коаліцій, місцеві комісаріати праці та примирні камери. Процес уніфікації і централізації профспілок започаткувала III Всеросійська конференція профспілок (червень 1917 р.). Саме тут ще до жовтневих подій і було створено знамениту ВЦРПС (Всесоюзна центральна рада професійних спілок) радянських часів. Хоча в той час вона називалася Всеросійська центральна рада профспілок, в її основі була організація профспілок за виробничим принципом та їх об’єднання на

виробничо-територіальних засадах. Кількість і чисельність профспілок, які створювалися переважно в промислових центрах України, непинно зростали. Так, до кінця 1917 р. в Харкові їх чисельність зросла до 50 тис осіб, в Одесі – до 40 тис, Києві – 65,7 тис. Загалом по Україні кількість профспілок зросла до 150, і вони об'єднували більш ніж півмільйона працівників¹³.

Із зміцненням профспілок їх члени все частіше висували соціально-економічні вимоги. У боротьбі за свої права робітники знову вдавалися до масових страйків, акцій протесту та організації фабрично-заводських комітетів за межами профспілкового руху

Хоча метою статті є дослідження становлення саме більшовицьких профспілок, проте варто відзначити, що українські уряди також працювали в цьому напрямку. В 1918 р. активізували економічну та політичну боротьбу незалежні профспілки і, скликавши в травні 1918 р. 1-шу Всеукраїнську конференцію профспілок, створили Українське центральне бюро профспілок (Уцентропроф), головою було обрано Г.Кучин-Оранського¹⁴. І протягом 1919–1920 рр. в українському профспілковому русі керівні позиції займали прихильники коаліційної незалежності професійних спілок – головним чином меншовики, а також боротьбисти, бундівці та інші соціалісти, які виступали проти більшовицької політики перетворення професійних спілок у «приводні паси» від партії до робітничих мас. Проте з приходом до влади в Україні більшовиків розпочалася насильницька більшовизація профспілок. В їхній діяльності дедалі відчутніше проступають такі явища, як тотальне одержавлення та адміністративно-командні методи. Вони поступово відмовляються від своєї головної функції – захисту інтересів трудящих.

Після більшовицького перевороту в жовтні 1917 р. продовжилася боротьба за вплив на профспілки. І хоча I з'їзд профспілок відбувся за межами України в Петрограді в січні 1918 р., але, як відомо, мав вплив на українську історію. На з'їзді були присутні 416 делегатів з вирішальним голосом. Вони представляли 2,5 млн робітників. Більше 50% делегатів при анкетуванні назвали себе більшовиками, 22% – меншовиками, 12% – безпартійними. За лівими есерами йшли 6,5% делегатів, за правими – 3%¹⁵.

Одним з найважливіших питань порядку денного були завдання профспілок «в нових умовах». Тут проявилася три течії. Крайні ліві заявили, що в руках профспілок повинна концентруватися вся влада, галузевим спілкам має бути передано управління відповідними галузями економіки. Це розглядалося як крок до відмирання державної влади.

Меншовики і праві есери наполягали на незалежності профспілок від влади. Вони пояснювали: боротьба між працею і капіталом не зникла, а лише видозмінилася. Тому робітникам потрібні незалежні класові організації. Більшовики вустами Григорія Зінов'єва заперечували, що при владі робітників і селян захищати трудящих немає від кого, тому проф-

спілки повинні влитися в державні структури. Неважко здогадатися, за партійним складом делегатів, що з'їзд підтримав лінію більшовиків, хоча і після гострих дискусій.

Прийнята з'їздом резолюція свідчила: «Професійні спілки, як класові організації пролетаріату, побудовані за виробничим принципом, повинні взяти на себе головну роботу по організації виробництва і відтворенню підірваних продуктивних сил країни». Схожі завдання перед ВЦРПС ставила і прийнята в березні 1919 р. програма РКП (б): «...професійні спілки повинні прийти до фактичного зосередження в своїх руках управління всім народним господарством, як єдиним господарським цілим»¹⁶.

Наступного року партія більшовиків пережила дискусію про профспілки. Тоді в черговий раз було заявлено, що в новій Росії пролетаря захищати немає від кого і профспілки потрібно одержавити. Саме тому і з'явилася «Робітнича опозиція» в РКП(б), яка, посилаючись на програму партії, відстоювала «синдикалістський ухил» – ідею передачі всієї господарської влади профспілкам. Звучали голоси і на користь передачі господарської влади близьким родичам профспілок – фабзавкомам. Але вони незабаром були злиті з профспілками і розділили їх долю. Вже у березні 1921 р. на X з'їзді партія засудила «синдикалістський ухил» і відзначила, у кого повинна бути влада: «... Комуністична партія в змозі об'єднати, виховати, організувати такий авангард пролетаріату і всієї трудящої маси, який один в змозі протистояти неминучим дрібнобуржуазним коливанням цієї маси, неминучим традиціям і рецидивам професіоналістської вузькості ...»¹⁷.

Значну роль у відстоюванні хоча б часткової незалежності профспілок від держави зіграв керуючий ВЦРПС в 1920-х роках Михайло Томський, але влітку 1930 р. XVI з'їзд партії звинуватив Томського і його оточенню в опорі партії в перебудові роботи профспілок¹⁸. Незабаром лідером ВЦРПС став Микола Шверник. Йому і випало перебудувати профспілки за новими вимогами.

Надалі репресії використовувалися як профілактичні заходи, що мали запобігти розгортанню нових профспілкових дискусій та виникненню опозиційних профспілкових центрів, – проти прихильників троцькістсько-зінов'євської опозиції та «правого ухилу», які виступили проти політики інтенсифікації праці без відповідного матеріального заохочення найманих працівників.

Першим таким процесом в Україні була справа «Київських меншовиків» 21–23 березня 1920 р., спрямована проти лідерів Уцентропрофу (Українського центрального бюро профспілок). Перед судом постали члени київської організації Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків) – Г.Кучин-Оранський, О.Романов, Н.Ланд, І.Шпер та інші, всього 11 осіб. Формально вони звинувачувалися у співпраці з денікінськими властями та невизнанні радянської влади. Однак фактично їх судили

за прихильність і відстоювання принципів парламентаризму та політичної незалежності профспілкового руху, що було несумісним із запровадженням більшовицьким режимом диктатури. Всіх звинувачених позбавили політичних прав і можливості працювати в профспілках та інших робітничих організаціях¹⁹.

Втручання в незалежність профспілок було продовжено в квітні 1921 р. на Всеукраїнському з'їзді профспілок. Саме з цього періоду починається наступ на їхню нейтральність й нав'язується повна залежність українського профруху від ВЦРПС. Ідеологічне спрямування курсу на ліквідацію незалежності профспілок було закладено більшовицькими партійними з'їздами (IX – X з'їзди РКП(б)), де вже досить однозначно тлумачилась соціальна роль профспілок – профспілка школа комунізму. Альтернативні точки зору не сприймалися, і до тих, хто не погоджувався з цією ленінською тезою, застосовувались вже випробувані методи – примус і терор. Спираючись на надзвичайні комісії та революційні трибунали, компартійно-радянські органи розпускали небажані професійні об'єднання й усували їх лідерів від участі в політичному житті. Одночасно ліквідовувалися й опозиційні партійні центри, які керували діяльністю незалежних профспілкових об'єднань.

Більшість постанов приймалося діячами російських більшовицьких профспілок, але оскільки згодом вони поширювались і на територію новоствореної УСРР, то їх варто також розглядати. Так от, 4-й Всеросійський з'їзд профспілок (травень 1921) передав профспілкам повноваження щодо обліку й розподілу робочої сили, охорони праці, навіть ідеологічного виховання найманих працівників, але в питаннях організації виробництва вони мали лише дорадчий голос. Навесні 1922 р. XI з'їзд партії констатував, що необхідне «зосередження всієї повноти влади в руках заводууправління», а «всьяке безпосереднє втручання профспілок в управління підприємствами ... повинно бути визнано безумовно шкідливим і неприпустимим». На цьому ж з'їзді було відзначено явне протиріччя в завданнях радянських профспілок: «З одного боку, їх головне завдання – захист інтересів трудящих мас в безпосередньому і найближчому сенсі слова. З іншого – вони не можуть відмовитися від натиску, як учасники держави і будівники всенародного господарства в цілому». Цим завершилась у 1922 р. більшовизація та уніфікація профспілкових органів.

В період непу з відновленням ринку праці та денационалізацією дрібної промисловості профспілки отримали права для захисту праці. Відновлювалось право підписувати колективні договори, утворювати примирні камери та третейські суди і навіть проводити страйки. Це сприяло децентралізації та демократизації діяльності профспілок. В цей період Ленін також відстоював право профспілок проводити страйки на державних підприємствах. На його думку, неп «означає в обставині допущеної і розвиваючої свободи торгівлі, перевід держпідприємств в значній

мірі на комерційні, капіталістичні засади. Ця обставина ... неминуче породжує відому протилежність інтересів між робочою масою і директорами ...»²⁰. Втім, на ділі страйки жорстко придушувалися, і державні повноваження профспілок було скасовано. І, незважаючи на виборність профспілкових органів, зберігався партійно-радянський контроль за їх складом і діяльністю.

У 1923 р. було створено Українське бюро (Укрбюро) вже Всеросійської центральної ради профспілок, яке виконувало функції обласного профспілкового центру. Адже з 1920 р. воно мало назву Південного бюро ВЦРПС, і очолював його в цей час В.Косіор. На II Всеукраїнському з'їзді профспілок, що проходив 3–8 листопада 1924 р., перейменовано у Всеукраїнську раду профспілок (ВУРПС), а Українське бюро (уповноважених) ЦК галузевих спілок – у Всеукраїнські комітети (ВУК) або центральні правління цих спілок. Новоутворені республіканські органи залишалися залежними від загальносоюзного профспілкового центру. Головою ВУРПС став Ф. Угаров. Всього до 1937 р. цю посаду займало 6 осіб.

Незважаючи на заяву з'їзду про передачу керівництва українським професійним рухом у відання республіканських органів, повноваження останніх, як і раніше, обмежувалися виконавчими функціями. Майже однотайно делегати з'їзду (за партійною приналежністю серед них було: 95 % комуністів і 5 % безпартійних; за національністю – 35 % росіян, 32,6 % українців, 27,8 % євреїв і 4,6 % представників інших національностей) проголосували за збереження принципу єдності профспілкового руху СРСР, згідно з яким «всі заходи з реорганізації профспілок України повинні проводитися у повній відповідності із завданнями єдиного класового профспілкового руху», й відхилили вимогу «укапістів» (Українська комуністична партія) про створення незалежного представництва профспілок у міжнародному об'єднанні революційних профспілок – Профінтерні²¹.

Ефективним для влади важелем маніпулювання профспілковим рухом служила система розподілу профспілкових коштів. Радянським професійним спілкам, на відміну від зарубіжних, заборонялося займатися комерційною діяльністю, незважаючи на хронічний дефіцит профспілкових бюджетів. Державна партія воліла вирішувати фінансові проблеми професійних організацій за рахунок гаманців робітників. Крім членських внесків, профспілкові органи часто-густо вдавалися до стягнення цільових одноразових внесків, перетворивши їх на систематичні.

Заборонивши коаліційну незалежність профспілок в умовах «пролетарської диктатури», більшовики обрали основними важелями партійно-державного контролю: політичне керівництво на підставі підзаконних актів партійних та державних органів, політичний нагляд з боку органів ЧК-НКВС, фінансовий через ревізійні структури та адміністративний – органами НКВС. Всі ці методи порушували права професійних спілок²².

Організація прорадянських профспілок розпочалася згори – з формування профспілкових діячів при активному втручанні місцевих компартійних. Щоб домогтися керівництва профспілковим рухом, більшовицький центр провів мобілізацію комуністів на профспілкову роботу і організував перевибори та чистки профспілкових органів, домагаючись відсторонення меншовиків і боротьбистів від участі в них. Це досягалося шляхом порушення демократичності виборів та масованої агітаційно-пропагандистської кампанії в робітничих масах, спрямованої проти цих партій. Корегування невдалих виборів досягалося шляхом політичних чисток профспілкових органів.

Основним інструментом впливу державної партії на професійні спілки служила кадрова політика, головним важелем якої були компартійні фракції професійних спілок. Зміцненню партійного керівництва також сприяла практика обрання профспілкових працівників до складу партійних комітетів – від заводського парткому до політбюро ЦК КП(б)У і ЦК РКП(б), завдяки якій профспілкові керівники, зв'язані партійною дисципліною, були змушені виконувати рішення відповідних партійних органів.

Певні обмеження встановлювалися й щодо профспілкового членства. Зокрема, права членства надавалися не всім найманим працівникам, і навіть робітникам, хоча IX з'їзд РКП(б) проголосив, що «профспілки ні в якому разі не можуть вимагати від своїх членів, а так самі ставити умовою вступу до спілки визнання ними певних політичних чи релігійних переконань»²³. Згідно з «Кодексом законів про працю 1922 р.», до професійних об'єднань заборонялося приймати «осіб, які були позбавлені, відповідно до Конституції СРСР і союзних республік, виборчих прав», а також «членів і службовців релігійних культів»²⁴. Із професійних спілок, звичайно, виводилися робітники, які виявляли опозиційні настрої. Таким чином, принцип добровільного профспілкового членства в 1920-х рр. не дотримувався. В умовах, коли держава одночасно виступала головним наймачем робочої сили і арбітром при вирішенні трудових конфліктів, можливості профспілок щодо захисту інтересів працівників були обмеженими. У середині 1920-х рр. у зв'язку з курсом на інтенсифікацію виробництва повноваження профспілок у сфері вирішення трудових конфліктів, нормування та оплати праці були урізані. 1929 р. профспілки позбавлено права участі в накладанні дисциплінарних стягнень, нормуванні праці та звільненні робітників, а також у керуванні закладами робітничої медицини, 1930 – можливості захисту економічних інтересів робітників через колективні угоди, оскільки адміністрація підприємств отримала право на їх достроковий перегляд. Запобігаючи опозиційним виступам профспілок, 1928–1929 рр. ЦК КП(б)У провів чистку профспілкового апарату під гаслом боротьби із «правим ухилом» у партії²⁵.

У 1925 р. XIV з'їзд ВКП (б) ще визнавав, що профспілки не повинні в усьому підтакувати дирек-

торам підприємств: «... слід безумовно боротися з ухилом, що виявляється в формах потворного блоку окремих органів і працівників профспілок і держорганів на ґрунті некритичного, огульного схвалення і захисту професійними органами і їх представниками всіх заходів і пропозицій адміністрації держорганів перед робітниками ...». Якщо це, як правило, залишалось лише побажанням, то наступна вимога з'їзду неухильно виконувалась: «... профспілки і їх представники повинні в той же час енергійно підтримувати починання господарників, спрямовані до підвищення продуктивності праці ...»²⁶.

Перед профспілками ставилося завдання стимулювати стаханівський рух, й ударництво, організувати виробничі змагання, контролювати дотримання трудової дисципліни, ініціювати розгляд товариського суду і боротися з плінністю кадрів. На XVI з'їзді ВКП (б) все це знайшло закінчене вираження в гаслі «Обличчям до виробництва». Профспілки були зобов'язані «організувати маси навколо завдань будівництва соціалістичного суспільства». ВЦРПС до ручили, по суті, функції наглядача.

Так з організації найманих працівників профспілки перетворилися в державні структури. І це при тому, що держава в СРСР була майже монополічним роботодавцем. Цілком логічно, що робота ВЦРПС почала будуватися, виходячи з інтересів роботодавця, а не працівника. І, зокрема, гасло «Обличчям до виробництва» з часом обернулося схваленням посилення трудового законодавства. Працівники були обмежені в праві змінювати місце роботи. Запізнення розглядалися майже як кримінальний злочин. А невдоволення низькими заробітками, важкими або шкідливими умовами праці розцінювалося як «шкідництво». Все це влада виправдовувала важким становищем країни на міжнародній арені.

Висновки. Аналіз діяльності українських профспілок засвідчує, що під впливом історичних умов він набув специфічних рис. Радянським профспілкам, на відміну від профспілок країн ліберальної демократії, належало захищати інтереси не тільки найманих працівників, а й компартійної держави, причому ці інтереси, всупереч гаслам правлячої партії про диктатуру пролетаріату, не були ідентичними. Тому основним фактором збільшення профспілок в УСРР служили профспілкові пільги, а не правова діяльність профспілок.

Радянські професійні спілки були позбавлені не тільки організаційної, а й фінансової незалежності у зв'язку з державним фінансуванням. Безпосереднє втручання здійснювалося під прикриттям Наркомату робітничо-селянської інспекції, якому було надано право ревізії фінансової та інших сфер діяльності професійних спілок.

У перше десятиріччя радянської влади радянські професійні спілки не стали «школами комунізму» через відсутність належних організаційних і матеріальних умов та невідповідність пропагандистських кадрів.

Схвалюючи всі ініціативи роботодавця, радянські профспілки дожили до розпаду СРСР і на території України перетворилися в Федерацію профспілок України. Вона втратила значну частину власності, але зберегла традицію свого радянського попередника – повне підпорядкування державі. Українські профспілки мають пройти європейську школу профспілкової боротьби, позбувшись «совковості». Але для цього потрібен час. Профспілка має виступати проти будь-якого порушення прав працівників, а враховуючи правову безграмотність більшості найманих працівників, можна стверджувати, що їх порушують і нині часто.

¹ Нариси історії професійних спілок Української РСР. – К., 1983. – 663 с.

² Андрусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики українських урядів періоду революції та визвольних змагань. 1917–1920. – К., 1995. – 191 с.

³ Кульницький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К., 1996. – 396 с.

⁴ Ресєт О. Українська революція і робітництво: соціально-політичні та економічні зміни. 1917–1920 рр. – К., 1996. – 265 с.

⁵ Нариси історії професійних спілок України // Федерація профспілок України. – К., 2002. – 509 с.

⁶ Бондарчук Я. Документи профспілок як джерело вивчення колективно-трудова спорів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 89–90. – С. 66–69.

⁷ Данюк І. Українські профспілки: суцільна капітуляція перед роботодавцем // Українська Правда. – 8 березня 2007. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2007/03/8/3215702/>

⁸ Докашенко В. Партія і «привідний» пас у методології «відлиги» // Вісник академії праці і соціальних відносин: Науково-практичний зб. – 2005. – №4. – С. 148–156.

⁹ Мовчан О., Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-ті рр.). – Київ, 2004. – 420 с.; Мовчан О. Повсякденне життя робітників УССР. 1920-ті рр. – К., 2011. – 312 с.

¹⁰ Яценюк П., Місце та роль профспілок в радянській політичній системі: погляд з ХХІ століття // Історична панорама. – 2016. – Вип. 22–23. – С. 172–176.

¹¹ Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/profesijnyj>

¹² Мовчан О. Професійні спілки в Україні // Енциклопедія історії України: у 10 т. – К., 2012. – Т. 9. – С. 45. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Profspilky>

¹³ Работя Ю. Українська революція 1917–1921 років і становлення національного профспілкового руху // Федерація професійних спілок України. Офіційний веб-портал, 23 серпня 2017. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua>

¹⁴ Работя Ю. Українська революція 1917–1921 років і становлення національного профспілкового руху. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua>

¹⁵ Ленін В. Повне зібрання творів, Т.37: Лип. 1918 – берез. 1919. ХХІХ. – К., 1973. – 713 с. – Режим доступу: <https://igu.org.ua/uk/lib?page=801>

¹⁶ Там само.

¹⁷ КПСС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1. – К., 1954. – С. 497–499. – Режим доступу: <https://igu.org.ua/uk/lib?page=801>

¹⁸ КПСС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, 8 вид., т. 4. – М., 1970.

¹⁹ Мовчан О. «Київських меншовиків» справа 1920 // Енциклопедія історії України. – Т. 4. – К., 2007. – 528 с. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kyivskykh_menshoviky_sprava

²⁰ Ленін В. Повне зібрання творів. – Т. 43. – К., 1974. – 672 с.

²¹ Довідник з історії КПРС та Радянського Союзу 1898–1965 рр. – Режим доступу: http://www.knowbysight.info/2_KPSS/07178.asp і <http://www.agitclub.ru/front/com/part157.htm>

²² Мовчан О. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті роки), автореф. дис. ... докт. істор. н. за спеціальністю 07.00.01. – К., 2004. – 36 с.

²³ КПРС в резолюціях, і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – т. 2. – К., 1972. – Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/article122205.html>

²⁴ Кодекс законів про працю 1922 р. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/1063/17/>

²⁵ Мовчан О. Професійні спілки в Україні. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Profspilky>

²⁶ XIV з'їзд ВКП (б). Стенографічн. звіт. М.–Л., 1926 // КПРС в резолюціях, і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, 8 вид., т. 3. – М., 1970. – Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/article122205.html>

УДК 94:[355.425.4+329.73](477.86)«1944/1957»

**Наталія УМАНЦІВ,
Андрій КОРОЛЬКО
(Івано-Франківськ)**

ФОРМИ І МЕТОДИ БОРЬБИ ОУН(Б) ТА УПА ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В 1944–1957 РР. (НА ПРИКЛАДІ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті охарактеризовано ідейні засади, форми й методи боротьби ОУН (б) та УПА з радянською владою на території Станіславської області в 1944–1957 рр. Висвітлено перебіг відкритих наступальних збройних сутичок, нападів, засідок, атак, саботажів, рейдів і проривів та конспіративних оборонних форм боротьби. Проаналізовано пропагандистську діяльність (поширення листівок, газет, відозв), яка дала змогу повстанцям популяризувати свої ідеї та заручитися підтримкою місцевого населення. Така тактика боротьби українського національно-визвольного руху в 1944–1957 рр. була ефективною у протистоянні із радянськими каральними органами і дала можливість підпіллю проіснувати довгий час.

Ключові слова: українська національно-визвольний рух, збройна боротьба, Українська повстанська армія, Організація українських націоналістів (бандерівці), радянська влада, Станіславська область.

**N. UMANTSIV,
A. KOROLKO**
(Ivano-Frankivsk)

**FORMS AND METHODS OF STRUGGLE
OF THE OUN (B) AND THE UPA AGAINST
THE SOVIET AUTHORITIES IN 1944–1957
(ON THE EXAMPLE OF THE STANISLAV
REGION)**

The article describes the ideological principles, forms and methods of the struggle of the OUN (b) and the UPA with the Soviet authorities on the territory of the Stanislav region in 1944–1957. The course of open offensive armed conflicts, attacks, ambushes, assassination attempts, sabotages, raids, breakthroughs, and conspiratorial defensive forms of struggle are highlighted in the article. The propaganda activity (the distribution of leaflets, newspapers, and appeals), which allowed rebels to popularize their ideas and to get the support of the local population, was analyzed. Such a tactics of the struggle of the Ukrainian national liberation movement in 1944–1957 was effective in the confrontation with the Soviet punitive authorities and provided the revolutionary underground with the possibility to exist for a long time.

Key words: *Ukrainian national liberation movement, armed struggle, the Ukrainian Insurgent Army, the Organization of Ukrainian nationalists (banderivisi), Soviet power, Stanislav region.*

За сучасних суспільно-історичних умов в Україні активізувалися процеси формування національної пам'яті, посилився інтерес до надбань минулого, зокрема, до визвольної боротьби за незалежність. Особливо це стосується Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), історія яких тривалий час фальсифікувалася, замовчувався національно-захисний характер їхньої діяльності. Дослідження історії ОУН і УПА конкретного регіону сприяють реконструкції конкретних аспектів літопису українського визвольного руху, зокрема його керівного складу, організації роботи, структури, форм і методів боротьби проти репресивно-каральної системи в 1944–1957 рр. Метою статті є аналіз форм і методів військового й ідеолого-політичного протистояння УПА та ОУН (б) з радянською владою на Станіславщині.

Діяльність Української повстанської армії на території Станіславської області загалом досліджена. Відповідні публікації належать історикам та краєзнавцям Ігорю Андрухіву та Анатолію Французу¹, Петру Арсеничу², Нестору Мизаку³, Ярославу Коретчуку і Петру Ганцюку⁴, Михайлу Андрусяку⁵. Питання структури Станіславської округи ОУН детально розглянув Василь Ільницький⁶. Багато маловідомих фактів збройної боротьби підпілля Станіславщини подані в монографіях Петра Содоля⁷, Петра Мірчука⁸, Лева Шанковського⁹. Документи, що стосуються

підпільної мережі ОУН та УПА даного регіону, подано у виданнях «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали»¹⁰, «Літопис нескореної України»¹¹ та книзі Володимира Сергійчука «Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955»¹², а також у ряді томів серії «Літопис Української Повстанської Армії»¹³.

Влітку 1944 р. розпочалася Львівсько-Сандомирська операція, в результаті якої радянські війська 27 липня зайняли місто Станіслав. Радянський адміністративний апарат зіткнувся з масовим національно-визвольним рухом на Станіславщині, що створював перешкоди на шляху радянзації регіону в загальнорадянську політичну, економічну й культурно-духовну структуру¹⁴. Розгортання українського національно-визвольного руху на Прикарпатті мало свою регіональну специфіку. Цьому сприяв географічно-природничий чинник, адже понад 60 % її території займали ліси, а біля 40 % – гори, що створювало сприятливі умови для підпільно-партизанських форм боротьби. До того ж, тут існували міцні традиції національно-визвольного руху та політичної організації українців¹⁵.

Складність боротьби з українським визвольним рухом для радянських репресивно-каральних органів полягала в тому, що повстанці мали завчасно сформовану чітку військову організацію, виробили партизанську тактику, добре знали місцеві умови, користувалися підтримкою переважної частини населення, мали достатню кількість озброєння, обладнані бази і місця схову (бункери та криївки в лісах, населених пунктах), гнучку систему зв'язку та глибоку конспірацію. Повстанці усвідомлювали, що їх чекає тривала і затяжна боротьба, на найближчий час перспектив не було, «навряд чи будуть впродовж найближчих декількох десятиків, а може й сотень років»¹⁶.

Станіславська область входила до воєнного округу № 4 під кодовою назвою «Говерля», командиром якої був до середини 1944 р. Іван Бутковський – «Гуцул», а згодом Микола Твердохліб – «Грім»¹⁷. ВО «Говерля» складалася з чотирьох тактичних відтинків: 1) «Чорний ліс» (входили Станіславський, Богородчанський, Калуський та Галицький райони), командиром був Василь Андрусяк («Грегіт», «Різун») ¹⁸; 2) «Гуцульщина» (Коломийський, Жаб'євський, Косівський, Яблунівський райони), до березня 1945 р. очолював «Степовий», а після його смерті – майор «Козак», згодом сотник Петро Мельник («Хмара») ¹⁹; 3) «Журавлі» (Долинський, Болехівський, Рожнятівський, Перегінський райони), командиром якого був Михайло Клим («Журавель»); 4) «Дністер» (Городенківський, Снятинський, Тлумацький райони), однак у результаті стрімкого наступу Червоної армії завершити його формування командування УПА не встигло²⁰. Чисельність УПА влітку 1944 р. у Станіславській області становила 8 тис. повстанців²¹.

Стратегія і тактика в житті повстанської та підпільної формації відігравали особливо важливе зна-

чення, адже завдяки вдало розробленим принципам боротьби вдавалося забезпечувати життєздатність організації і тривалий опір окупантам. Розробка стратегії і тактики, донесення її призначення до повстанців, контроль за її дотриманням були поставлені в УПА на високому рівні і стосувалися всіх без винятку сфер життя. Реальність диктувала свої правила, а відтак змінювалися умови боротьби, тому стратегія і тактика коригувалися відповідно до обставин²².

Дослідник Ігор Андрухів умовно виділив чотири етапи національно-визвольної боротьби: 1) липень 1944 р. – червень 1945 р.; 2) липень 1945 р. – червень 1946 р.; 3) липень 1946 р. – грудень 1948 р.; 4) січень 1949 р. – вересень 1956 р. Для кожного із виділених етапів характерні різні збройні форми і методи боротьби та інтенсивність ідеологічної роботи підпілля ОУН і військових формувань УПА у протистоянні із радянською владою²³.

На першому етапі головним напрямком їх спротиву став радянський тоталітарний режим, війська Червоної армії та радянські партизани. Вживалися широкі заходи до зміцнення УПА, піднесення її авторитету серед українського народу. Тому УПА намагалася оперувати великими відділами, очищати від окупантів цілі терени й закріплюватись адміністративно на опанованій території, популярно окреслювати цю тенденцію – здобуванням, організацією і обороною «упівських республік». У зв'язку з цим УПА організує й удержує курені, які мають у своїй диспозиції кавалерійські та артилерійські частини з важкою зброєю включно²⁴.

Період кінця 1944 р. – першої половини 1945 р. характеризувався найбільшою кількістю і масштабністю формування відділів УПА та їхніх бойових дій. До загальноприйнятих видів бойових дій повстансько-партизанських формувань належать оборона та наступ. Акції наступального характеру поділено за спрямуваннями: 1) акції на інституції радянської пропаганди (різного рівня клуби, кінопересувні установки, зрив мітингів, зборів, антивиборча кампанія); 2) проти господарських заходів радянської адміністрації (знищення колгоспів, майна, засобів колективізації, супротив вивезенню корисних копалин, лісу); 3) відплатні акції проти адміністративних та репресивно-каральних органів (установ і окремих осіб); заходи, спрямовані на звільнення арештованих чи підготовлених до депортації; знищення інфраструктури, засобів зв'язку та комунікації. Формою реалізації усіх цих акцій були відкриті бойові зіткнення, напади, засідки, атентати, рейди, саботаж як зачіпні акції, та прорив і конспірація як оборонні дії²⁵.

За 1944 р. на території Станіславської області УПА вступила в бій із радянською армією та НКВС 733 рази²⁶. За підрахунками повстанців, упродовж січня-жовтня 1945 р. відділи УПА Станіславської області провели до 400 боїв і сутичок з силовими органами²⁷.

Відділи УПА ВО «Говерля» доволі часто використовували наступальну тактику, здійснюючи напади на міські та районні центри. В такий спосіб вони зупиняли діяльність новоствореної радянської адміністрації, знищували осередки репресивно-каральних органів, змушуючи владу утримувати в райцентрах і містах значні військові сили. Тим самим сільська місцевість, яка була базою українського визвольного руху, фактично залишалася без постійної військової присутності²⁸. Зокрема, 24 листопада 1944 р. «відділ УПА в силі двох роїв напав на будинок НКДБ у Станіславові. Обстріляно кулеметами стійкових». Начальник обласного НКВС Завгородній на зборах партійного активу Станіславської області повідомляв про «напади упівців у грудні 1944 р. на Солотвино, Більшівці, Тлумач, Тисменицю»²⁹.

Засідку як форму боротьби можна було застосовувати в кожному терені та в кожній порі року і дня. Несподіваність і раптовість удару при вжитті зброї дають змогу навіть невеличкому партизанському відділові розгромлювати багаточисельну армію ворога³⁰. Зокрема, 30 січня 1945 р. у смт. Космач Яблунівського району Станіславської обл. на військовий підрозділ чисельністю 150 осіб під командуванням полковника Сафронова, який проводив операцію з виявлення та ліквідації повстанських відділів, було здійснено напад. Відтак командування змушене було викликати підкріплення. На шляху пересування 3 лютого 1945 р., у районі присілка Рушир с. Люча Яблунівського району група підполковника О. Дергачова, який йшов на допомогу, зіткнулася з повстанцями «Березівської» сотні (під командуванням Мирослава Симчича-«Кривоноса»), які вибрали вдалу позицію на висоті і з двох сторін розпочали обстріл. У результаті декілька годинного бою загинув підполковник О. Дергачов та ще 100 осіб³¹.

Індивідуальний терор (атентат) був одним із найпоширеніших форм боротьби повстанців у містах. Зокрема, 10 листопада 1944 р. у Перегінському районі Станіславської обл. було вбито 26 радянських пропагандистів³². Дослідники І. Андрухів та А. Француз стверджують, що загалом на теренах Станіславщини (ВО «Говерля») за перше півріччя 1945 р. відділи УПА ТВ-21 «Гуцульщина» провели 181 бойову операцію (з них вісім нападів на районні центри), радянська сторона втратила загиблими 3 975 осіб (серед них 6 майорів, 10 капітанів, 30 лейтенантів, 17 начальників РВ НКВС і НКДБ). Разом за період від 1 липня 1944 р. до 30 червня 1945 р. радянська сторона у ВО-4 «Говерля» втратила загиблими 7456 осіб, натомість самі повстанці – 678³³.

До саботажних акцій належать: зривання мостів, нищення комунікаційних шляхів та засобів, переривання телефонічно-телеграфічних сполучень, нищення магазинів, – це дезорганізувало окупаційний апарат і не давало змоги окупантам закріпитись на території³⁴. Наприклад, сотня Довбуша 13 квітня 1945 р. здійснила диверсійний акт на ділянці

«нафтопромислу №6» с. Ріпне Рожнятівського району Станіславської обл. У результаті цієї диверсії державі було нанесено збитків на суму 102 619 руб.³⁵. Активну диверсійну діяльність відділів УПА на Станіславщині яскраво відображає довідка ЦК КП(б) У, в якій зазначено, що в 1944–1945 рр. було знищено 116 мостів республіканського і обласного значення, знищено 58 км ліній зв'язку, зрізано 573 стовпи, збито літак ПО-2, підірвано багато поїздів і залізниць³⁶.

Повстанцями проводилася акція щодо зриву мобілізації до лав Червоної армії: нищилися списки обліку військовозобов'язаних, страчувалися відповідальні працівники. У Станіславській області на 21 серпня 1944 р. передбачалося 30 268 призовників, але фактично до райвійськкоматів прибуло близько 15 тис. осіб. Працівники партапарату визнавали: «Серйозною перешкодою для успішного проведення призову і мобілізації є терористична діяльність націоналістичних банд». У період виборів до Верховної Ради УРСР повстанці здійснювали диверсійні акції, знищували списки виборців³⁷.

За визначенням Лева Шанковського, рейди – це швидкі марші відділів УПА по територіях, не охоплених повстанським рухом, а також по територіях, охоплених повстанським рухом, із спеціальним завданням³⁸. Знаний фахівець у дослідженні рейдів В. В'ятрович виділяє два типи рейдів: 1) бойові (знищення солдатів і техніки); 2) пропагандистські (націлені на підсилення авторитету повстанців у цивільного населення через поширення ідей визвольного руху), проте вони часто поєднувалися. За територіальним спрямуванням рейди можна поділити на внутрішні (на території УРСР) і зовнішні (закордонні)³⁹.

Великим рейдом УПА вважається похід куреня «Скажені» навесні 1945 р. на терен ТВ-24 і звідти в Польщу, далі у Словаччину, повертаючись із Польщі (06.11 – 21.11.1945 р.), пройшов по Закарпатті, відвідавши 10 сіл, де провели мітинги (присутні 2 000 осіб) та 6 боїв і сутичок⁴⁰. Крім бойових дій, УПА бере жваву участь в ідейно-політичній боротьбі українського народу. Зокрема, видає революційну літературу, провадить публічні збори з населенням, провадить пропагандистську роботу серед всіх груп населення, а також серед Червоної армії і поневолених народів СРСР⁴¹.

Саме тому органи НКВС-НКДБ, міліції, зазнавши серйозних втрат у сутичках з УПА, почали ретельно вивчати тактику повстанців, вдосконалювати форми і методи боротьби. Аналізуючи здійснювані акції, спецоргани зауважували, що націоналісти використовували різного роду хитрощі, вдаючись до різноманітних способів маскуванню (маскхалати, форма військовослужбовців ЧА, військ МДБ і працівників міліції, радянських партійних працівників, чоловіки переодягалися в одяг жінок)⁴².

Нова політична ситуація, що склалася після Другої світової війни та значні втрати особового складу, змушує УПА принципово уникати фронтальних боїв.

Улітку 1945 р. відділи УПА змінили свою тактику, розформували великі підрозділи (по 400 – 500 бійців) у менші, зате добре екіпіровані та забезпечені. Відділи повстанців переходять до менш масштабних дій. Пріоритетним стало залучення невеликої кількості стрільців, оперативне виконання і таке ж швидке зникнення та поєднання збройної боротьби із пропагандивною⁴³.

Зміну тактичних прийомів, які використовувала УПА, зумів відстежити ворог. У виписці з доповіді УББ НКВС УРСР за третій квартал 1945 р. зазначалося, що у липні-вересні 1945 р. відбулася зміна тактики УПА. Замість масових диверсійно-терористичних акцій повстанці перейшли до індивідуальних форм боротьби і дрібногрупового терору, диверсій, «турбуючих акцій», спрямованих на зрив основних господарсько-політичних заходів органів влади, на знищення радянського партійного активу й осіб, які активно співпрацювали із радянською владою⁴⁴. Характерною рисою вказаного літньо-осіннього періоду визнавалося збільшення збройних проявів з боку УПА в галузі сільського господарства. В квітні 1946 р. на Прикарпатті проведено акцію спалення радгоспів і колективних господарств⁴⁵.

Повстанці активно готувалися до зриву виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР. Саме тому на цей період припадають найбільші втрати УПА, багато відділів було розбито і розпорошено, загинула значна кількість командирів УПА. Наприклад, у січні 1946 р. загинув керівник ТВ-21 «Гуцульщина» М. Яворський-«Козак»; у лютому 1946 р. – керівник ТВ-22 «Чорний ліс» В. Андрусак-«Різун»; у березні 1946 р. – курінний УПА з ТВ-22 П. Вацик-«Прут»; у полон потрапив командир ТВ-24 «Маківка» Д. Вітовський-«Андрієнко» та багато інших. Але навіть у таких вкрай складних умовах відділи УПА намагалися атакувати гарнізони, виборчі дільниці, райцентри, здійснювати диверсії⁴⁶.

У документах підпільників зазначено, що тільки в жовтні 1945 р. на території Станіславської області УПА провела 18 великих боїв (за участю куренів і сотень), 41 малий бій, три напади на райцентри і один – на обласний центр – Станіслав (31 жовтня 1945 р.). У цих боях знищено 564 радянські військовики, в тому числі 26 офіцерів і 538 рядових, тяжко поранено 80. Було вбито першого секретаря райкому з пропаганди, якого направив республіканський центр у західні області УРСР, районного прокурора. Крім того, знищено 30 нафтопромислів, дві залізничні дороги, одну військову казарму, низку приміщень у смт Делятин Яремчанського району Станіславської обл., пущені під укіс три товарні потяги з вилученим органами радянської влади зерном, знищено 17 автомашин, захоплено багато зброї та іншого майна⁴⁷. А 7 жовтня 1945 р. у райцентрі м. Косові було вбито кандидата в члени партії директора райпромкомбінату Боечка⁴⁸.

Відділи УПА і надалі продовжували здійснювати напади. Зокрема, 7 листопада 1945 р. повстанці

куреня «Хмари» здійснили напад на м. Станіслав із метою створення паніки та зриву святкування чергової річниці Жовтневої революції. За обумовленим сигналом упівці відкрили сильний кулеметний вогонь, після чого залишили місто⁴⁹. Крім інтенсивної бойової діяльності, повстанці проводили низку пропагандивних акцій. Наприклад, шкільна акція у вересні 1945 р., мета якої – усунення із навчальних закладів впливу радянської пропаганди на учнів, чи хоча б його зменшення⁵⁰.

Кожна акція супроводжувалася поширенням значної кількості друкованої продукції (листівок, відозв, газети). Свої ідеї та інформаційні матеріали ОУН (б) і УПА поширювали різними способами, зокрема, шляхом випуску журналів: «До зброї», «Повстанець», «Ідея і чин»; газети крайового рівня «За волю України» (1946–1950) – окружного осередку пропаганди (ООП) Калуської округи, «За волю!» – ООП Коломийщини, «Повстанець Гуцульщини» – ООП Коломийщини. Друкарня окружного осередку пропаганди Станіславщини розташовувалася в Чорному лісі біля с. Лужки Болахівського району Станіславської обл. Загалом, повстанська видавнича діяльність була різноманітною щодо форм і тематики⁵¹.

На черговій конференції ОУН, що відбулася у червні 1946 р., було прийнято рішення про реорганізацію структури УПА в збройне підпілля ОУН. Ця реорганізація закінчилася наприкінці 1948 р. Скориставшись зверненням уряду про помилування, значну частину бійців УПА було легалізовано і надалі вони склали надійний резерв для бойових груп УПА. Всі дії, зокрема й бойові, повинні були мати «виразний політично-пропагандивний характер»⁵². Рекомендовано діяти так, щоб не спровокувати репресій проти мирного населення, а збройні акції в селах, де дислокувалися боївки ОУН, заборонялися взагалі. Так, в інструкції Р. Шухевича від липня 1946 р. підкреслювалося, що «сьогоднішній момент, це тільки момент перестановки сил, це момент переходу з одних форм боротьби в другі». На цьому етапі боротьби було кардинально змінено ідеологічні засади, що завдяки соціальним ідеям зблизили націоналістичне підпілля з різними верствами населення⁵³.

Улітку 1946 р. відділи УПА змогли відновити свою боєздатність. Тепер вони діяли тільки підвідділами (чотами), здійснюючи точкові удари по представниках органів радянської влади та завдаючи їм болючих втрат. Така тактика виправдала себе, і вже за підсумками третього кварталу 1946 р. втрати радянської сторони були більшими (276 чол. убитими), ніж повстанців (211 осіб убитими)⁵⁴.

Згідно з інструкцією від червня 1947 р., УПА розпускалася, а її члени мали перейти в референтури Служби Безпеки і пропаганди ОУН. Водночас ці заходи проводилися із дотриманням суворої конспірації. Отже, після розформування відділів УПА її військовій функції практично перебрала на себе мережа ОУН. При цьому ставилися завдання: «1. За всяку

ціну утримати на українських землях в СРСР нашу підпільну організацію і в відповідності з потрібними можливостями більше її розвивати»; 2. Через підпільну організацію, а також всіма іншими способами вести серед українського народу, серед народів всього СРСР роз'яснювальну пропагандивну роботу; 3. Організувати супротив українського, а також по мірі можливості і інших народів СРСР проти більшовицьких грабіжників і експлуататорів на всіх ділянках життя; 4. Проводити бойові – збройні заходи, які необхідні для того, щоб не дати окупантам закріпитися на наших землях»⁵⁵.

У лютому 1947 р. органи МВС передали всю повноту керівництва у боротьбі з визвольним рухом МДБ. Хоча потужний наступ на позиції ОУН та УПА не зламав до кінця опір повстанців і підпільників, усе ж зменшилася кількість нападів на районні й обласні центри. Найбільш поширеним методом залишався індивідуальний терор. Зокрема, 23 березня 1947 р. у м. Рогатин вбито капітана МДБ Аносова, начальника Рогатинського РВ МДБ⁵⁶. У відповідь на каральні репресії МДБ повстанці провели в 1947 р. на теренах області 423 терористично-диверсійні акції⁵⁷. Крім того, підвідділ М. Юрцуняк-«Юрко» в липні 1947 р. пішов рейдом Чернівецькою областю, що тривав до червня 1948 р.⁵⁸.

Передбачаючи довготривалу боротьбу в умовах ізоляції, Роман Шухевич вирішив застосовувати практику валленродизму – проникнення у ворожі структури, щоб легалізувати частину підпілля. Ці заходи себе виправдали: вони дозволили підпіллю проіснувати ще десяток років⁵⁹. За повідомленням начальника обласного управління МДБ Сараєва, «у місті Станіславі в другій половині 1948 року було заарештовано до 100 чоловік оунівців. Звертає на себе увагу той факт, що арештовані працювали в різних установах міста, вчилися в навчальних закладах і проводили серйозну антирадянську діяльність»⁶⁰.

У 1948 р. окремі сотні УПА на Станіславщині продовжували чинити збройний опір. Було здійснено напад на райцентр Яблунів 23 та 29 серпня 1948 р.⁶¹. У довідці начальника УМДБ Станіславської області вказувалося: «4 квітня 1948 року в селі Грабів бандитами були повішані голова сільради і воєнрук сільської школи...»⁶². Крім того, здійснювалися рейди, наприклад Н. Данилюк-«Перебийніс» переходив на територію Румунії з метою провести розвідку, встановити контакти з місцевим населенням, знайти довірених людей для зв'язку із закордоном⁶³.

За даними Лева Шанковського, із 1205 збройних акцій, проведених у період 1 липня 1947 – 30 червня 1948 р., 694 були оборонними боями і сутичками. Кількість активних дій, нападів чи атентатних акцій – 209. Ці показники яскраво характеризують ситуацію у протистоянні збройного підпілля й органів влади⁶⁴. Дослідники історії спецслужб Д. Веденєєв і Г. Биструхін, описуючи події протистояння радянської системи із визвольним рухом, називають

їх «бункерною війною», бо саме конспірація давала змогу УПА діяти у цей не простий час⁶⁵. За підрахунками М. Паньківа, в одному селі у середньому розташовувалися 4–5 криївок, тобто у середньому в області налічувалося не менше 2,5–3 тисяч⁶⁶.

На Станіславщині в 1949 р. залишилась одна 59-та сотня. В червні 1949 р. ця коломийська сотня здійснила останній рейд за межі України (в Румунію) під проводом командира відтинку сотника Петра Мельника–«Хмари». У відвіданих селах упівці провели мітинги, поширювали листівки⁶⁷.

Наказом Головного Командира УПА 3 вересня 1949 р. були розформовані останні бойові відділи та штаби. З часом радянські спецслужби стали застосовувати більш витончені прийоми у боротьбі із повстанцями: використовували агентуру, дезінформацію та новітню техніку, бактеріологічну зброю⁶⁸. Великим ударом по підпіллі стало вбивство Романа Шухевича 5 березня 1950 р. та командира ВО-4 «Говерля» Миколи Твердохліба в 1954 р.⁶⁹. Останній судовий процес над учасниками підпільної боротьби відбувся в лютому 1957 р., як зазначено у вирокі «все осуждены к различным срокам наказания»⁷⁰. В наступні роки антирадянська діяльність мала винятково пропагандистський характер у формі розповсюдження листівок та націоналістичної літератури. Таких «антирадянських» проявів у 1957 р. було зафіксовано 44; у 1958 р. – 15 проявів, а в 1959 р. – лише три⁷¹.

Таким чином, ОУН (б) та УПА на теренах Станіславської області в 40–50-х рр. ХХ ст. використовувала різні форми і методи у своїй боротьбі проти радянської влади. Реальність диктувала свої правила, а відтак змінювалися умови боротьби, тому стратегія і тактика коригувалися відповідно до обставин. На першому етапі ефективними методами були в більшості збройні дії: відкриті бої, засідки, напади, саботаж, рейди, атентат. Після закінчення Другої світової війни УПА почала уникати відкритих боїв з метою збереження особового складу. З 1947 р. перейшовши в глибоке підпілля, український визвольний рух не припинив свої збройні акції, тільки змінився їхній характер, акцентуючи свою роботу в ідеологічній боротьбі. За допомогою конспірації (будівництво криївок і бункерів) та розробки різних тактичних схем підпілля змогло проіснувати ще десяток років. Наказом головнокомандуючого УПА останні збройні відділи у Станіславській області були розформовані наприкінці літа 1949 р. Остаточо збройний опір Української повстанської армії та Організації українських націоналістів на Прикарпатті було зламане в 1957 р.

¹ Андрухів І. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки: історико-правовий аспект. Документи і матеріали / І. Андрухів, А. Француз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 448 с.

² Арсенич П. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. – 216 с.

³ Мизак Н. УПА–«Захід» і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу у 1942–1960 рр. / Н. Мизак. – Чернівці; Торонто: Прут, 2011. – 436 с.

⁴ Коретчук Я. Командири відділів ТВ 22 УПА «Чорний ліс» / Я. Коретчук, П. Ганцюк. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. – Літопис УПА. Серія «Події і люди». – Кн. 27. – 112 с.

⁵ Андрусяк М. Командири відділів 21-го (Коломийського) тактичного відтинку УПА «Гуцульщина»: Історико-біографічне дослідження / Михайло Андрусяк. – Коломия: Вік, 2005. – 80 с.

⁶ Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) / Василь Ільницький. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – 696 с.; Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю / Василь Ільницький. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2012. – Літопис УПА. Серія «Події і люди». – Кн. 21. – 128 с.

⁷ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949 рр. / Петро Содоль. – Нью-Йорк, 1994. – 199 с.

⁸ Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952: Документи і матеріали / Петро Мірчук. – Мюнхен: Цицерон, 1953. – 319 с.

⁹ Шанковський Л. Українська Повстанська Армія / Лев Шанковський // Історія українського війська (1917–1995) [упоряд. Ярослав Дашкевич]. – Львів: Видавництво «Світ», 1996. – С. 482–695.

¹⁰ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / За ред. М. Кугутяка. – Том. 2. – Книга 1 (1939–1945). – Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2009. – 600 с.; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / За ред. М. Кугутяка. – Том. 2. – Книга 2 (1945–1946). – Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2010. – 696 с.; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / За ред. М. Кугутяка. – Том. 2. – Книга 3 (1947–1957). – Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2011. – 768 с.

¹¹ Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади. – Книга 1. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.; Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади. – Книга 2. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – 664 с.

¹² Сергійчук В. Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955 рр. / В. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

¹³ Літопис УПА. – Т. 3: Чорний Ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинку УПА (1947–1950). Книга перша: 1947–1948. – Торонто; Львів, 1987. – 272 с.; Літопис УПА. – Т. 4: Чорний Ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинку УПА (1947–1950). Книга друга: 1948–1950. – Торонто; Львів, 1989. – 288 с.; Літопис УПА. – Т. 18: Карпатська група УПА «Говерля». Книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. – Торонто; Львів, 1990. – 328 с.; Літопис УПА. – Т. 19: Карпатська група УПА «Говерля». Книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто; Львів, 1992. – 357 с.; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 22: Станіславівська округа ОУН: документи та матеріали (1945–1951). – Київ; Торонто, 2013. – 1380 с.; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 25: Коломийська округа ОУН: документи і матеріали (1945–1952). – Київ; Торонто, 2015. – 1104 с.; Літопис УПА. Нова серія. – Т. 26: Коломийська

округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ 1945–1950. – Київ ; Торонто, 2016. – 568 с.

¹⁴ Галицька-Дідух Т. Військове й ідеолого-політичне протистояння УПА та ОУН(б) і радянських каральних структур у 1944–1945 рр. (на прикладі Станіславської області) / Т. Галицька-Дідух // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – Ч. 15–16. – С. 252–263. – С. 253.

¹⁵ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / За ред. М. Кугутяка. – Том. 2. – Книга 1 (1939–1945) ... – С. 4.

¹⁶ Ільницький В. Перебудова діяльності українських націоналістів у Карпатському краї ОУН (кінець 1940-х – 1950-ті рр.) / В. Ільницький // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія». – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. – Вип. 38. – С. 122–133. – С. 123.

¹⁷ Ільницький В. Особливості формування Военної округи 4 «Говерля» / В. Ільницький // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : ТВО «Друкарня Рута», 2015. – Т. 25. – С. 351–362. – С. 358.

¹⁸ Коретчук Я. Командири відділів ТВ 22 УПА «Чорний ліс» ... – С. 57.

¹⁹ Андрусяк М. Командири відділів 21-го (Коломийського) тактичного відтинку УПА «Гуцульщина» ... – С. 66.

²⁰ Андрухів І. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки ... – С. 164.

²¹ Галицька-Дідух Т. Військове й ідеолого-політичне протистояння УПА та ОУН(б) і радянських каральних структур у 1944–1945 рр. ... – С. 253.

²² Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) / В. Ільницький, Ю. Мельничок // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2017. – Спецвип. 3. – С. 312–327. – С. 312.

²³ Андрухів І. Боротьба радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (Івано-Франківської) області в 40–50-х рр. ХХ ст. / І. Андрухів // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 14. – С. 356–364. – С. 358.

²⁴ Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952 ... – С. 270.

²⁵ Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 316.

²⁶ Арсенич П. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті ... – С. 14.

²⁷ Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 317.

²⁸ Ільницький В. Напади підрозділів УПА на обласні, міські та районні центри у ВО-4 «Говерля» (1944–1948) / В. Ільницький // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія» – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. – Вип. 36. – С. 36–46. – С. 37.

²⁹ Галицька-Дідух Т. Українське місто у військовій і політико-ідеологічній діяльності ОУН і УПА у другій половині 40-х рр. ХХ ст. (на прикладі Станіславської області) / Т. Галицька-Дідух // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2013. – Ч. 22–23. – С. 468–479. – С. 470.

³⁰ Мизак Н. УПА–«Захід» і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу у 1942–1960 рр. ... – С. 271.

³¹ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 25: Коломийська округа ОУН: документи і матеріали (1945–1952) ... – С. 50–51.

³² Галицька-Дідух Т. Українське місто у військовій і політико-ідеологічній діяльності ОУН і УПА у другій половині 40-х рр. ХХ ст. (на прикладі Станіславської області) ... – С. 470.

³³ Андрухів І. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки ... – С. 214.

³⁴ Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952 ... – С. 273.

³⁵ Андрухів І. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки ... – С. 210.

³⁶ Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 319.

³⁷ Галицька-Дідух Т. Українське місто у військовій і політико-ідеологічній діяльності ОУН і УПА у другій половині 40-х рр. ХХ ст. (на прикладі Станіславської області) ... – С. 469.

³⁸ Шанковський Л. Українська Повстанська Армія / Лев Шанковський // Історія українського війська (1917–1995) [упоряд. Ярослав Дашкевич]. – Львів : Видавництво «Світ», 1996. – С. 482–695. – С. 657.

³⁹ В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини / Володимир В'ятрович. – Торонто ; Львів: Видавництво Літопису УПА, 2001. – 204 с. – С. 40.

⁴⁰ Ільницький В. До питання рейдів відділів УПА ВО-4 «Говерля» (1944–1949) / В. Ільницький // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – Вип. 14. – С. 28–38. – С. 32.

⁴¹ Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952 ... – С. 143.

⁴² Ільницький В. Перебудова діяльності українських націоналістів у Карпатському краї ОУН (кінець 1940-х – 1950-ті рр.) ... – С. 125.

⁴³ Там само. – С. 126.

⁴⁴ Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 314.

⁴⁵ Літопис УПА. – Т. 19: Карпатська група УПА «Говерля». Книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру ... – С. 267.

⁴⁶ Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 317.

⁴⁷ Там само. – С. 316.

⁴⁸ Сіреджук П. Повстанські акції, діяльність міліції, чекістів з ліквідації руху опору на території Галицької Гуцульщини у зведеннях районних та обласного воєнних комісаріатів (друга половина 1940-х – 1950-ті роки) / Петро Сіреджук // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2013. – Ч. 24. – С. 303–314. – С. 305.

⁴⁹ Ільницький В. Напади підрозділів УПА на обласні, міські та районні центри у ВО-4 «Говерля» (1944–1948) ... – С. 43–44.

⁵⁰ Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 315.

⁵¹ Галицька-Дідух Т. Військове й ідеолого-політичне протистояння УПА та ОУН(б) і радянських каральних структур у 1944–1945 рр. ... – С. 255.

⁵² Андрухів І. Боротьба радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (Івано-Франківської) області в 40–50-х рр. ХХ ст. – С. 361.

⁵³ Нагірняк М. Політична та ідеологічна боротьба ОУН і УПА з радянським режимом у повоєнні роки / М. Нагірняк, А. Нагірняк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2011. – № 693. – С. 223–230. – С. 223.

⁵⁴ Андрухів І. Боротьба радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (Івано-Франківської) області в 40–50-х рр. ХХ ст. – С. 361.

⁵⁵ Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 315.

⁵⁶ Галицька-Дідух Т. Українське місто у військовій і політико-ідеологічній діяльності ОУН і УПА у другій половині 40-х рр. ХХ ст. (на прикладі Станіславської області) ... – С. 470.

⁵⁷ Андрухів І. Боротьба радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (Івано-Франківської) області в 40–50-х рр. ХХ ст. – С. 362.

⁵⁸ Ільницький В. До питання рейдів відділів УПА ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 33.

⁵⁹ Нагірняк М. Політична та ідеологічна боротьба ОУН і УПА з радянським режимом у повоєнні роки ... – С. 224.

⁶⁰ Галицька-Дідух Т. Українське місто у військовій і політико-ідеологічній діяльності ОУН і УПА у другій половині 40-х рр. ХХ ст. (на прикладі Станіславської області) ... – С. 471.

⁶¹ Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 322.

⁶² Галицька-Дідух Т. Українське місто у військовій і політико-ідеологічній діяльності ОУН і УПА у другій половині 40-х рр. ХХ ст. (на прикладі Станіславської області) ... – С. 470.

⁶³ Ільницький В. До питання рейдів відділів УПА ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 35.

⁶⁴ Ільницький В. Вектори збройної боротьби ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 316.

⁶⁵ Веденєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки / Дмитро Веденєв, Геннадій Биструхін. – К. : К.І.С., 2007. – 568 с. – С. 142.

⁶⁶ Паньків М. Партизанські схрони УПА / Михайло Паньків // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 18. – С. 291–303. – С. 294.

⁶⁷ Ільницький В. До питання рейдів відділів УПА ВО-4 «Говерля» (1944–1949) ... – С. 35.

⁶⁸ Арсенич П. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті ... – С. 42–43.

⁶⁹ Грицьків Р. «Грім» полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Р. Грицьків. – Торонто ; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2008. – Літопис УПА. Серія «Події і люди». – Кн. 5. – 128 с. – С. 26.

⁷⁰ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / За ред. М. Кугутяка. – Том. 2. – Книга 3 (1947–1957) ... – С. 692.

⁷¹ Андрухів І. Боротьба радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (Івано-Франківської) області в 40–50-х рр. ХХ ст. ... – С. 362.

УДК 159.91(091)

Михайло ЮРІЙ
(Чернівці)

АРХЕТИПІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ В ІСТОРІЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

У статті йде мова про поняття архетипу і його пов'язаність з осмисленням ментальності. Вказується, що найчастіше архетип трактується як глибинна структура або сукупність структур, що визначає всі сторони людини і суспільства. В герменевтичній філософській і науковій традиції архетип – це вихідний символ або набір символів, що пов'язує дане поняття з ідеєю символічного або змістовного наслідування. Осмислюється місце і роль архетипу в структурі менталітету, вибудовується упорядкований підхід до розуміння історичного розвитку ментальності з позицій співвідношення архетип – культура – менталітет.

Ключові слова: архетип, ментальність, культура, символ, психіка, соціалізація.

Mykhaylo Yuriy (Chernivtsi)

ARCHETYPICAL FEATURES IN THE HISTORY OF MENTALITY

The article deals with the concept of the archetype and its attachment with the comprehension of mentality. It is indicated that the archetype is most often interpreted as a deep structure or a set of structures that defines all aspects of a person and society. In the hermeneutic philosophical and scientific tradition, the archetype is the original symbol or set of symbols that connects this concept with the idea of symbolic or semantic inheritance. The place and role of the archetype in the structure of mentality is comprehended, an orderly approach to understanding the historical development of mentality from the standpoint of the relation archetype – culture – mentality is built.

Key words: archetype, mentality, culture, symbol, psyche, socialization.

В структурі менталітету, як ключової ознаки цивілізації, важливе місце посідає колективне несвідоме, яке найчастіше пов'язується з архетипами, тобто первинними природними образами, з властивими людині ідеями, переживаннями, почуттями. Ідея архетипу зустрічається в працях античних мислителів і середньовічних богословів, а також у класичній і сучасній філософії. І хоча безпосередньо про архетип вперше заговорив К. Г. Юнг, образ породженої моделі неухильно був присутній у тих авторів, які описували процеси виробництва і відтворення, традитування і концептуалізації.

В космоцентричному інтелектуальному просторі античної філософії «архетип» інтерпретувалися як зразок, заданий космічним порядком. У той період сама ідея архетипу набуває найбільш чітких обрисів в розумінні «народження теорії». Еволюція античної

філософської думки привела її до більш абстрактного розуміння першопочатків існуючих речей, посилила її нуміозність і в період пізнього еллінізму досягла монотеїстичного біблійного переломлення. Філософія середньовіччя запропонувала свій, так званий геоцентричний підхід, у рамках якого термін «архетип» трактується як божественна ідея, ноумен, який першопочатково існує в голові Бога.

І незважаючи на те, що вчення про Божественні ідеї через систему Томи Аквінського утвердилося в Католицькій церкві в XIII ст., свій початок воно бере не тільки з платонізму, але й вчень св. Апостолів, отців і вчителів Церкви. Щоправда, у них ідеї є творчою волею, живим словом Божим. Схоластика продовжила лінію платонізму і неоплатонізму в дослідженні архетипу як феномена. На підставі парадигми геоцентризму як основної установки середньовічної культури всі світоглядні питання трактувалися з позицій буття Бога. Святе письмо стає абсолютним джерелом істини і знання, тому мистецтво його тлумачення трактується як шлях пізнання світу¹.

В німецькій класичній філософії вперше виникає і сам термін «архетип». Розрізнення інтелекту-праобразу й інтелекту-зліпка стає важливою новацією всієї німецької класичної філософії, що пізніше відіб'ється на знаменитій юнгівській концепції архетипів колективного несвідомого. Сам К.Г. Юнг чітко окреслив джерела свого вчення, насамперед ідеї Платона, пізньоантичних філософів, праці Філона Олександрійського, Цицерона і Плінія, трактати з герменевтики, а також погляди християнських апологетів і отців Церкви – Іринія Ліонського, Аврелія Августина, Дионісія Ареопагита. Він запровадив поняття архетипу під впливом кантівського концепту «первіснообщинний образ», а також кількох ідей А. Шопенгауера. К. Г. Юнг належав до тієї епохи, коли справжня науковість вважалася максимальною подібністю до природознавства, що змушувало його трактувати сам феномен архетипу як суто природне явище. Показова близькість поняття архетипу до німецької романтичної традиції, тобто до органіцизму і натурфілософії².

В «ідеальному царстві» архетипів К. Юнга відбувається втрата всього того конструктивного, що першопочатково було присутнє в задумі: архетип дозволяє виявити й описати народження нового, яке генетично пов'язане зі старим, але не є ні продовженням, ні повторенням попереднього. Після нього поняття архетипу починає з'являтися в найрізноманітніших сферах соціогуманітарного знання. Характерно, що кожний раз воно наповнюється новим змістом, незалежно, чи то культурологія, релігієзнавство, літературознавство, соціологія, етнографія або лінгвістика. Тому «архетип» найчастіше використовується як збірний термін, який становить сукупність загальних рис, сюжетів, образів, що визначають соціокультурні і релігійні традиції. Варто зауважити,

що праць, присвячених узагальненню інтерпретацій даного терміна і спрямованих на концептуалізацію, в суспільних науках, зокрема України, порівняно мало. На сьогодні не тільки не склалося прийнятної теорії архетипу, але майже відсутній комплексний аналіз того феномена, що призводить у деяких випадках до не зовсім коректного його використання³. Але при цьому дослідники вирішують з допомогою поняття архетипу багато практичних завдань, у тому числі пов'язаних з осмисленням ментальності. Найчастіше архетип трактується як глибинна структура або сукупність структур, що визначає всі сторони людини і суспільства. Не можуть обійтися без поняття «архетипу» феноменологи і прагматисти, які, пов'язуючи його з інтенціональністю, тобто із властивістю свідомості зосереджуватись на певному об'єкті, вбачають у архетипі засіб пристосування до оточуючого зовнішнього світу. В герменевтичній філософській і науковій традиції архетип – це вихідний символ або набір символів, що пов'язує дане поняття з ідеєю символічного або змістового наслідування. Використовується розуміння архетипічного і в постпозитивізмі в значенні, що зближує його з поняттям парадигми і науково-дослідницької програми⁴.

Найбільш розроблене вчення про архетип можна віднести до так званого психоаналітичного напрямку історичної психології, який є, по суті, одним зі способів застосування доктрини З. Фрейда до історичного матеріалу. Ці варіанти можна представити так: а) пантографічний опис минулого на підставі вчення про індивідуальне несвідоме, поза критеріями достовірності, прийнятих в історичній науці (в першу чергу – праці самого З. Фрейда про Леонардо да Вінчі, про походження цивілізації, релігії і моралі); б) глибинні тлумачення колективних символів (аналітична психологія К. Г. Юнга); в) психоаналітичні пояснення соціальних інститутів і типів особистості на підставі клінічних аналогій (неофрейдизм); г) розробка психоаналітичних схем стосовно вимог документальної обґрунтованості дослідження (психоісторія). Теорія психоаналізу – психогенетична, тобто виводить розвиток суспільства з глибинних схильностей людини. З. Фрейд відкрив мову несвідомого, на якій засновані не тільки сновидіння, вигадки, змістовні асоціації, але й, можливо, вся символічна культура. Саме на думку теоретиків цього напрямку, глибинне функціонування психіки лежить поза логікою розвитку соціальних макромас і складає автономний прошарок людської історії. Водночас несвідомий досвід індивіда потребує свого закріплення в символізації і соціальних інститутах⁵.

У К. Г. Юнга поняття «архетипи» означало первинні схеми образів, які відтворюються несвідомо й апіорно формують активність уяви, і, як наслідок, виявляються в міфах і віруваннях, у творах літератури і мистецтва, у снах і навіюваних фантазіях. Власне, свою працю «Архетип і символ» він

і починає згадкою про нав'язливі сни (що вперше спостерігав і коментував З. Фрейд) – елементи, що повторюються в них, можуть виявитися зовсім не індивідуальними. Ці елементи З. Фрейд назвав «архаїчними залишками» – ментальними формами, присутність яких не пояснюється власне життям індивіда, а надходить з первіснообщинностей, вроджених і наслідуваних джерел людського розуму. «Безмірно давній психічний початок утворює основу нашого розуму так само, як будова нашого тіла бере початок із загальної анатомічної структури ссавців. Досвідчений дослідник розуму може подібним чином побачити аналогії між образами сну і продуктами примітивної свідомості, її «колективними образами» і міфологічними мотивами». Саме ці «архаїчні залишки» К. Юнг і назвав згодом «архетипами» або «первісними залишками»⁶. Архетип є «тенденцією до утворення мотиву – уявлень, які можуть значно коливатися в деталях, не втрачаючи при цьому своєї базової схеми»⁷. Існує, наприклад, багато уявлень про ворожу істоту, але сам мотив залишається незмінним. Тотожні за своїм характером архетипічні образи і мотиви (наприклад, повсюдно поширений міф про потоп) проявляються в міфологіях і сферах мистецтва, далеких одні від інших, що виключає пояснення їх виникнення запозиченням. Колективні образи виявляються скрізь і у всі часи; це несвідомі уявлення, універсальні жести, багаточисленні установки, які наслідують зразки, сформовані ще до рефлексивного мислення⁸.

Архетипи – це не самі образи, а схеми образів, їх психологічні передумови, їх можливість. За словами К. Юнга, архетипи мають не змістову, але винятково формальну характеристику, але й ту лише в досить обмеженому вигляді. Змістову характеристику першообраз отримує лише тоді, коли він проникає у свідомість і при цьому наповнюється матеріалом свідомого досвіду, сам архетип – це лише психічна даність. Його форму вчений порівняв із системою вісь якого-небудь кристалу, яка до певної міри перетворює утворення кристалу, сама не володіючи речовим буттям. Архетипи спроможні вражати, навіювати, захоплювати, оскільки започатковуються від універсально-постійних початків у людській природі. Звідси і роль архетипів для художньої творчості. Таємниця впливу мистецтва, за К. Юнгом, полягає в особливій спроможності митця відчувати архетипічні форми і точно реалізувати їх у своїх творах. Мабуть, найкраще коротке формулювання концепції архетипу належить Т. Манну: «В типовому завжди є дуже багато міфічного, міфічного в тому розумінні, що типове, як і будь-який міф, – це початковий зразок, початкова форма життя, позачасова схема, з давніх-давен задана формула, в яку вкладається життя, що усвідомлює себе і нечітко прагне знову набути колись накреслені йому ознаки». ⁹ К. Юнг вважав, що архетипи притаманні роду (людській спільноті або всьому людству) в цілому, тобто, мабуть, успад-

ковуються. Місткістю, за К. Юнгом, є глибокий рівень несвідомого, що виходить за межі особистості, – так зване колективне несвідоме, на відміну від особистісного несвідомого, що містить комплекси.

Концепція архетипів орієнтує дослідження міфів на віднайдення в етнічному і типологічному розмаїтті сюжетів і мотивів інваріантного архетипічного ядра, метафорично вираженого цими сюжетами і мотивами (міфологемами), яке ніколи не може бути вичерпанам ні поетичним описом, ні науковим поясненням. Тим не менш, К. Юнг зробив спробу окреслити систематику архетипів, формуючи з усього розмаїття теоретично існуючих архетипів такі, наприклад, як «тінь» (несвідома долюдська частина психіки, літературними виразами якої К. Юнг вважав Мефістофеля у «Фаусті» І. В. Гете, Хьочні в «Пісні про нібелунгів», Локи в «Едді» тощо), «аніма (анімус)» (несвідомий початок протилежної статі в людині, що виражається образами двостатевих істот первісних міфів, у китайських категоріях інь і ян тощо) і «мудрий старий (стара)» (архетип духа, значення, схованого за хаосом життя, що виявляється в таких образах, як розумний чаклун, шаман, ніщенанський Заратустра). Архетипічне тлумачення міфологеми матері в її різних варіаціях (богиня і відьма, норни і мойри, Деметра, Кібела, Богородиця тощо) веде до виявлення архетипу вищої жіночої істоти, що втілює психологічне відчуття зміни поколінь, подолання тягаря влади, безсмертя. Архетипічне значення образів Прометея і Епітемея К. Юнг зводить до протиставлення в психіці індивідуально-особистісного початку («самості») і тієї її частини, яка повернена назовні («персона»). Щоправда, варто зауважити, що міф, за К. Юнгом, не є єдиним культурним вираженням архетипу – поряд з ним і таємні вчення, які намагаються зловити невидимі душевні події і претендують на вищий авторитет, і казки, які є похідними від міфів. Важливою передумовою перетворення міфів у казки був розрив безпосереднього зв'язку цих міфів з ритуальним життям племені¹⁰. Відміна специфічних обмежень на розповідь міфу, допущення в число слухачів і непосвячених (жінок і дітей) спонукало оповідача на вигадку, акцентування розважального моменту і невідвратно – послаблення віри в правдивість оповідання. Етіологічний зміст міфу поступово витісняється мораллю, стилістичними формулами, відбувається деміфологізація тотемних героїв, збагачення побутовими мотивами¹¹.

З переходом до казки відбувається занепад міфологічного (у вузькому розумінні слова) світогляду, перетворення конкретно-історичної фантазії в узагальнено-поетичну. Тим не менш, казки зберігають бінарні опозиції міфу, хоча наявно, що в цілому казки – це не більше, ніж художня вигадка, котра не створює другої реальності, як це робить архаїчний міф¹².

Продовжуючи з'ясування сутності архетипу в контексті ментальності, необхідно звернутися до

поняття «соціальний архетип». Соціальний архетип – це стійка, повторювана і законовідповідна система цілей, цінностей і змістів, що народжується в колективному досвіді на підставі внутрішньої єдності соціальних практик. На відміну від розуміння архетипу як феномена психічної природи, що корениться у сфері несвідомого, соціальний архетип продукує соціальні інститути, структури і цінності незалежно від людських бажань, намірів і будь-якої психічної активності. Маючи в своїй основі набір цінностей, цілей і змістів, будь-який соціальний архетип реалізується в різних сферах буття суспільства, тобто у сфері когнітивного, релігійно-етичного, художньо-естетичного, політико-правового, господарсько-економічного і практичного.

Не випадково проблема соціального архетипу посіла важливе місце в дослідженнях вітчизняних науковців С. Б. Кримського¹³, В. С. Горського¹⁴, О. А. Донченко¹⁵ та ін. Зокрема, привертає увагу заломлення С.Б.Кримським універсальних архетипних рівнів в ціннісно-смысловий простір України як цивілізаційного феномену. Взагалі, специфіка наукової теорії С. Б. Кримського полягає в тому, що він акцентував увагу саме на архетипах культури. Дійсно, культура – провідний чинник конститування життя народу як індивідуальної іпостасі людства, відображення його етнічного автопортрету, який неповторно передає загальнолюдський досвід¹⁶. Культура виступає як етнокреативна сила, бо актуалізує не тільки втілене в життя, але й потенційні можливості історичного процесу. На етнічному рівні (який хоч і є історично-первинним, але зберігає свою базисність і в перспективі розвитку) головним засобом репрезентації ментальності виступає традиція, а з формуванням нації більшого значення набуває розпредметнення світу культури. Етнічні утворення, на думку дослідника, мають архетипічну наскрізність відносно історичного часу, це своєрідна метаісторія¹⁷. Минулі століття немов би «накручуються» на вічність, яка оприявнюється в екзистенціальному часі творчої індивідуальності. Таким чином, архетипи забезпечують змикання минулого й майбутнього, вони є вісями, які задають контури прийдешнього подібно до вісей кристалів. С.Б. Кримський згадує про «часовороти», що утворюються навколо наскрізних стрижневих цінностей людства. Важливо те, що запропонований ним метаісторичний підхід розкриває персоналістський, суб'єктний вимір історії. У термінології дослідника це визначається як «згортання історії в долю особистості». В цьому процесі ключову роль відіграє архетипіка, яка перетворює «модуси людської присутності у світі (у попередньому філософському дискурсі це фігурувало як екстипи) в певні екзистенціали, тобто форми усвідомленого буття (матеріального та ідеального). За С. Б. Кримським, «екзистенціал національного буття розкривається через життєве наповнення концептів: Дім – Поле – Храм (згадана символіка була

запропонована М.Хайдеггером). Символ «Дому» позначає антропоцентричне буття від сім'ї до національної солідарності, це своєрідна ніша людини в Універсумі. «Поле» – це, насамперед, поле життя, освоєний простір, джерело багатства. Ідея «Храму» – вираз благословіння вищих сил, небесного заступництва щодо певної етнічної спільноти. На думку С. Б. Кримського, в українській культурі архетип храму виступає як національна ідея, позначаючи зв'язок небесного та земного, ідеологію софійного, освяченого мудрістю буття. Ще один важливий архетип, архетип Землі в українському менталітеті інтегрував аграрно-виробничий, соціально-історичний та духовно-культурний атрибути національного життя. У цьому відношенні він втілював ноосферне передчуття українців. Цей архетип проходить через весь масив української історії: від язичницьких обрядів землеробства через християнські цінності та козацькі ідеали вільного хутора до наукових розробок С. Подолинського та В. Вернадського¹⁸. С. Б. Кримський вважав, що «спіралі історії накручуються на стрижневі, центральні цінності, які постійно відроджуються в нових формах»¹⁹. У психологічному вимірі ця ідея має наступний вигляд: під час занурення людини у глибинні шари власної психіки на передній план виступають загальнолюдські прообрази індивідуального досвіду»²⁰.

Дослідження співвідношення архетипу і менталітету може бути успішним за умови, якщо його почати з поглибленого аналізу власне суб'єкта, носія даних психічних одиниць (людини). Саме там, у надрах людського мозку, лежать джерела основних процесів, які забезпечують функціонування психіки. Передусім, варто зауважити, що людська психіка діє одразу у двох планах, створюючи картину того, що відбувається, і того, що було і що буде. Точкою відліку, психологічним теперішнім для людини є її тілесна наявність, воно невловиме, складається з вражень без знакових еквівалентів. Ці враження від зовнішнього оточення залишаються якостями теперішнього, стаючи об'єктами аналізу і частиною минулого. За допомогою загальних понять людина відділяється від свого похмурого теперішнього, отримує соціальний статус і свою визнану іншими реальність. Але це «переливання» в об'єктивні формули здійснюється на фоні зворотних рухів до несвідомого. За зовнішньою цілісністю особистості, за словами В. Шкуратова, «криється складний контрапункт опредмечених і зовсім сирих станів»²¹. Психологи поділяють психіку в даному випадку на свідомі і несвідомі процеси.

Отже, розділивши психіку на свідоме і несвідоме, варто першочергово сказати про найбільш очевидне: архетип і ментальність лежать на рівні несвідомих психічних процесів, причому на різних, можна зроби́ти припущення, підрівнях – найбільш глибинні, «темні» прояви людської природи знаходять своє відбиття в архетипі, а менталітет межує, а можливо,

захоплює нижню межу свідомого. Кожна людина народжується з потребами і намагається задовольнити їх. Існує багато способів задоволення кожної потреби, і завдання соціальної системи полягає в тому, щоби орієнтувати людину на певні, прийнятні в ній способи і тим самим забезпечити можливість колективних дій.

Один з найважливіших етапів соціалізації людини полягає в соціалізації її мотивацій: людські прагнення і бажання орієнтуються здебільшого на певні предмети (цінності). Культура прививає людині набір таких орієнтацій і тим самим робить її особистістю «базовою» або «модальною», що допомагає людині вписатися в суспільство, в ті чи інші соціальні структури і взаємодіяти з іншими особистостями. Виникає питання: звідки береться цей самий «набір орієнтацій»? В основі національного (етнічного) характеру лежить певний набір предметів або ідей (принципів), які у свідомості кожного носія культури пов'язані з інтенсивно забарвленою гамою почуттів або емоцій. Поява у свідомості будь-якого з цих предметів призводить до руху всю пов'язану з ним гаму почуттів, що, в свою чергу, є імпульсом до більш або менш типової дії. Всю цю одиницю знаменника особистості, що складається з ланки «предмет – дія» можна назвати соціальним архетипом²², про що вже йшлося вище. Соціальний архетип передається людині за спадковістю від попередніх поколінь, існує у її свідомості на невербальному рівні. Ціннісна структура особистості «занурена» в її архетипи, а ті елементи, якими особистість контактує з оточуючим світом – «типові дії» – і складають її етнічний характер, що лежить у підставі характеру індивідуального²³. Архетип нерозривно пов'язаний, як і ментальність, процесом соціалізації людини, тобто несвідоме невіддільне від історичного процесу, що підкреслює розвиток людської природи. Тому доцільно розглянути схему реалізації архетипу і ментальності. Людина має потреби. Якщо заглибитись у проблему, всі люди мають проблеми. Соціальна система суспільства має способи виховання людини, спрямовані на задоволення нею своїх потреб. Оскільки людей багато, соціальна система покликана забезпечити найбільш раціональне задоволення потреб усіх людей. Як це зробити? Є культура. Культура дає соціальній системі спосіб розв'язання проблем, набір орієнтацій, який допомагає людині вписатися в дане суспільство і жити в колективі. Якщо в соціальній системі немає потрібної орієнтації, тобто вже вироблені культурою соціальні рефлекси, звички, які вступають у дію, коли немає принципів, що адекватно відповідають на ситуацію, – це рівень менталітету. Звідки в культурі є спосіб розв'язання проблем? Справа в тому, що в ній першопочатково закладені цінності, а цінності – це відбиття з давніх-давен виробленого архетипу, який закладений в людському невідомому на підставі базових людських відчуттів. Тому можна сказати, що

виховання (соціалізація): а) спрямоване на навчання індивіда на сумісне проживання в колективі (рівень менталітету), а тому схильне разом з ментальністю до поступових змін у процесі історичного розвитку; б) «пробуджує» в індивіда його вихідні «дані» про можливості співжиття, тобто активізує «образ-почуття»²⁴, що виникає при контакті з певним предметом (цінністю) і є імпульсом до дії (рівень архетипу). Таким чином, менталітет – це спосіб жити в колективі, заснований на першопочатково закладених цінностях, які об'єктивовані в культурі і виражають архетип²⁵. Залишається незрозумілим питання про приналежність самих цінностей, що відбивають архетип. Певні цінності (загальнолюдські – універсальні, на зразок «не вбий», «не вкради») зазвичай лише змінюють форму при збереженні своєї суті – постає питання про їх можливу архетипічність, закладену у кожній людині незалежно від раси й епохи. Але кожна епоха водночас дає свої нові цінності, як правило, несумісні з попередніми, ближчі до прошарку «швидкої» ментальності. Якщо перші безсумнівно виражають архетип, то другі, вірогідно, мають просто дещо іншу природу, справді пов'язану з ментальністю і ходом історії. Це можна порівняти з юнгівською концепцією, яка поділяє символи на «природні» і «культурні»²⁶, де перші походять з несвідомих змістів психічного, тобто становлять велику кількість варіацій основних архетипічних образів, водночас як другими користуються для вираження «вічних істин», вони пройшли через багато перетворень і стали колективними образами. Ні одні, ні інші не можуть бути знищені без втрат.

Природно, що всі відмінності національних характерів будуть становити продукт пристосування кожної конкретної культури до своїх конкретних обставин. Клод Леві-Строс у книзі «Структурна антропологія» пише: «Коли ми стаємо на точку зору всієї сукупності людських суспільств, ми бачимо, що кожне суспільство вибирає лише деякі з множинності можливих варіантів... Оригінальність кожної з культур полягає, перш за все, в способі розв'язання проблем – перспективному розміщенні цінностей, які спільні для всіх людей»²⁷.

Отже, на підставі сказаного можна представити наступну схему:

базові емоції → *архетип* → *культура* →
соціалізація → *ментальність*.

Але ця схема буде неповною, якщо не пов'язати її з міфом, адже первісність – першооснова історичного процесу, вона присутня в ментальності всіх наступних епох включно з сучасною. В першопочатковій епосі, мабуть, потрібно шукати глибини культурної психіки, основи людського співжиття, колективу, сусідства і таких первісних форм самовираження, як жива мова, ритуал, магія, міф. Археологічні джерела про кам'яний вік досить локальні, але загальнолюдські закономірності, що вийшли з пізнього кам'яного віку, належать до найглибших прошарків

людського буття. Архаїчний базис цивілізації зараз сприймається як синонім несвідомого. Це несвідоме склалося приблизно починаючи з середнього палеоліту.

Психічна організація Homo Sapiens, яка виникла в нижньому палеоліті, виводиться з культурного типу, що склався тоді. Це мисливська суспільна організація. Породженням мисливського ставлення до світу можна назвати магію. Це не просто «репетиція» полювання; магічний образ створює «другу реальність», яка сприймається як справжня. В мертвому вигляді це стане потім звичаєм, святом, грою. Мислення, яке орудує повтореннями, є передумовою до тотемістичного світогляду, в якому поєднані людина та оточуюча дійсність, людське і тваринне. Повторюючись з покоління в покоління і стаючи традиційними, магічна імітація життя поклала початок особливій лінії розвитку. В епоху, коли індивід ледве навчився говорити, від нього вимагалася не духовна, а «мускульна» участь у духовній практиці колективу. Магія – це «драма дії», учасник ритуалу не грає, він діє. Одиниця магії – дія. Водночас неможливо відділити її ще від важливого продукту дописемної свідомості – міфу, який має:

а) архетипічну будову, тобто базується на певних архетипічних підставах, які мають позачасовий характер; б) транслює вічне, позачасове, те, що притаманне всім людям у всі часи: моральні цінності, моделі поведінки, мотиваційні установки, які були властиві людині тисячі років; в) ігнорує час, працюючи іншими фундаментальними категоріями буття, і який має у міфі циклічний характер (йде по замкненому колу, втілюючись в ідеї «вічного повернення»); г) не розвивається, стаючи підґрунтям або рудиментним пережитком архаїчного буття.

Міф також невіддільний від проявів тіла; слово і його жестовий дублікат у первісної людини чергуються. Світогляд зрілої первісності представлено саме міфом. Люди, які проживають в оточенні природи, визначають себе і свій світ через символізування процесів росту і розмноження. Міфологія – це світогляд суспільства безпосереднього спілкування. За останні десятиліття прокинулася цікавість дослідників до психологічних відмінностей двох основних типів знакової організації – усної мови і писемної. Для дописемних культур існують свої закономірності передачі і зберігання інформації. Знання в них невіддільне від безпосередньої комунікації. Мнемонічна функція первісної людини набуває форми міфологічної пам'яті, пронизаної фантастичними образами, зі своєю специфічною системою опосередкування і знаковими засобами закріплення інформації. Колективна пам'ять дописемного періоду потребує безперервного повторення при точному відтворенні змісту, що веде до створення укріплених, постійно повторюваних змістових блоків (магічні формули, казкові початки, стереотипні характеристики тощо). Досягти максимальної ефективності

навчання можна лише шляхом ідентифікації з персонажами сюжету і співучасті в діях оповідача – тобто певної емоційної включеності в події.

Таким чином, для дописемної культури виключений високий розвиток індивідуальної самосвідомості і рефлексії, – виділення рефлексивного «Я» означає кінець культури безпосереднього спілкування. Що ж до сфери писемної праці, то вона становить особливу форму ментальності. Особистість писемної культури текстуалізована. Писемність приносить всі атрибути історичної свідомості: незворотний лінійний час, порушення особистого контакту між комунікаторами, роздільність свідомості і справи, розділення особистості в уже історичному просторі-часі²⁸.

Отже, на підставі викладених роздумів можна повніше осмислити місце і роль архетипу в структурі менталітету, як його фундаменту, вибудувати більш упорядкований (але не закінчений) підхід до розуміння історичного розвитку ментальності з позицій співвідношення архетип – культура – менталітет. Пріоритетне значення тут мають культурні архетипи як першооснова духовного життя, які формують константні моделі менталітету на рівні світових і регіональних цивілізацій і дедалі активніше впливають суспільно-політичне життя і повсякдення²⁹. Накопичений досвід і наявні знання дозволяють виокремити в українській ментальності такі архетипи, як героїзація минулого, його домінування над сучасним, ідеалізації старовини, архетип учня, відчуженості до влади, архетип долі, пошуку справедливості і вічної правди та ін. Архетипи української ментальності знайшли відображення у міфах, народній творчості, казках, піснях, у традиціях і обрядах.

¹ Фромм Э. Догмат о Христе. – М.: Олимп, 1998. – С. 30-54.

² Нолл Р. Тайная жизнь Карла Юнга. – М.: Рефл-бук, Ваклер, 1998. – 429 с.

³ Див.: Лаза В. Д. Современный архетип православия в современной России // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук. – Ставрополь, 2013. – С. 18-20.

⁴ Див.: Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України. – К.: Кондор, 2003. – С. 70-78.

⁵ Кримський С. Б. Перспективи нового тисячоліття та зміна стратегій соціального інтелекту // Магістеріум. – Вип. 1: Історико-філософські студії / Національний університет «Кієво-Могилянська академія». – К., 1998. – С. 63-70.

⁶ Юнг К. Г. Архетип и символ. – М.: Ренессанс. – С. 56-59.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Манн Т. Зібрання творів. Т. 9. – К.: Дніпро, 1963. – С. 175.

¹⁰ Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України. – С. 64-70.

¹¹ Див.: Мелетинський Е. М. Сказки и мифы // Мифы народов мира. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. – С. 441.

¹² Див.: Квакин А. В. Архетип и ментальность в контексте истории // foreks.ru/shp/product32642.html

¹³ Кримський С. Б. Під сигнатурою Сирії. – К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.

¹⁴ Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій. – К.: Наук. думка, 1997. – 286 с.

¹⁵ Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

¹⁶ Кримський С. Б. Під сигнатурою Сирії. – С. 301.

¹⁷ Там само. – С. 261.

¹⁸ Там само. – С. 295.

¹⁹ Там само. – С. 301.

²⁰ Див.: Фокіна В. І. Соціальні архетипи в самовизначенні суб'єкта // <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5112.0;wap2>

²¹ Шкуратов В. Историческая психология. Издание Ростовского университета. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1990. – С. 58.

²² Див.: Квакин А. В. Архетип и ментальность в контексте истории // foreks.ru/shp/product32642.html

²³ Кримський С. Б. Архетипи української ментальності / Проблеми теорії ментальності // Відп. ред. М. В. Попович. – С. 273-302.

²⁴ Юнг К. Г. Архетип и символ. – М.: Ренессанс: 1991. – С. 304.

²⁵ Попович М. В. Теорія ментальності / Проблеми теорії ментальності. – С. 3-31.

²⁶ Юнг К. Г. Архетип и символ. – М.: Ренессанс. – С. 78.

²⁷ Леви-Стросс К. Структурная антропология. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – С. 131.

²⁸ Див.: Квакин А. В. Архетип и ментальность в контексте истории // foreks.ru/shp/product32642.html

²⁹ Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятори психополітичного повсякдення). – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

ІСТОРІЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ (ХОТИНЩИНИ)

УДК: 94(477.85):323.1»1918»

Василь БОТУШАНСЬКИЙ
(Чернівці)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕРЖАВОТВОРЧІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ ВОСЕНИ 1918 Р. (ДО 100-РІЧЧЯ БУКОВИНСЬКОГО НАРОДНОГО ВІЧА З ЛИСТОПАДА 1918 РОКУ)

У зв'язку з розпадом у 1918 р. Габсбурзької імперії перед народами, що входили до її складу, постало питання про створення національних самостійних держав. Постало воно і перед українцями Буковини, які проживали переважно у північній її частині, як також Галичини і Закарпаття.

Перед українцями Північної Буковини виникло дві орієнтації: одна на створення разом з українцями – галичанами і закарпатцями окремої української держави (спочатку автономної у межах федеративної Австрії), друга – на об'єднання з Українською Державою на чолі з гетьманом П. Скоропадським.

Це питання обговорювалося на Буковинському народному вічі (зборах) українців краю 3 листопада 1918 р. Оскільки частина учасників віча побоювалися, що гетьман може приєднати українську частину Буковини разом з усією Україною до Росії (небільшовицької), голосували за першу орієнтацію, інша – за другу. Тому рішення віча оформили у дусі першої орієнтації, а друга орієнтація була оформлена як бажання українців на майбутнє.

Ключові слова: Буковина, віче (збори), Львів, Київ, Конституанта (Установчі збори), Австро-Угорщина, Україна, Українська Національна Рада, голосування.

Vasyl BOTUSHANSKYI
(Chernivtsi)

BUKOVYNA UKRAINIANS' STATEHOOD DEVELOPING STANCE (ON OCCASION OF THE BUKOVYNA PEOPLE'S ASSEMBLY CENTENNIAL ANNIVERSARY ON NOVEMBER 3, 1918)

Due to the collapse of the Hapsburg Empire in 1918 the peoples that were part of it should decide the issue of national independent states establishment. The Ukrainians of Bukovyna also faced that issue, especially those who lived mainly in the northern part of the region as well as in Galicia and Transcarpathia.

The Ukrainians of Northern Bukovyna had two options: the first one, establishment of their own Ukrainian

state together with the people of Galicia and Transcarpathia (originally, an autonomous part of federal Austria), the second one, to unite with the Ukrainian State headed by Hetman P. Skoropadskyi.

This issue was discussed at the Bukovyna People's Assembly (meeting) of the Ukrainians of the region on November 3, 1918. As the part of the Assembly participants feared that the Hetman could unite the Ukrainian part of Bukovyna and the rest of Ukraine with Russia (non-Bolshevik), they voted for the first option, the other part – for the second one. Therefore, the decision of the Bukovyna People's Assembly was formalized in the spirit of the first option, and the second one was formalized as the desire of Ukrainians for the future.

Key words: Bukovyna, popular assembly (viche), Lviv, Kyiv, Constituent assembly, Austro-Hungarian Empire, Ukraine, Ukrainian National Council, voting.

Означене питання належить до міждисциплінарного наукового напрямку – історичної регіоналістики, передусім у зв'язку зі специфічними регіональними умовами розвитку подій, поліетнічністю регіону (українці, румуни, євреї, німці, поляки та ін.), що спричиняла тоді міжнаціональні суперечності, та значними зовнішніми впливами двох визначних центрів України – Києва і Львова.

Бурхливим подіям, що відбувалися сто років тому у зв'язку з Українською демократичною революцією на західноукраїнських землях, зокрема на Буковині і Хотинщині, в останні десятиліття істориками, іншими авторами, переважно Західного регіону, приділялася значна увага, як у плані історичних досліджень¹, так і публікації джерел², проведення наукових конференцій³, видання узагальнюючих⁴ та публіцистичних⁵ праць. Окремі розвідки здійснено й автором пропонованої статті.⁶

На основі тогочасної буковинської україномовної⁷ і німецькомовної⁸ преси, тепер дуже вдало виданої упорядниками О. Добржанським і В. Стариком у вигляді двох збірників документів і матеріалів, автор ставить своїм завданням висвітлити окремі аспекти теми, зокрема більш предметно прокоментувати деякі положення рішення Буковинського народного віча 3 листопада 1918 року, стосунки буковинських українських лідерів з львівськими і київськими політичними колами у означений період.

Суперництво двох сусідніх імперій – Російської і Австрійської (Австро-Угорської) привело зрештою до Першої світової війни. Але остання не тільки не сприяла розв'язанню тих суперечностей, а й довела до їх краху. І початком цього краху стала Лютнева

(Березнева) (1917 р.) демократична революція в Росії, основним наслідком якої була ліквідація самодержавства, проголошення демократичних свобод, а також здійснення національно-демократичних революцій на т. зв. національних окраїнах імперії Романових, зокрема на території України. У Києві була створена Українська Центральна Рада, яка почала добиватися від Тимчасового уряду автономії для України.

Україна, яка започаткувала національно-державне життя, українські політичні партії, товариства з самого початку революції не раз піднімали свій голос у захист українців Буковини, Галичини і Закарпаття, засновували спільні об'єднання. Так, 9 березня 1917 р. петроградська громада Товариства українських поступовців виступила за те, щоб в окупованих частинах Буковини і Галичини українському населенню були надані всі права і свободи, які вони мали перед війною і звільнити всіх депортованих царським урядом українців цих земель. При Південно-Західному фронті була створена Галицько-Буковинська комісія, яка виступала за відновлення органів місцевого самоврядування і громадських організацій, які були скасовані окупаційною царською адміністрацією.

Уже при формуванні складу УЦР на засіданні 8 квітня 1917 р. поступила пропозиція «дати місце представникам окупованої Галичини та Буковини». Але було вирішено, що про це треба спитати представників цих земель. Присутній на засіданні галичанин д-р Т. Окуневський сердечно привітав створення УЦР, але пропозицію вважав передчасною, бо доля Галичини і Буковини не визначена ще ні однією міжнародною конференцією. Цікаво, що на одному з перших засідань Української Центральної Ради 9 березня було зачитано привітання з Чернівців.⁹

Добралася ця революція і до Буковини, бо вона охопила і російську армію, адже у той час у Чернівцях, на Буковині (і почасти в Галичині) стояли окупаційні війська Південно-Західного і Румунського фронтів Росії. Велике враження на військовослужбовців і на окремих місцевих жителів справила першотравнева (1917 р.) демонстрація (у Чернівцях), у якій взяло участь десятки тис. військовослужбовців з гарнізону і фронтів, що впродовж не менше 4 год. проходили вулицями Чернівців. Солдати несли прапори і транспаранти: «Геть війну!», «Мир усім народам без анексії і контрибуцій!», «Хай живе соціал-демократія!», «Хай живе єдність, свобода і братерство!». Багато оркестрів грало «Марсельезу». Українські солдати організували окрему колону і йшли під українськими прапорами. Євреї організували свою колону із своїми гаслами. Була й колона китайців (до 1 тис. чол.), калмиків, киргизів та ін.¹⁰

Українська Центральна Рада добилася від Тимчасового уряду Росії зміни реакційного царського керівництва окупованих територій Буковини і Галичини і призначення сюди у травні 1917 р. комісаром з правом генерал-губернатора відомого українського громадського і політичного діяча, історика Дмитра

Івановича Дорошенка. Характерно, що при призначенні Д.І. Дорошенка у Тимчасовому уряді в Петрограді урядовим комісаром Галичини і Буковини багато міністрів були проти того, щоб призначити українця комісаром. Мілюков прямо сказав, що на це вони пішли «скрепя серце», щоб не перечити Центральній Раді. Гучков настоював на тому, щоб Дорошенко головним чином дбав про інтереси [окупаційної] армії. Дорошенко, згоджуючись з цим, зазначив, «що він повинен найбільше бути опікуном тієї позбавленої прав людності, що живе в Галичині, природньо, і на Буковині».

За рекомендацією Дорошенка і згодою Центральної Ради було призначено також 3 губернських комісарів і 20 повітових. Зокрема чернівецьким губернським комісаром призначено відомого українського громадського діяча О. Лотоцького. Основним критерієм при призначенні рекомендованих осіб на ці посади члени Центральної Ради вважали: толерантність до місцевого населення, підтримка тамтешнього українського громадсько-культурного життя.¹¹ 20 травня 1917 р. Д. Дорошенко звернувся до населення Буковини і Галичини, запевнюючи його, що у зв'язку з революційними змінами в Росії колишня царська політика щодо місцевого окупованого населення буде цілковито відкинута і змінена. Місцевому населенню будуть надані свободи у відновленні місцевого самоврядування, у діяльності громадських організацій, кооперативів, ощадних кас, добродійних комітетів.¹²

При Центральній Раді з ініціативи Д. Дорошенка була створена Галицько-Буковинська комісія, яка мала своїм завданням сприяти поверненню додому з Сибіру та інших далеких місць Росії депортованих царськими властями тисяч галичан і буковинців. У Києві почала діяти Тимчасова головна рада галицьких, буковинських і угорських українців, яка виступала за створення Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців, який би захищав нову українську державу. І така формація Січових стрільців з галичан і буковинців з дозволу Генерального секретаріату справді була створена (і, забігаючи наперед, зазначимо, що вона до останньої можливості захищала Українську Центральну Раду).¹³

Серед солдатів-українців російської окупаційної армії на Буковині, особливо у Чернівцях, після скинення царя найпоширенішим було слово «свобода». Були створені численні солдатські комітети, ради, товариства, зокрема клуб Павла Полуботка, видавалися газети, листівки, читалися лекції. На численних мітингах, зборах висловлювалися різні думки щодо майбутнього України: одні – за те, як було, інші – за автономію, треті – за самостійну Україну. Серед українських пропагандистів відомим був київський професор Багрій, серед місцевих москвофілів – брати Геровські, які проводили тут чорносотенну російсько-шовіністичну діяльність.¹⁴ Слід, однак, зазначити, що місцеві українці здебільшого не наважувалися у цей час брати активну участь у громадсько-полі-

тичних акціях, боячись суворих розправ з боку австрійської влади у разі її повернення.¹⁵

Українська Центральна Рада час від часу цікавилася у Д. Дорошенка ситуацією в Галичині і на Буковині. Той доповідав телеграфічно, звітував і особисто. У звіті 2 червня 1917 р. на засіданні Центральної Ради він інформував, що призначили його комісаром дещо запізно, коли попередня царська влада була паралізована, а нова ще не створена. Передусім було сформовано нову адміністрацію із представників Тимчасового уряду. Вироблено статут для повітових і губернських рад за допомогою самого населення. Засновано Галицько-Буковинський продовольчий комітет. Здійснювалася підготовча робота у шкільній справі. Всім національностям гарантовано рівні права. «Призначення української влади в Галичині і Буковині було стрінuto прихильно тільки українцями, які входять у різні громадські організації як складова частина». Вони конкурують між собою, особливо у Чернівцях, де створено кілька комітетів із військово-вслужбовців. Ведуть розкладницьку роботу москвофіли, зокрема брати Геровські.

Д. Дорошенко підкреслив, що він скрізь виступає як представник Центральної Ради, а тому «мені потрібна моральна підтримка, щоби я міг сказати, що я від Центральної Ради і опираюся на ту фактичну силу, яка в розпорядженні Центральної Ради». На цей звіт Центральна Рада ухвалила таку резолюцію: «Українська Центральна Рада, заслухавши звідомлення крайового комісара в Галичині та Буковині Дмитра Дорошенка, висловлює йому повне своє довір'я і дає йому право у відповідних справах говорити і працювати іменем Центральної ради як національного українського представництва».¹⁶ Отже, можна говорити про функціонування тут у своєрідній формі тієї мінімальної влади, яку мав на той час Київ.

Проте Д. Дорошенко мусив визнати, що зі своєю командою не міг докорінно змінити ситуацію в російській армії на користь місцевого населення, української справи. Як він знову доповідав 22 липня 1917 р. на засіданні Центральної Ради, величезну армію мусив годувати окупований край. Крім того, люди були обтяжені примусовими окопними, ремонтними роботами, часто за десятки і сотні кілометрів з своїми кіннями, возами, працювали навіть жінки, підлітки, «людність опинилася в положенні рабів завойованої області... Серед солдатів утвердився погляд такий: ми вас завойовали – значить все наше: і ви, і все, що у вас єсть... Солдати уважали, що можна і брали, які хотіли контрибуції». Хоч були приписи, що можна реквізувати з худоби, а щоби ні, брали все, не виплачуючи нічого, або мізерні суми». Та й сама Центральна Рада, підконтрольна Тимчасовому уряду, при обговоренні питання про реквізиції продовольства у галичан і буковинців у липні 1917 р. вважала, що армія повинна отримати продовольство, а населенню лишати визначений мінімум і платити за реквізоване, а при відступі забирати все, щоб не діставалось ворогу. Д. Дорошенко констатував що «в часи свободо-

ди галицька (цілком так само і буковинська. – Авт.) людність сією свободою не скористувалася. Однією рукою я видавав відозви про свободу, а другою підписував наряди на роботу і т. ін.»

Не всі колишні реакційні російські офіцери і генерали були усунуті з армії, які при підтримці москвофілів мали ще на Буковині значний вплив, вдавалися до розправ з місцевими мешканцями, до безпідставних арештів. Так, 15 липня 1917 р. російською контррозвідкою у Чернівцях було арештовано 67 чол. Створена за ініціативою Д. Дорошенка комісія визнала ці арешти безпідставними, і були звільнені.

Дуже було підірвано авторитет російської окупаційної армії (крім, можливо, українізованих полків) під час її відступу внаслідок поразок з Галичини і Буковини на початку серпня 1917 р. Були вчинені масові пограбування, погроми, підпали (у Чернівцях – бл. 30), вбивства, що кидало тінь як на колишніх царських чиновників (не всі були змінені), так і на нових, призначених з дозволу Тимчасового уряду і Центральної Ради. Наприклад, Чернівецький губернатор С. Євреїнов при відступі «прихопив» з поміщицького маєтку у Берегометі 70 ц зерна. Їх австрійська армія виявила аж влітку 1918 р. під Жмеренкою і повернула господарю.¹⁷

З відступом російських військ з Буковини (як і з Галичини) Центральна Рада, яка впродовж квітня-липня 1917 р. виступала тут як своєрідна напіввлада, помітно втратила тут свій вплив, хіба що він зберігався як традиційно до України в цілому. Австрійські власті, особливо до підписання миру з Україною 9 лютого 1918 р., переслідували будь-які т. зв. «сепаратистські», «об'єднаничі» рухи. Центральна Рада лише час від часу робила певні декларативні заяви в захист інтересів західних українців. Зокрема у зв'язку з активним зазіханням польських впливових кіл відроджуваної Польщі на українські землі Центральна Рада у своєму зверненні до європейських держав від 26 листопада 1917 р. ухвалила: «Звернути увагу держав на рішучий протест організованої української демократії Галичини та Буковини проти влучення українських земель у склад Польщі; вжити всіх заходів, щоб людности австрійської України дана була фактична можливість свobodно висловити свою волю щодо дальшого свого політичного існування». Практичне виконання цього завдання доручалося Генеральному секретаріату Української Центральної Ради. Ця заява була співзвучна з рішенням масових зборів буковинських і галицьких студентів тоді ж у Києві, спрямованих проти польських зазіхань на українські землі.¹⁸

Багато буковинських українців навіть після повного відновлення і панування австрійської влади на Буковині (серпень 1917 – жовтень 1918 рр.) прихильно ставилися до українців УНР, до Центральної Ради, особливо після припинення воєнних дій на Буковинській ділянці фронту з початку грудня 1917 р. внаслідок укладення перемир'я між 8-ю російською і 7-ю австро-угорською арміями. Так, під час першої

російської агресії проти УНР і проголошення її незалежності IV універсалом УЦР на великому повітовому народному вічі 31 січня 1918 р. у м. Вашківцях його учасники в ухваленій резолюції заявили, що «наш народ на Буковині зумів оцінити як слід велику історичну хвилю, яку ми переживаємо», а тому «віче вітає якнайгарячіше відроджене самостійної української держави, бажаючи єї якнайбільшого розвитку в приязній інтернаціональній злуці з середньоевропейськими державами».¹⁹

З підписанням миру між Україною і країнами Четверного союзу у Бресті-Литовському ситуація на Буковині змінилася (хоч Брестський мир Австро-Угорщиною не був ратифікований). Україні було обіцяно створення у межах Австро-Угорщини окремого українського коронного краю у складі українських земель Галичини, Буковини і Закарпаття. Надання збройної допомоги УНР з боку Німеччини і Австро-Угорщини врятувало її (на певний час) від російської окупації. Україна для країн Четверного союзу (а, отже, і для Буковини) перестала бути ворожою країною. Жвавішими стали різні зв'язки між Буковиною і УНР.

Але все це не з надмірної прихильності до України, а сподівання отримати звітти продовольство. Адже Австро-Угорщина і Німеччина терпіли справжній голод. Терпіла від цього і австрійська Буковина. Про це можна судити із депутатського запиту до уряду буковинського українського депутата австрійського парламенту Миколи Василька, опублікованого у чернівецькій газеті «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» від 21 листопада 1917 р. У ньому зазначено, що 90% худоби і реманенту забрали російські і австрійські війська. Населення потерпає від голоду. «Безпосередньо після визволення Буковини нашими і німецькими військами, які радо вітало населення, в українських жителів краю було реквізовано в найбільш нещадний спосіб зерно, життєві припаси і худобу, муку, сіно, картоплю; кукурудзу забрали прямо з поля, не питаючи власників і не даючи навіть ніяких квитанцій. Здійсненню такого роду реквізицій надавали перевагу з серпня ц[ього] р[оку] [1917] розташовані на Буковині німецькі імперські війська і мадярські частини. Старости і жандармські пости можуть у зв'язку з цим навести тисячі конкретних фактів. Якщо і вдалося невеликому числу щасливців одержати у військовій касі відшкодування за реквізоване, то сплачені суми у жодному відношенні не відповідають справжній ціні забраного. При такого роду реквізиціях у звільнених повітах Буковини уже настав голод... Сівбу озимих на Буковині не можна буде здійснити, бо все насіння реквізоване. Худобу, яка ще залишилася у незначній кількості, не можна утримувати, бо корми реквізовано. Край іде назустріч катастрофі, особливо якщо порівняти з тим політичним фактором, що при перебуванні на Буковині під час російської окупації українських (мабуть україзованих. – Авт.) полків, як свідчать службові дані, з населенням поводитися дуже коректно, бережливо».²⁰ Це говорив найпослідовніший против-

ник Росії, очевидно, для посоромлення «рідної» австрійської влади таким порівнянням.

Переконливим у цьому відношенні був також запит до уряду українського парламентського депутата від Заставнівського виборчого округу Антона Лукашевича і К° в середині жовтня 1918 р. Населення бідує, запаси всі вичерпалися. Люди не мають у що одітися, взутися. У магазинах нічого нема. В ході війни все понищено, пограбовано російською і австро-угорською арміями. Нема насіння для посіву, коней, робочої і продуктивної худоби, сільгоспмашин і знарядь. Велика площа родючої землі перерита окопами і не обробляється. Особливо у північній частині Буковини у межиріччі Дністра і Пруту... У 1918 р. 70% полів у північній частині краю залишилися необробленими... Крім того, уже три місяці посуха. Все висохло, сіяти нема чим... У списку країв, яким надається допомога, Буковини нема. Якщо останні дні, коли ще можна буде сіяти, насіння не буде доставлено, 90% площі полів не буде засіяно».²¹

З таким же запитом до уряду звертався у червні 1918 р. Ісопеску-Грекул – парламентський депутат від румунських виборців Буковини. Продовольче становище важке. Насіння для посіву не було, тому поля не засіяні. На Буковині продовжують перебувати значні контингенти німецьких союзницьких військ, які необхідно годувати, кругом панує дорожнеча.²²

Як доповідав Крайовому управлінню Буковини 20 листопада 1917 р. директор чернівецької поліції К. Тарангул, «після відходу росіян наші [австро-угорські] військові частини негайно почали всупереч забороні міського коменданта реквізувати життєві запаси у великих масштабах». У звіті Заставнівського повітового управління Крайовому управлінню 23 січня 1918 р. зазначалося, що впродовж серпня 1917 – до січня 1918 р. із 30 сіл повіту було реквізовано 251 т зерна і 534 т фуражу.²³

Можна припускати, що австрійська влада, яка повернулася на Буковину, продовжувала дивитися на українців краю як на «зрадників» і карала їх за це.

Вніслідок нестачі продовольства у Чернівцях було введено продовольчі картки, за якими, наприклад, дозволялося купити впродовж року на 1 людину 50 кг картоплі, 0,75 кг цукру на місяць. 1 кг «хліба» наполювину з кукурудзяною мукою та іншими сурогатними домішками коштував у серпні 1918 р. у Чернівцях 1,36 крони (до війни – 0,3 крони), 1 кг свинини – 16-20 к. (до війни – 1,6 к.), 1 л молока – 4 к. (до війни – 0,3-0,4 к.), 1 кг ковбаси – 17-21 к. (до війни – 2-2,1 к.) і т.д.²⁴

Отже, в останній рік австрійського правління на Буковині слова «Україна» і «хліб» були досить відомі, бо австро-угорські (як і німецькі) війська допомагали УНР вигнати звітти окупаційні війська совєтської Росії, а Україна Австро-Угорщині і Німеччині згідно з угодою мала поставити значну кількість продовольства. Місцеві буковинські газети часто містили матеріали на цю тему, ремствували, коли хліб

затримувався: «Український урожай для Австрії»; «Хліб і цукор ми отримуємо з України»; «З Мелітополя відправляється транспорт кораблів з 8 тис. т зерна в Австрію» і т. д.²⁵

Після підписання миру (9.02.1918) у Києві працювала австро-німецько-українська комісія з реалізації умов Брестського миру, у якій від Буковини брав участь М. Василько.²⁶

Українці Буковини (як і Галичини), очолювані українською політичною елітою, широко вітали укладення цього миру у багатьох містах і селах. Одним з перших вітали цю подію мешканці с. Стебни (Вижниччина) 24 лютого 1918 р. Особливо урочисто ця подія була відзначена у м. Вижниця 14 квітня 1918 р. Відбувся 10-тисячний похід під українськими прапорами мешканців Вижниці і 20 навколишніх сіл під гаслами: «Най живе Українська Народна Республіка!» «Слава Українській Центральній Раді!» «Слава Берестейському мирові!». У поході взяли участь і російські військовополонені вижницького табору, які несли транспарант: «Честь полеглим за Україну!» На багатолюдному мітингу у вітальних промовах схвалювали укладення миру з Україною В. Лукіянович, І. Шпитко, Ю. Гордійчук, А. Гринцишин, І. Шадковський і М. Шадковська, селянка М. Чорней, проф. гімназії М. Павлусевич, галичанин із Старих Кутів Глібчук. У кінці ухвалено резолюції з вимогами: 1) про створення окремого українського коронного краю з українських земель Галичини і Буковини; 2) про викуп для селян, особливо для безземельних і малоземельних поміщицької землі. Першу телеграму відправлено у Відень з побажаннями: «Хай мир з Українською Народною Республікою буде джерелом процвітання для держав, які уклали договори... а українцям Австрії хай принесе окрему державну організацію в рамках австрійської держави».²⁷

Позитивно було зустрінuto підписання миру Австро-Угорщиною з Україною також на народних вічах, масових походах і в інших селах (особливо де уже було скасовано военний стан), з синьо-жовтими прапорами, з портретами Т. Шевченка, зокрема у Погорілівці (3.03.1918), Чорнівці (7.05.1918) зі співом українського гімну вже на новий лад: «Вже воскресла Україна». На 19 травня 1918 р. планувалося дуже широко відзначити підписання цього миру і в Чернівцях як «свято миру і української державності».²⁸

Однак у зв'язку з усуненням Центральної Ради від керівництва УНР і захопленням влади генералом Павлом Скоропадським шляхом державного перевороту 29.04.1918 р. це свято відмінили. Обмежилися 19 травня тільки богослужінням у кафедральному соборі в Чернівцях. Богослужіння провели 11 священників українською мовою, а ввечері у міському театрі влаштовано концерт, присвячений Т.Г. Шевченку.²⁹ Гетьман П. Скоропадський у буковинській пресі у зв'язку з переворотом був підданий різкій критиці, оголошений «зрадником», «володарем-самозванцем». «Центральні держави без жодної причини в пе-

ревороті 28 і 29 квітня протиправно вмішалися у внутрішні стосунки України, особливо німецькі військові грубо зневажили суверенітет Української Народної Республіки...» Ця заява Української парламентської репрезентації 19 травня 1918 р. була опублікована у чернівецькій газеті «Czernowitzer Morgenblatt».³⁰

Аби з'ясувати своє ставлення до перевороту, Головна рада галицьких, буковинських і угорських українців у Києві на своєму засіданні 21 – 22 травня 1918 р. рішила: і далі підтримувати українську державність у формі гетьманату; прийняти до відома розпуск полку Січових Стрільців, а при потребі і нагоді його відновити (23.08.1918 р. гетьман погодився створити Окремий загін Січових стрільців); не робити поки що різких заяв щодо політики гетьмана, яка тільки-но формується; обрати постійним головою Головної ради галицьких, буковинських і угорських українців полковника Євгена Коновальця, а одним із секретарів – Миколу Топущака (буковинця). Головна рада співпрацювала з Центральним Галицько-Буковинським комітетом, який теж діяв у Києві.³¹

Отже, буковинські, як і галицькі українці і при зміні політичної обстановки у Києві не поривали зв'язків з Великою Україною, вважаючи її опорою у досягненні своїх національних прав. «Берестейський мир, який приніс нашим закордонним браттям державну самостійність, – писала «Буковина» 12.08.1918 р. – забезпечив і для нас кращу будучність, дав нам надію, що наші бажання будуть сповнені... що Австрія ратифікує мир... що принесе нам також національне визволення з-під чужинецького ярма».³²

Підтримувалися зв'язки з Головною радою галицьких, буковинських і угорських українців у Києві на чолі з Є. Коноальцем. У Києві залишалося ще чимало колишніх військовополонених і депортованих, але уже звільнених галичан і буковинців. Серед них – людей письменних, освічених, національно свідомих, які просили і знаходили «інтелігентну працю» у структурах Центральної Ради, у формаціях Січових стрільців, культурологічних товариствах (М. Топущак, О. Роздольська). Буковинець суддя д-р Д. Коропатницький у жовтні 1918 р. був запрошений у Київ як фахівець для налагодження там судівництва.

Щоб переконатися у лояльному ставленні в Українській Державі до галицьких, буковинських і закарпатських українців, делегація Головної ради галицьких, буковинських і угорських українців 8 жовтня 1918 р. відвідала гетьмана. Той всіляко демонстрував позитивне ставлення до «австрійських українців». Планувалося відкрити консульство у Чернівцях.³³

Австрійський уряд удався до уряду П. Скоропадського, щоб узгодити строки перебування «своїх» громадян, українців Галичини і Буковини в Українській Державі. Домовилися: рядові працівники – до 10 жовтня 1918 р., урядники, дрібні чиновники – до 31 грудня 1918 р., особи на значних посадах залишалися на невизначений час.³⁴ Після створення у Києві опозиційного до гетьмана Українського національного

союзу (виник у травні 1918 р.), який готував згодом проти П. Скоропадського повстання і мав намір використати при цьому Січових стрільців, гетьман був не проти спровадити їх в Галичину і Буковину, або взагалі заборонити, що і було зроблено.

Буковинська (як і галицька) українська еліта у своїх державотворчих прагненнях і устремліннях у 1918 р. певні надії покладала тоді на сприяння цесаря, на австрійський уряд, окремих міністрів, парламент, на ті обіцянки, які були дані австрійцями УНР і українським політичним діячам при підписанні миру 9.02. 1918 р., зокрема таємної угоди про утворення Української держави із українських земель Австро-Угорщини («коронний край»). В угоді запевнялося: «Королівська Галичина і Володимирія з воеводством Буковиною (як згадка про колишнє воеводство Молдавського князівства. – Авт.) становить в межах Австрійської імперії окрему державу, цілісність і суверенність якої... спираються і гарантуються такими пунктами»: 1) всі імператори Австрії будуть присягати цьому королівству як королі на вірність; 2) конституцію цієї держави розробляє і затверджує сейм королівства; 3) для управління цим королівством королем (тобто імператором) призначається уряд із складу сейму Галичини і Володимирії; 4) загальнодержавні справи будуть регулюватись приблизно так, як відносини між Австрією і Угорщиною; 5) буде створене військо крайової оборони; 6) ні австрійський уряд, ні австрійський парламент не будуть втручатися у справи цього українського королівства (крім загальних справ імперії)³⁵.

Газета, «Буковина» у номері за 12 липня висловлювала сподівання: «... ми переконані, що... Австрія не піде врозріз із своїми союзниками і що ратифікація мира й тим самим додержане умов берестейського договору будуть виконані»³⁶. Однак «переконання» виявилися «непереконливими». Під тиском польських впливових політичних кіл та інших обставин австрійський уряд відмовився від узгодженого, обіцяного і підписаного, порушивши цим міжнародний договір з Україною і фактично обманувши «своїх» українців. Це викликало бурхливе невдоволення і критику на всіх рівнях з боку західно-українських політичних партій і громадських організацій на адресу австрійських властей і було першим відчутним ударом по «австрійських мріях» українських лідерів. Воно дещо «протверезило» українських політиків і стало своєрідним попередженням, що сподіватись на національну державність з чистіть ласки, навіть з рук «його апостольської величності» ненадійно, а варто би всьому більш як 30-мільйонному українському народу (за прикладом поляків, румунів) братися гуртом за створення єдиної української держави.

26 липня 1918 р. лідери галицьких і буковинських депутатів австрійського парламенту Є. Петрушевич, М. Василько і К^о внесли протестний запит у парламент на адресу прем'єр-міністра Зайдлера і міністра закордонних справ Буріяна про причини цієї відмови. Задовільної відповіді їй не могло бути³⁷.

Власне, з липня і до листопада 1918 р. політика буковинських і галицьких лідерів щодо створення українського коронного краю і далі зводилася у значній мірі до вимог реалізації брест-литовських домовленостей (як і зараз за 500 км від Бреста у Мінську з таким же «успіхом» уже іншими українцями через 100 років ведуться переговори про виконання «мінських домовленостей» щодо врятування Української державності). Депутати пожвавили проведення десятків віч на цю тему на своїх виборчих округах у надії, що після війни знову будуть вибори, і їх знову оберуть до австрійського парламенту.

Зокрема, на народних вічах 1 вересня 1918 р. у с. Раранчому [нині Рідківці] і Топорівцях учасники у прийнятих резолюціях «завзивали правительство, щоби берестейський мир якнайскорше ратифіковано...». На народних вічах 8 вересня у Лужанах і Шипинцях вічовики вимагали, щоби з українських земель Австро-Угорщини, «з всхідної частини Галичини і укр.[аїнської] частини Буковини сотворено одну українську провінцію в Австрії»³⁸. 2–9 вересня 1918 р. подібні резолюції ухвалили учасники віч у таких селах, як: Прилипче, Лука, Кострижівка, Звеняче, Хрещатик. Кулівці, Василів, Чуньків, Репуженці; 21 вересня – у Горішніх Шерівцях, Неполоківцях і Оршівцях, 5 жовтня – у Погорілівці і Вікні³⁹. При цьому селяни не тільки виявляли традиційно довір'я парламентським депутатам (І. Семаці, А. Лукашевичу, М. Спинулу та ін.), дякували за сприяння у звільненні окремих односельчан із Талергофа, але й просили допомогти після воєнної розрухи. Наприклад, на вічі у Горішніх Шерівцях учасники просили допомогти у відбудові 18 хат, спалених російськими окупантами, у доставці насіння для сіви, в оплаті реквізованої австрійською владою вовни. На вічі у Слободзії-Берлінцях того ж 21 вересня йшлося про те, що в селі під час війни не залишилося ні однієї цілої хати, навіть школа і церква поруйновані, «люди мешкають тепер там у бурдеях і ліп'янках під надто невідрадними обставинами», так що депутат М. Спинулу лише в кінці своєї промови зміг прийти «до берестейського миру із сусідною Україною»⁴⁰.

Навіть у Відні буковинці і галичани, що перебували там (навчалися, працювали), 29 вересня на своєму вічі ухвалили резолюцію, щоби із української Східної Галичини і української частини Буковини було «утворено самостійну державно-правну одиницю...»⁴¹.

Вніслідок відмови австрійського уряду виконати «берестейські домовленості» голова Української парламентської репрезентації у Відні Євген Петрушевич 4 жовтня заявив у парламенті, що український народ в Австрії втрачає «последню надію на лучшу будучину в сій державі», а тому оголошує «право на злучене всіх українських земель в одну українську независиму державу і домагаємось прилучення всіх українських земель Австро-Угорської монархії... до Української Держави»⁴². Навіть якщо така заява була свого роду шантажем, то реальні обставини для неї були. Інша справа – для реалізації. У всякому разі це

був певного роду удар по планах монархії зберегти під собою український народ (як й інші народи), а це все більше знижувало її авторитет в очах «австрійського» українця.

Але для багатьох «австрійських» українців вибір подальшого шляху своєї державної приналежності (а на це історія відводила всього кілька місяців) був певною проблемою. Адже у складі австрійської держави кілька поколінь українців прожили майже півтора століття, будучи спочатку просто підкореними, потім «Untertanen» («підданими»), панщанними, згодом – громадянами і навіть патріотами. Багато хто народився, прожив життя при одному і тому ж австрійському цісарі – Франці Йосифі I (правив імперією 68 років) і не уявляв життя в іншій якійсь країні, навіть ніби в рідній майбутній Україні. Тим більше, що кожне покоління західних українців чуло не тільки щось добре про омріяну Україну, але й про важке підневільне кріпацьке життя східних українців у царській Росії, про національний гніт, про страшний Сибір, куди жорстокі правителі запроторювали непокірних українців. Все це знижувало рівень їх етнічного потягу до єднання зі східними одноплемінцями.

Незважаючи на кордон, обабіч його зв'язки між «австрійськими» і «російськими» українцями існували постійно завдяки заробітчанству, торгівлі, культурним взаєминам, наявності транспортного сполучення між сусідами, поштового і телеграфно-телефонного зв'язку, кольпортажу революційної літератури, переховування збіглих революціонерів (того ж В. Винниченка)⁴³, зрештою – звичайної і майже постійної дрібної контрабанди.

До того ж вирішувати свою майбутню державність українцям доводилося у складній іще в державі воєнній обстановці. Припинивши воєнні дії на сході, керівництво Австро-Угорщини при підтримці Німеччини розраховувало ще на переможне завершення війни. Тому війна проти Італії, Франції, Англії, США продовжувалася, що не могло не позначитися і на Буковині. Тут продовжувалася мобілізація до війська чоловіків 1865 – 1900 р. народження, навіть тих, що верталися з полону з Росії, Румунії. На Італійському фронті продовжували гинути і ставати каліками буковинці. З населення влада продовжувала стягати податки, багатомільйонні воєнні позики (6-ту, 7-му, 8-му) і здійснювати реквізиції.

Крайове управління 19 березня і 28 квітня 1918 р. у зверненнях до повітових управлінь, поліції і жандармерії закликала суворо боротися проти антивоєнної пропаганди, особливо проти дезертирства, «придушувати її [пропаганду] всіма наявними силами». У краї не вистачало продовольства, предметів першої необхідності, населення голодувало⁴⁴. Усе це викликало невдоволення і різного роду протестні настрої. Як заявив на одній із нарад у Чернівцях у червні 1918 р. відомий депутат парламенту і крайового сейму Бено Штраухер, «серед населення накопичилося багато невдоволення. Ми повинні добиватися взаєморозуміння і «соціального миру»⁴⁵.

Про наростання суперечностей у тогочасному буковинському соціумі і невдоволення владою свідчила до певної міри службова офіційна статистика протестів. Так, за квітень-жовтень 1918 р. на Буковині було зафіксовано 57 таких масових протестних випадків, вирішення яких відбувалося з втручанням поліції, жандармерії і суду. З них: 14 випадків переховування дезертирів; 11 зборів робітників, поденників, службовців, учителі, членів партій, на яких лунали недозволені заклики; 12 голодних бунтів; 5 робітничих страйків; 4 «сепаратистські» прояви (у т.ч. про прихильність до України); 3 зібрання жінок-солдаток у зв'язку з невплатою їм державної допомоги; 2 ненадання селянами транспорту жандармам для перевезення арештованих; по одному випадку виступів проти мобілізації, самовільного випасу худоби на поміщицькому пасовиську (було задіяно 50 жандармів); шпигунства; зв'язків з росіянами; повстання в армії (відмова їхати на Італійський фронт, кількох солдат вбито); крадіжки майна Релігійного фонду.

У 15 протестних випадках зазначено й число учасників – 4971 чол.⁴⁶ Але відомо, що за цей же період значно більше відбулося ще протестних акцій, які не потребували (з точки зору влади) заборони втручання.

6 жовтня 1918 р. у львівській газеті «Діло» було надруковано, а 11 жовтня у газеті «Буковина» надруковано пропозицію відомого галицького політичного і громадського діяча Степана Барана про те, що для вирішення українського питання в Австро-Угорщині необхідно зібратися повноважним представникам Галичини, Буковини і Закарпаття у Львові (депутатам парламенту і крайових сеймів, уповноваженим від політичних партій) і виробити основні напрями політики щодо створення «австро-угорської України». А ініціатором повинна виступити Українська парламентська репрезентація. Та справді наступного дня, 12 жовтня відвідала цісаря Карла I у складі Є. Петрушевича та Є. Левицького і висловила «гаряче бажання всіх українців... утворити самостійну українську державу, зокрема з східної Галичини, північної частини Буковини й також з північно-східної Угорщини». Повідомили, що на 19 жовтня скликано у Львові українську Конституанту (установчі збори), де оберуть Українську Національну Раду «для виконання права самоозначення українців»⁴⁷.

На відміну від Парламентської репрезентації Голловна рада галицьких, буковинських і угорських українців, що діяла у Києві, через три дні, 15 жовтня висунула вимогу «з'єднання всіх українських земель в одну суверенну державу» і вступила в Український національний союз. (В УНС брали участь і буковинці).

Наступного дня, 16 жовтня останній австрійський імператор Карл I видав останній маніфест, яким востаннє намагався врятувати імперію «за добровільною участю моїх народів», перетворивши її в «союзну державу». А для цього кожний народ спочатку хай створить свою національну раду.⁴⁸

Хвилювало майбутнє і буковинських українців. 13 жовтня в Українському народному домі відбулася

міжпартійна нарада (помилкова назва – «конференція») чотирьох українських політичних партій: національно-демократичної, радикальної, народної і соціал-демократичної під головуванням відомого українського педагогічного, громадського і політичного діяча Омеляна Поповича (у президії ще були Іван Рибачук, Микола Коцюк, Іван Кавуля і Юрій Сербинюк). Після досить критичної доповіді на адресу мачухи-Австрії Осипа Безпалка (лідера українських соціал-демократів Буковини) було ухвалено резолюцію:

а) українці Буковини, як й інших земель Австро-Угорщини, мають право на національне самовизначення і самостійне вирішення своєї долі;

б) українці краю бажають у мирі і злагоді відмежуватися територіально від своїх сусідів-румунів;

в) буковинські українці оголошують своє право на українські землі Буковини разом з містом Чернівцями, у якому вони за чисельністю займають друге місце після євреїв;

г) українці Буковини вважають, що українсько-польське питання в Галичині [про поділ її на українську і польську частини] слід вирішувати тільки у порозумінні цих народів, а уповноваженим від Буковини представникам на національний український конгрес 19 жовтня у Львові сприяти цьому вирішенню;

д) вважати, що відносини австро-угорської України з Державною Україною мають вирішувати самі українці цих держав;

е) просити народи «без політичних заверух і усобиць» допомогти у вирішенні українсько-польського і українсько-румунського питань;

є) українцям Буковини захищатися від усяких насильств і будь-яких рішень «про нас без нас»⁴⁹.

На тій же нараді у Чернівцях обрано 22 делегатів від Буковини на Український установчий збори (Конституанту) у Львові, де 18 – 19 жовтня 1918 р. створено Українську Національну Раду (УНРаду) і проголошено Західноукраїнську державу у складі українських земель Галичини, Буковини і Закарпаття (з 13.11.1918 р. – ЗУНР). Від Буковини у роботі Конституанти взяли участь парламентський депутат С. Смалъ-Стоцький, депутати парламенту і крайового сейму М. Василько, А. Лукашевич, І. Семака, і М. Спинул, сеймові депутати О. Бурачинський, Т. Драчинський (голова сейму), Т. Іваницький, Т. Левицький, Ю. Лисан, О. Попович; представники 4-х політичних партій: національно-демократичної – М. Драгомирецький, О. Іваницький і В. Федорович; народної – К. Білинський, М. Кордуба і Р. Цегельський; соціал-демократичної – Г. Андріяшук, О. Безпалко і В. Сороневич; радикальної – І. Карбулицький⁵⁰.

Буковинська делегація (як і Конституанта в цілому) не в усьому була єдина. Якщо створення Української Національної Ради підтримали всі буковинські делегати, то проголошення Західноукраїнської держави у складі Австрії не підтримали соціал-демо-

крати і представники народної партії, вважаючи, що треба зразу приєднуватися до України. «Я промовляв за негайним проголошенням злуки з Великою Україною, – писав згодом М. Кордуба, – вказуючи на шкідливі наслідки під економічним, політичним, культурним та національним оглядом, які потягнуло би за собою даліше виокремлювання галицько-буковинського загуменка»⁵¹. Слова його виявилися пророчими. У той час, як розділені століттями одноплемінці – поляки, румуни, італійці та інші нації зникаючої монархії гуртувалися до купи для створення національних сильних держав, провідна еліта західноукраїнських земель не змогла спочатку подолати певної своєї недовіри, національної і культурної зверхності, релігійної відмінності щодо східних своїх братів-українців, приносячи в жертву основне – безпеку своєї майбутньої, хай і невеликої, але, «справжньої» української держави. Ця «загуменна» українська хвороба неодноразово була причиною неуспіху українців, її прояви подекуди не подолані й понині («новоросійство», «русинство»). (Мала держава – мала сила).

УНРада для практичної діяльності розділилася на три повноважні частини: у Львові, у Відні і у Чернівцях. Буковинська повноважна делегація по прибутті до Чернівців 25 жовтня створила Український крайовий комітет, поповнивши його склад й іншими активістами (всього близько 40 чол.) та обравши його головою О.Поповича. Комітет очолив усю подальшу боротьбу за українську державність на цьому відтинку української землі, зокрема проти реальної загрози захоплення цієї землі королівською Румунією⁵².

Створення УНРади у Львові телеграфом привітав 24 жовтня Український національний союз, який боровся в Україні проти гетьманату. У привітанні, зокрема, говорилося: «Український Національний Союз, об'єднуючий своїми організаціями цілий український нарід, щиро вітає в особі українських національних зборів національне самовизначення наших австро-угорських братів... Бажаючи успішної та плодотворної праці, Український Національний Союз заявляє спільний ідеал об'єднання всіх українських земель в одне державне тіло»⁵³.

УНС, розраховуючи на уже значне національне самоусвідомлення українців на різних українських землях під впливом революційних змін, на поширення ідей національного самовизначення націй, проголошений Вільсоном, вважав, що найбільш раціональним, логічним і закономірним був би шлях об'єднання українців у складі єдиної держави – України. Тому наступного дня, 25 жовтня він виступив із заявою, у якій ще раз обґрунтував свою позицію у цій справі: «...Спираючись на історичне та природне право кожного народу гуртувати в одне ціле всі одірвані від його частин, Український Національний Союз вважає цілком природним і необхідним злучення в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад самостійної української держави, себ-то: Східної Галичини,

Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляша, частини Бессарабії з українським населенням, частини етнографічно-української Донщини, Чорноморі, Кубані». Висловлювалося сподівання (правда, передчасне), що на майбутній мирній конференції цього вдасться досягти. Заяву підписали голова Союзу В. Винниченко і секретар П. Дідушок. (Заява була опублікована у газеті «Буковина»)⁵⁴. Зміст заяви цілком був витриманий у дусі соборності української державності, але вона звучала не від Української Держави, а від імені блоку українських політичних партій УНС, який ще тільки йшов до влади (14.11.1918 р. став Директорією, 24.12.1918 р. – владою).

Створення єдиної об'єднаної української держави з усіх українських земель було заповітною мрією багатьох українців, у т.ч. й буковинців. Та у вирішальні дні жовтня-листопада 1918 р. ця така ніби зрозуміла «ідеальна» ідея виявилася «ідеалістичною», тобто надто складною. Звертаючись у маніфесті до буковинських українців 27 жовтня 1918 р. створити свою українську державу, буковинська делегація УНРади заявляла, що «нам наша Україна мати!», але творити українську державу закликала лише із «українських земель Буковини, Галичини й Мадярщини», тобто в дусі львівської Конституанти 19.10.1918 р., щоб «не зривати мостів з Австрією»⁵⁵ (як це нагадувало закликання Центральної Ради роком раніше: «Не відділяючись від республіки Російської...» у I, II і III Універсалах).

Чим же відлякувала Українська Держава буковинських українців?

Хоч українці на різних землях проживання говорили українською мовою, природньо відчували себе єдиним народом, але народжені і виховані у різних державах, з різним менталітетом, духовними цінностями, з відмінною історичною і соціальною пам'яттю, вони виявилися у цей час на дещо різних рівнях культурного, політичного і громадянського розвитку і не раз на одні і ті ж речі, явища дивилися, як кажуть, різними очима. Мали певне значення і морально-психологічні фактори. Західні і східні українці іще як учора були ворогами між собою у різних воюючих арміях, одні були окупантами, інші окупованими. Деякий вплив мав і конфесійний фактор: східні українці були переважно православними, західні (крім буковинців) – переважно греко-католиками.

Буковинські політики, підтримуючи у Києві УНС, все ж не бажали війни між українцями в Україні, їздили в Київ, у т.ч. С. Смаль-Стоцький, безуспішно умовляли керівників УНС не доводити спір до збройного конфлікту з гетьманом П. Скоропадським, до самознищення українців⁵⁶.

У такій обстановці більшість буковинських українських політиків, як і галицьких, не закликали тоді до об'єднання з Українською Державою гетьмана Скоропадського, бо не довіряли йому, а саме об'єднання вважали справою небезпечною: колишній царський генерал в умовах поразки у війні Австро-Угорщини і Німеччини, на чий силі тримався його ре-

жим, може змінити зовнішньополітичну орієнтацію на Росію (хай і не більшовицьку) і включити туди усі об'єднані українські землі, у т.ч. й Буковину, під якоюсь сумнівною угодою (як сталося при Б. Хмельницькому може статися через рік-два, може статися і через сто років, що довела історія).

Буковинські, як і галицькі українські лідери, бажали об'єднання з більш «надійною», «спокійною» Великою Україною у майбутньому. А поки таких умов не було, то у тих обставинах, які швидко мінялися у конаючій імперії і необхідно було робити вибір, вони вбачали майбутнє західних українських земель поки що у меншій українській державі – Західноукраїнській. При цьому буковинські лідери ще орієнтувалися на думку М. Василька, висловлену після підписання миру у Бресті: «Український народ має дві великі хаті», і господарі «в обох хатах мають «жити в добрім і повнім довіря сусідстві»⁵⁷. Отже, жити у сусідстві. А, як відомо, одне ціле завжди міцніше, ніж дві його частини (розколотих легше здолати).

Проте і йти в одну, можливо, незабаром спільну всеросійську казарму під нагляд п'яного держиморди з нагайкою теж не хотілося

Тому українські лідери Буковини у здобутті національної державності надавали ще певного значення маніфесту цесаря Карла I від 16 жовтня 1918 р. про можливу федералізацію Австрії. Це відбивалося і на тих документах, які вони ухвалили. В одному з найголовніших з них – Маніфесті буковинської делегації Української Національної Ради «До українського народу Буковини» від 27 жовтня, в якому вона закликала буковинських українців брати владу в свої руки, ще згадувався цей цесарський маніфест, закликала ще «повинуватися давнім австрійським урядам». З вирішенням питання про владу українське керівництво краю не надто поспішало⁵⁸, на Буковинське народне віче людей закликали з'явитися аж через тиждень, хоч румуни того ж 27 жовтня оголосили про свої претензії на всю Буковину. Не було використано сприятливий час перебування на Буковині з 9 жовтня до 2 листопада 1918 р. легіону Українських січових стрільців, прихильних до української справи. Якщо 19 жовтня 1918 р. при проголошенні у Львові Західноукраїнської держави (ЗУНР) було заявлено, що до її складу входить і українська частина Буковини, то невідомо чому наказ УНРади у Львові 31 жовтня про перебрання влади «над українськими землями Австро-Угорщини» не був поширений на українську частину Буковини? Хіба вона не перебувала у складі Австро-Угорщини?»⁵⁹.

Причина, звичайно, була і поважна – підготовка до скликання на 3-тє листопада крайового віча буковинських українців, щоб демократичним шляхом дістати широку підтримку поділу Буковини на українську і румунську частини і тим засадам, на яких мала базуватися майбутня державність українців (львів'яни загальнокрайового віча не скликали, буковинські румуни обмежилися зборами 300 чол.).

Буковинське народне віче 3 листопада 1918 року в тодішніх умовах кардинальних змін, зламу старих державних устоїв – це справді найбільш визначна сторінка в історії українці в Буковині. При їхній масовій участі (8 – 10 тис. учасників) було прийнято вирішальну ухвалу щодо своєї майбутньої української державності. Хоч приймалося воно ще під контролем австрійської влади, яка тут діяла до 6 листопада, згадки про Австрію у ньому уже не було з огляду на події 1-го листопада у Львові. Зміст віча відомий, але окремі пункти потребують додаткової інтерпретації, зокрема перший, у якому визначено, які місцевості на Буковині повинні належати до Західноукраїнської держави. У первісному варіанті він звучить так: «Місто Чернівці, відтак політичні (тобто політико-адміністративні. – Авт.) повіті Заставна, Кіцмань, Вашківці та Вижиці цілі, а Чернівецький та Серетський (нині половина його – це Глибоцький та р-н Чернівецької обл. – Авт.) повіті за виїмкою (виїмкою. – Авт.) громад, вказаних із двох останніх переписів як переважно румунські; в кінці ті громади Сторожинецького, Радовецького, Сучавського і Кімполунзького повітів, у котрих обі останні переписи виказують українську більшість – творять окрему від румунської частини краю українську територіальну область»⁶⁰.

Передусім слід з'ясувати, як автори рішення, керівники Крайового комітету розуміли поділ Буковини на українську і румунську частини. Дотримуючись суто етнічного принципу, вони вважали, що до української частини повинні належати всі населені пункти з українським населенням, навіть змішаним, якщо переважало українське, де б вони не були розташовані. Так само і румунська частина. Але історично склалося так, що українське населення, займаючи переважно північно-західну частину Буковини, частково (понад 30 поселень) були розташовані у південній частині краю. (Не менше 30 румунських розташовувалося у північній частині)⁶¹. Очевидно, саме про такі українські населені пункти йдеться у рішенні віча, коли згадуються громади Сучавського, Кімполунзького і Радівецького повітів, які повинні були ввійти разом з північно-західними громадами до Західноукраїнської держави. (До речі, у рішенні Львівської Конституанти про три вказані південні повіті не згадувалося).

Та коли ми глянемо на тодішню карту Буковини, то дійдемо висновку, що такий принцип абсолютно етнічного розмежування для державно-територіального розподілу території був непридатний, бо у межах сусідньої румунської держави опинилися б три десятки анклавів з українським населенням (так само до 30 румунських анклавів у північній частині краю). Це була б свого роду бантустанізація Буковини з численними проблемами або ж створення на її території до 60 «нагірних карабахів» з безкінечними міжнаціональними суперечностями.

Текст рішення Буковинського віча було сформульовано раніше у дусі львівської Конституанти від

19.10.1918 р. з розрахунку, що новостворена Західноукраїнська держава, у т. ч. Пн. Буковина і новостворена румунська держава (не Румунія) у Пд. Буковині ввійдуть у якусь австрійську федералізовану «союзну державу», яка «буде успішно оберігати їх спільні інтереси» (із Маніфесту Карла I від 16.10.1918 р.)⁶². А раз ці дві сусідні держави ще у якійсь формі мали би перебувати «під австрійським ковпаком», без суворих кордонів, то не мало б значення, що українські села, приміром, Гатна (Сучавський пов.), чи Руська Молдавиця, Бряза, Джеміне, Кирлибаба (Кімполунзький пов.) знаходилися би у Пд. Буковині, а села Іджешти, Буденець, Ропче (Сторожинецький пов.) – у Пн. Буковині. Саме той живучий проавстрійський лоялізм буковинців і мав своїм наслідком таке дещо нереалістичне розмежування краю Українським крайовим комітетом Буковини у 1918 р. При проведенні справжнього державного кордону якась частина одного етносу неминуче мала би залишитися в одній державі як національна меншина, інша частина – в іншій, сусідній. (Якщо, звичайно, не здійснювати депортації «străini» – «чужих», (рум.), що намагалося здійснити румунське керівництво через два дні після окупації Буковини у листопаді 1918 р., обговорюючи питання про виселення звідси 300 тис. українців)⁶³.

У другому пункті рішення Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. підкреслювалося, що українці Буковини визнавали владу Західноукраїнської держави і закликали скоріше поширити цю владу на українську частину Буковини (бо була загроза з боку Румунії); 3) визнавалися рівні права за всіма національними меншинами (румунами, німцями, поляками), а євреїв визнавали за окрему націю (чого раніше не робила ні одна влада); 4) закликалося УН-Раді скоріше підготувати на демократичних засадах конституцію для Західноукраїнської держави і поширити її чинність також на Буковину; 5) у рішенні містився заклик рішуче протистояти імперіалістичним зазіханням на всю Буковину румунських агресивних кіл, зокрема на українську як частину Західноукраїнської держави; 6) закликалося повноважну буковинську делегацію УНРади негайно перебрати владу в свої руки у буковинському краї (перебрала аж 6 листопада).

Останній пункт рішення віча «Віче бажає прилучення австрійської частини української землі до України»,⁶⁴ який мав для буковинських українців ключове значення (орієнтація на Київ), у первісному варіанті був відсутній (у німецьких газетах про нього не згадувалося) і відомий нам із тодішньої української газети «Буковина», що вийшла через тиждень після віча 10.11.1918 р., за день до окупації української частини Буковини королівською Румунією. Очевидно, автори тексту рішення, орієнтуючись на Західноукраїнську державу з центром у Львові, і побоюючись, що австрійська влада, яка ще діяла в краї до 6.11.1918 р., не дозволить його опублікувати, взагалі не мала його у проєкті рішення, і він був доданий уже на самому зібранні учасників віча 3.11.1918 р. за їхнім наполя-

ганням. Про це засвідчують їхні протести і заклики: «Не хочемо до Австрії!», «... ми, очевидно, пристаєм до Києва» (із спогадів М. Кордуби).⁶⁵

«На остатак із стихійною силою грянуло: «Хочемо до України!», хоч після львівської ухвали йшло поки що про автономію для австро-угорської України» (із спогадів О. Поповича)⁶⁶. Отже, Український крайовий комітет йшов на віче з автономістськими намірами, а багато буковинців – з соборницькими. Їхня пропозиція не тільки не була відхилена, а й проголосована, набрала більшість і була включена у рішення віча. Можливо, певну роль зіграв і конфесійний фактор: адже українці Буковини і Східної України одного віросповідання – православного.

Нагадаємо, що буковинська делегація УНРади у своєму Маніфесті 27.10.1918 р. закликала українців краю прийти на вирішальне зібрання 3 листопада, «щоб там повселюдно об'явити свою волю цілому світові».⁶⁷ Але поки делегація цілий тиждень виробляла цю волю, тобто сформулювала 6 пунктів тексту рішення віча (орієнтуючись на Львів), у краї відбулися суттєві зміни, які екстрено диктували необхідність пошуку нових шляхів порятунку української державності на Буковині. По-перше, Румунська національна рада, теж створена на підставі цісарського маніфесту від 16.10.1918 р., висуваючи т. зв. «історичні права», заявила свої претензії на всю Буковину як виключно «румунську землю».⁶⁸ Зацікавленість румунських провідних кіл, особливо поміщицьких, у неподільності Буковини на українську і румунську та ще й оголошення всього краю (понад 10 тис. кв. км) «румунською» землею більш ніж зрозуміла: адже із усіх 300 великих поміщицьких господарств краю румунським власникам у північній частині належало, за даними румунських авторів, 238, або 79%.⁶⁹

Український крайовий комітет запротестував проти цього як у рішенні віча, так і влаштувавши кілька протестних акцій, зокрема українських студентів, українських вчителів, українського духовенства.⁷⁰ Проте українські керманічі запізніо звернули увагу на зловісну фігуру румунського ватажка, великого поміщика з Сторожинця (мав 2 тис. га землі), українфоба Янку Флондора, який розгорнув антиукраїнську діяльність. (Власне саме він і закликав тоді на Буковину румунські війська, які незабаром зайняли не тільки південну частину Буковини, але й окупували північну, не чекаючи рішення Мирної конференції).⁷¹

Українське керівництво поклало певні надії на перемовини з румунськими депутатами австрійського парламенту від Буковини Г. Грігоровичем, А. Ончулом, К. Ісopesкулом-Грекулом, які визнавали права українців на частину Буковини, але лише на межиріччя Пруту і Дністра.⁷²

По-друге, 1.11.1918 р. українці у Львові, Східній Галичині взяли владу в свої руки, що буковинські побратими зустріли із захопленням. Водночас УНРада у Львові як вища влада Західноукраїнської держави, дійсна і для української частини Буковини, наказала

буковинській делегації УНРади відправити на допомогу Львову Українських Січових стрільців (бл. 1 тис. чол.), який з 9.10.1918 р. перебував на Буковині, а взяття влади на Буковині доручити 41-му піхотному полку, через що українська частина Буковини з півдня стала беззахисною.⁷³

Т. зв. «буковинські», у значній мірі «українські» 41-й і 22-й полки австро-угорської армії, які перебували у Чернівцях і на які розраховувала буковинська делегація УНРади, 2 листопада були польськими офіцерами розпущені. Після цього, за спогадами А. Артимовича, «ми мали до 60 – 70 людей під оружжям, студентів, робітників і жовнірів, але, очевидно, це було не здисципліноване військо».⁷⁴

Учасники віча усвідомлювали цю реальну небезпеку для беззбройної української частини Буковини з півдня. З заходу мала би надати допомогу своя, Західноукраїнська держава, але вона сама відбивалася від польської агресії. Залишався північно-східний напрям – Україна, звідки, на їхню думку, й могла поступити допомога від єдинокровних братів-українців. Це і визначило появу в рішенні Буковинського народного віча 7-го пункту, який формально ніби суперечив попереднім.

Отже, Буковинське народне віче 3 листопада 1918 року відбивало у значній мірі ті хитання у державотворчих орієнтаціях українців краю, у яких вони перебували у виборі, образно кажучи, між Львовом і Києвом. Тобто, між можливістю ввійти у велику сильну Українську державу, здатну протистояти супротивникам, або у меншу, але більш реальну, «зрозумілу» лідерам, ближчу за багатьма ознаками, устроєм Західноукраїнську державу (з 13 листопада 1918 р. – Західноукраїнську Народну Республіку), яка імпонувала багатьом українським буковинцям. (Але менша держава здебільшого слабша, ніж велика, що й засвідчили наступні події та запізніла Злука. Приєднану до України північно-західну частину Буковини (хоча б декларативно) навряд чи насмілилася би тоді окупувати Румунія).

Український національний союз, готуючи повстання проти гетьмана, стояв на платформі «признання повної незалежності України в етнографічних межах з відокремленням від Австрії Галичини, Буковини і Закарпатської Русі».⁷⁵ Але до здійснення такої обіцянки щодо Буковини прийшло запізніо. Коли УНС на чолі з Директорією захопив владу в Києві (26.12.1918 р.), українська частина Буковини уже була окупована. Але приєднання української частини Буковини до нестабільної України під правлінням гетьмана, який під тиском численних втікачів-українофобів з більшовицької Росії у той час хилився у бік більш «зрозумілої» йому небільшовицької Росії, могло б стати формальним приводом до включення Буковини (як і всієї Західноукраїнської держави) до складу Росії. Тим більше, що буковинські москвофіли ще 6 червня 1917 р., тобто ще при російській окупації, на своїх зборах у синодальній залі митрополичої резиденції у Чернівцях, а потім і ще раз

14 вересня 1918 р. ухвалили рішення про «приєднання Буковини до України, тісно зв'язаної в одну державу з Великоросійською державою».⁷⁶

Буковинське народне віче в одному і тому ж документі формально ухвалило ніби два різні рішення: 1) виходячи з твердження М. Василька про «дві хаті», і 2) гасла вічовиків «Бажаємо до України!» Такими були реалії. Українська Буковина з 19 жовтня 1918 р. фактично уже перебувала у складі проголошеної Західноукраїнської держави, виконувала її накази: про відправлення Січових стрільців 31.10.1918 р. до Львова на допомогу повсталим, 6 листопада перебрала владу (по-львівськи) від останнього австрійського крайового президента (губернатора);⁷⁷ отримувала звідти певну економічну допомогу (нафтопродуктами), підтримувався залізничний зв'язок.

Другий варіант рішення віча (орієнтація на Київ) фактично заперечував більшість пунктів першого варіанту (крім означення північно-західної української території краю і протесту проти румунської агресії) і свідчив, що він був ухвалений за наполяганням вічевиків, що, очевидно, він звучав не у формі побажання, а у більш категоричній, наказовій формі. Учасники, які після віча йшли вулицями Чернівців багатотисячною демонстрацією, співаючи з великим піднесенням український гімн на новий лад «Вже воскресла Україна!» та «Не пора!» і завершили похід таким же масовим мітингом на площі Єлизавети (нині – пл. Театральна), вважали, що вони ухвалили рішення про приєднання української Буковини до України.

Український крайовий комітет, який був організатором і координатором віча, не міг проігнорувати вимоги учасників віча і через тиждень у газеті «Буковина» (коли австрійської влади в краї вже не було) оформив вимогу буковинських вічовиків як побажання буковинських українців «прилучення» до України. Так обидва варіанти рішення, дійшли до нас як одне рішення. Щоправда, публікація перших 6 пунктів давала не раз керівництву ЗУНР і ЗОУНР уже після швидкої окупації краю 11.11.1918 р. військами королівської Румунії вважати українську частину Буковини своєю територією, включаючи її представників у різні держані структури, піднімати голос протесту проти національного гніту румунської окупаційної влади щодо буковинських українців. А у січні 1918 р. при Злуці з УНР в одну державу оголосили, що до неї входить і Пн. Буковина.

На жаль, нездійсненними виявилися тоді прагнення буковинських українців до об'єднання з Великою Україною, на той час гетьманською. Становище гетьмана було непевне, він знав, що проти нього готується повстання УНС і заради безпеки ззовні скоріше пішов би на порозуміння з урядом Румунії, у т. ч. й за рахунок Буковини, ніж подати останній руку допомоги. Дипломатична місія від української Буковини до гетьмана, направлена Крайовим комітетом після віча в особі М. Кордуби і О. Безпалка (у погодженні з керівництвом ЗУНР), прибула у Київ аж 26 листо-

пада, коли П. Скоропадський уже проголосив курс на федерацію з Росією (14.11.1918 р.). Контакт місії відбувся тільки на рівні МЗС України, у результаті чого у міжнародному плані було поширено протест проти окупації Буковини королівською Румунією.⁷⁸

Підводячи загальний підсумок, зазначимо, що під час розпаду Австро-Угорської імперії восени 1918 р. і вибору її народами майбутньої державної належності серед українців західноукраїнських земель, зокрема Буковини, було дві державницькі орієнтації: на новостворену Західноукраїнську державу і на Україну. Буковинське народне віче українців 3 листопада 1918 р. своїм рішенням підтвердило входження північно-західної частини Буковини до Західноукраїнської держави (ЗУНР) як її складової. Виявлена на вічі значною частиною учасників орієнтація на Україну була оформлена у вигляді побажання, бо не можна одночасно ввійти до складу двох окремих держав.

Особливістю рішення Буковинського народного віча було те, що його організатори, Український крайовий комітет прагнули по-добросусідськи досягти національного розмежування з румунським населенням у південній частині краю і підтвердити цей поділ бажанням усього українського населення у північній частині краю. Це і було підтверджено багатотисячним вічем буковинських українців. При цьому у процесі такого поділу в основі здобуття влади українцями перебували не насилля, не змова, не запрошення іноземних військ, а опора на підтримку широких народних мас, врахування їхньої волі. Саме за рішенням віча 6 листопада відбулося перебрання українцями влади у північній частині краю без кровопролиття, за протоколом, з підписом сторін.

Цим самим українці Буковини легітимним шляхом підтвердити своє невід'ємне право на національне самовизначення на території свого споконвічного проживання і на право створення тут своєї державності в єднанні з українцями сусідніх земель і держави України.

Справедливість вимоги тих буковинців-українців, які орієнтувалися на Велику Україну, незабаром було підтверджено Злукою ЗУНР з УНР у січні 1919 р.

¹ Брицький П., Добржанський О., Юрій Є. Буковинці у боротьбі за українську державність. – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – 483 с.; Брицький П.П., Добржанський О.В. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – 241 с.; Добржанський О. Листопад 1918 р. на Буковині. Ще раз про втрачені можливості // Питання історії України. Зб. наук. праць кафедри історії України Чернівецького нац. ун-ту. – Чернівці: Технодрук, 2008. – Т. 11. – С. 64–71; Його ж. Розпад Австро-Угорщини і проблема державної належності українців Буковини // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни). Матеріали міжнародної наукової конференції (Чернівці, 29 – 30 жовтня 2008 р.). – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009 р. – С. 187–199; Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині /

Пер. з нім. О. Матійчук, Н. Панчук. – Чернівці: Золоті литаври, 2003 та ін.

² Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці, 31.08.1914. – 29.12.1918/22). – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 236 с.; Буковина в роки Першої світової війни 1914 – 1918 рр. Документи / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М. Ботушанського. – Чернівці: Технодрук, 2014. – 356 с.; Добржанський О.В., Старик В.П. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914 – 1921 рр.). – Одеса: Маяк, 2008. – 1168 с.; Їх же: Змагання за українську державність на Буковині. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – 512 с.; Костецький К. Хроніка парафії гр.-кат. в Чернівцях від її оснування аж до часу біжучого 26/2 1912 // Буковинський журнал. 1997. – Ч. 1. – С. 76–82; Ч. 2. – С. 142–157; Кордуба М. Переворот на Буковині. (З особистих споминів) // Літературно-науковий вістник. – Львів. – 1923. – Кн. X. – С. 135–141; Кн. XI. – С. 229–239; Кн. XII. – С. 321–331; Попович О. Відродження Буковини. (Спомини). – Львів: Червона калина. – 1933. – 120 с.; Українська Центральна рада. Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – Київ: Наук. думка, 1996. – 588 с.; 1997. – Т. 2. 10 груд. 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 424 с.

³ Народне віче Буковини. 1918 – 1993. Документи і матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. – Чернівці: Прут, 1994. – 144 с.; Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. Чернівці, 22 – 24 вересня 1998. – Чернівці: Рута, 2000; ІХ Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 95-річчю Буковинського народного віча. Чернівці, 25 – 26 жовтня 2013 р. – Чернівці, 2013.

⁴ Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.; Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (З давніх часів до середини ХХ ст.). – Чернівці: Рута, 2005. – 744 с.; Жуковський А. Історія Буковини, Частина друга після 1774 р. – Чернівці: «Час», 1993. – 224 с.; Чернівці: історія і сучасність. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – 586 с.

⁵ Старик В. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914 – 1921. – Чернівці: Прут, 2009. – 184 с. + 168 с.

⁶ Ботушанський В.М. Ухвала Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. – визначний документ українського державотворення // Науковий вісник Чернівецького університету. Зб. наук. праць. Історія. – Чернівці: ЧДУ, 1998. – Вип. 36. – С. 9–23; Їого ж: Роль Українського крайового комітету в революційних подіях 1918 р. в Чернівцях. (За спогадами О. Поповича і М. Кордуби) // Питання історії України. Зб. наук. праць кафедри історії України Чернівецького нац. ун-ту. – Чернівці: Технодрук, 2008. – С. 71–75; Їого ж: Буковинці у боротьбі за українську державність: до 95-річчя Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. // Науковий вісник Чернівецького університету. Зб. наук. праць Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: ЧНУ, 2013. – Вип. 676 – 677. – С. 21–25.

⁷ Буковина (Відень – Чернівці). – 1917 – 1918.

⁸ Czernowitzer Allgemeine Zeitung (C.A.Z.). – 1918; Czernowitzer Morgenblatt. – 1918.

⁹ Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність. – С. 62, 63, 65; Українська Центральна Рада. – Т. 1. – С. 39, 60.

¹⁰ Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1917. – 29. Aug.

¹¹ Українська Центральна Рада. Т.1. – С. 75–76.

¹² Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність... – С. 70–71.

¹³ Там само. – С. 91–92.

¹⁴ Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1917. – 9. Nov.

¹⁵ Буковина в роки Першої світової війни. – С. 261–262.

¹⁶ Українська Центральна Рада. Т.1. – С. 99–100.

¹⁷ Там само. – С. 184 – 187; Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1918. – 2. Juli.

¹⁸ Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність... – С. 92–93.

¹⁹ Там само. – С. 94.

²⁰ Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1917. – 21. Nov.

²¹ Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1918. – 18. Okt.

²² Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1918. – 26. Juni.

²³ Буковина в роки Першої світової війни. – С. 271–272.

²⁴ Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1918. – 6., 29. Juni, 25. Aug., 23 Okt.; Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 6008. – Арк. 1 – 2.

²⁵ Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1918. – 6., 29. Juli.

²⁶ Добржанський О. Старик В. Змагання за українську державність... – С. 112.

²⁷ Там само. – С. 115–119.

²⁸ Там само. – С. 119.

²⁹ Там само. – С. 125–127.

³⁰ Czernowitzer Morgenblatt. – 1918. – 19. Mai.

³¹ Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність... – С. 128 – 129.

³² Буковина. – 1918. – 12 лип.

³³ Буковина. – 1918. – 4, 11 жовтня.

³⁴ Буковина. – 1918. – 20 верес.

³⁵ Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і воз'єднання з Українською РСР. 1917 – 1941. Документи і матеріали. – Чернівці: Облвидав, 1958. – С. 89.

³⁶ Буковина. – 1918. – 12 лип.

³⁷ Буковина. – 1918. – 2 серп.

³⁸ Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність... – С. 146, 150, 151.

³⁹ Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1918. – 10. Sept., 6. Okt.

⁴⁰ Буковина. – 1918. – 27 вер.

⁴¹ Народне віче Буковини... – С. 100.

⁴² Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність... – С. 162.

⁴³ Ботушанський В.М. «Винниченко прибуває з Швейцарії в Луку...» (З таємних донесень буковинської жандармерії) // Буковинський журнал. – 1996. – № 3 – 4. – С. 120–125.

⁴⁴ Буковина в роки Першої світової війни... – С. 255, 265, 267, 272, 276, 278, 287, 296, 301, 307.

⁴⁵ Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 7. Juni.

⁴⁶ Підрах. за: Буковина роки Першої світової війни... – С. 287 – 296.

⁴⁷ Буковина. – 1918. – 18 жовт.

⁴⁸ Діло. – 1918. – 20 жовт.; Буковина. – 1918. – 18 жовт.; Змагання за українську державність... – С. 171–172.

⁴⁹ Народне віче Буковини... – С. 102–103.

- ⁵⁰ Буковина. – 1918. – 25 жовт.
- ⁵¹ Буковина. – 1918. – 25 жовт.; Кордуба М. Вказ. праця. – Кн.Х. – С. 138.
- ⁵² Кордуба М. Вказ. праця. – Кн.Х. – С. 139.
- ⁵³ Діло. – 1918. – 27 жовт.
- ⁵⁴ Буковина. – 1918. – 25 жовт.
- ⁵⁵ Буковина. – 1918. – 1 листоп.
- ⁵⁶ Даниленко В., Добржанський О. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. – Київ-Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. – С. 146.
- ⁵⁷ Буковина. – 1918. – 12 берез.
- ⁵⁸ Добржанський О. Листопад 1918 р. на Буковині. Ще раз про втрачені можливості (До 90-річчя Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р.) // Питання історії України. Зб. наук. праць кафедри історії України Чернівецького нац. ун-ту. – Чернівці: Технодрук, 2008. – Т. 11. – С. 66; Буковина. – 1918. – 1 лист.
- ⁵⁹ Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність... – С. 217.
- ⁶⁰ Буковина. – 1918. – 10 листоп.
- ⁶¹ Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. Heft 17. Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung von 31. Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina. – Czernowitz, 1913; Фольклористична монографія українців Сучавського повіту та румунів Чернівецької області. – Сучава, 2011 – 2012. – С. 9–179.
- ⁶² Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність... – С. 172.
- ⁶³ Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – Czernowitzer Tagblatt. – 1918. – 15. Nov.; Czernowitzer Morgenblatt. – 1918. – 15. Nov.
- ⁶⁴ Буковина. – 1918. – 10 лист.
- ⁶⁵ Кордуба М. Переворот на Буковині... – Кн. XI. – С. 234.
- ⁶⁶ Попович О. Відродження Буковини... – С. 98.
- ⁶⁷ Народне віче Буковини... – С. 112.
- ⁶⁸ Там само. – С. 106–107; Слід зазначити, що серед національно-визвольних вимог народів Австрійської (Австро-Угорської) імперії, у т.ч. й українців Буковини, Галичини питання про поділ різнонаціональних провінцій за етнічною ознакою не було повинною, воно було започатковано ще у революційному 1848 р. і не сходило з порядку дня 70 років. Приміром, 1906 р. відомий румунський діяч Буковини Аурел Поповіч у статті «Сполучені Штати Великої Австрії» (передрук. у газ. «Буковина») пропонував створити у межах Австро-Угорщини 15 автономних держав, у т.ч. й румунську державу, куди включити Семигород і південну частину Буковини. Отже, у 1906 р. північна частина Буковини ще не була «румунською», а через 12 років вона вже дозріла до «румунської» («Буковина». – 1906. 9 бер.).
- ⁶⁹ Там само. – С. 66.
- ⁷⁰ Там само. – С. 107–108, 109–110, 111–112, 114–115, 117.
- ⁷¹ Див. Ботушанський В.М. Янку Флондор (1865 – 1924) у світлі історичних джерел // Питання історії України. Зб. наук. праць кафедри історії України Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Технодрук, 2012. – Т. 15. – С. 92–100.
- ⁷² Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність... – С. 191–193, 196, 202–203, 229–231.
- ⁷³ Там само. – С. 226–229.
- ⁷⁴ Кордуба М. Вказ. праця. – С. 230–231; Артимович А. Переворот на Буковині. Спогади // Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України... – С. 821.

⁷⁵ Брицький П.П., Добржанський О.В. Вказ. праця. – С. 211.

⁷⁶ Старик В. Від Сараєва до Парижа... – С. 87, 103.

⁷⁷ Народне віче Буковини... – С. 117–120.

⁷⁸ Кордуба М. В посольстві до гетьмана // Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914 – 1921 рр.). – С. 871–872, 875.

УДК: 94(477.85):353.08] «1918»

Катерина ВАЛЯВСЬКА
(Чернівці)

АВСТРІЙСЬКІ ЧИНОВНИКИ НА ПЕРИФЕРІЇ У КРИЗОВИЙ ЧАС: 1918 Р. У ГЕРЦОГТВІ БУКОВИНА

У статті аналізується позиція та дії австрійських чиновників щодо викликів, які виникли перед Австро-Угорською імперією у 1918 р. на Буковині. Автор статті зазначає, що попри непрості політичні умови у жовтні-листопаді 1918 р. робота місцевої австрійської адміністрації виявилась досить ефективною та забезпечила відносний спокій у краї.

Ключові слова: герцегство Буковина, Австро-Угорська імперія, Буковинський крайовий уряд, чиновники, крайовий президент, Йозеф Ецдорф.

Kateryna VALIAVS'KA
(Chernivtsi)

AUSTRIAN CIVIL SERVANTS ON THE PERIPHERY DURING CRISIS TIMES: 1918 IN THE DUCHY OF BUKOVYNA

The positions and actions of Austrian civil servants concerning challenges, which the Austrian-Hungarian Empire faced in 1918 in Bukovyna, were analysed in this article.

Due to a higher education and privileges, which were divided according to a rank, Bukovyna Austrian civil servants stood out as a social group and had a great influence on changing of a social-cultural life in the land in 19th century.

During the WWI civil servants were evacuated from the capital of Bukovyna due to the Russian invasion. Starting from 1916 Bukoviner Lander Regierung (Eng. Bukovyna Land Government) was in Vatra Dornei, Kolozsvar, Prague and Stanyslaviv. But despite of the war the Land Government kept studying and regulating even pre-war cases, communicating via letters with ministries and county units.

During last months of the Habsburg Monarchy the Austrian bureaucratic system showed its mobility and effectiveness in the actions of civil servants. The big-

gest merit belongs to the Land President of the Duchy of Bukovyna Count Josef Ezdorf. During events in October-November 1918 the Land President became an intermediary in the confrontations between Ukrainian and Romanian political figures in their battle for self-determination.

After the publishing of the Manifest of the Emperor Karl I on October, 16 in 1918, which promised the peoples of the Empire to create autonomous national states within the Austrian-Hungarian Empire, the majority of local civil servants insisted on keeping the status quo in Bukovyna.

Austrian civil servants perceived the collapse of the Habsburg Monarchy in November 1918 as a personal catastrophe, but number of life conditions made most of them stay in Bukovyna and keep serving the other country.

Key wrds: *the Duchy of Bukovyna, the Austrian-Hungarian Empire, Bukovyna Land Government, civil servants, Land President, Josef Ezdorf.*

Впродовж XIX ст. на Буковині австрійська бюрократична система справила чинила вагомий вплив на зміну соціокультурного життя краю.

Завдяки університетській освіті та привілеям, що розподілялись відповідно до рангу, австрійські чиновники на Буковині чітко вирізнялися як соціальна група. Ідея просвітницького абсолютизму передала службовцям особливу фахову етику та наділила їх важливими інтегративними функціями у державі. Тому завдяки цій професійній етиці та притаманному чиновникам стилю життя на Буковині виник значний соціальний престиж як керівної верстви чиновників, так і представників нижчих їх ланок. Тому не дивно, що професія чиновника була для освічених мешканців Буковини втіленням суспільного ідеалу та надавала можливість вертикальної мобільності.

Починаючи з кінця XVIII ст. найвищі службові посади в герцогстві Буковина займали призначені у Відні чиновники, вихідці із інших країв Габсбурзької монархії (найчастіше з Моравії). Вони привозили з собою свої звички та стиль життя і намагалися змінити своє нове середовище життя на звичне для себе.

Натомість місцевих жителів долучали лише до формування середньої ланки чиновників. Так, за свідченням депутата Буковинського крайового сейму рицаря Миколи фон Василька, у кінці XIX ст. чиновницькі посади V, VII, VIII рангів займали переважно «чужинці», до VIII рангу допускалися вже й буковинці, але найбільше жителі Буковини, а саме 2/3 займали серед посад нижчого IX рангу¹.

Варто згадати, що одним із аргументів для заснування німецького університету у Чернівцях, які виголосив депутат австрійської Державної ради Костянтин Томащук у 1872 р., було те, що місцевий університет зможе забезпечити нестачу юристів, професорів гімназій, службовців крайової адміністрації на Буковині саме місцевими кадрами².

Все ж перед Першою світовою війною склад чиновників дещо змінився. Якщо проаналізувати пер-

сональний склад політичних установ Герцогства Буковина станом на 1 січня 1917 р., то стає помітним, що число чиновників родом з інших провінцій незначне відносно місцевих, проте серед вищих чиновників продовжували домінувати німці. Також, за цим списком, кількість чиновників політичних органів влади на Буковині становило 399 осіб, серед них і 9 жінок, які займали посади помічниць канцелярії³.

Чиновники на Буковині були переважно лояльними слугами імператора. Їх діяльність чітко регламентували приписи та інструкції. Так, в службовій інструкції т.зв. Dienstpragmatik для службовців Чернівецького магістрату зазначалось, що чиновником міг стати громадянин Австрійської імперії, віком не менше 18 та не більше 40 років, який, окрім німецької, володів хоча б однією крайовою мовою⁴.

Прийняття чиновника на посаду передбачало певну процедуру. Зокрема, потрібно було успішно скласти державний іспит та пройти перевірку на лояльність та моральність, тобто мати беззаперечну репутацію, а вже після прийняття на посаду майбутній чиновник складав присягу. У стандартному тексті присяги майбутній службовець присягав на вірність імператору та обіцяв дотримуватися законів й обов'язків, що поклалися на нього службою. До прикладу, у травні 1918 р. таку присягу склав виходець з найвідомішої дворянської родини на Буковині барон Олександр фон Василько-Серецький після прийняття на посаду практиканта у Буковинському крайовому уряді⁵.

Варто зазначити, що часто чиновники розглядали Буковину як перехідне, тимчасове місце на своєму кар'єрному шляху. Прикладом слугує кар'єра Фрідріха Фердинанда Габріеля Кляйнвехтера – відомого юриста та публіциста, племінник відомого професора та ректора Чернівецького університету Фрідріха Кляйнвехтера. Фердинанд Кляйнвехтер вивчав право у Чернівцях, після складання державного іспиту у 1902 р. працював практикантом на поштової службі, у 1907-1908 рр. був судовим практикантом у Празі та Відні, з 1912 р. – практикант у Буковинській крайовій управі⁶. У 1917 р. призначений директором «Військово-кредитного закладу у південному окрузі» м. Клагенфурт (Каринтія). Його сім'я знаходила намісників, радників міністрів, придворних радників, генералів та університетських професорів, які були б корисними для його кар'єри⁷.

На початку XX ст. чиновництво Буковини було досить консолідованою групою, яка дбала про свої права та обов'язки. Важливу роль в цьому відіграло «Центральне товариство буковинських чиновників», що у 1910 р. нараховувало близько 800 членів⁸.

Починаючи з 1853 р. найвищим посадовцем герцогства Буковина був крайовий президент. У його функції входило політичне керівництво провінцією, нагляд за релігійним та культурним станом⁹. Крім того, фактично, крайовий президент репрезентував владу монарха в краї, представляв імператора на урочистостях.

Під час Першої світової війни у зв'язку із російською інвазією чиновники були евакуйовані із столиці Буковини. Починаючи із 1916 р. Буковинська крайова управа перебувала у Дорні-Ватрі, Колошварі, Празі, Станіславі, частина департаментів перебували у Відні – фінансова прокуратура, ректорат університету. Та незважаючи на воєнні дії крайовий уряд продовжував розглядати та вирішувати навіть довоєнні справи, активно велось листування з міністерствами та повітовими підрозділами.

Після переведення на іншу службу крайового президента графа Рудольфа Мерана у квітні 1917 р. керівником уряду Буковини був призначений граф д-р Йозеф Ецдорф, а з березня 1918 р. вже як президент краю¹⁰.

Й.Ецдорф народився у 1879 р. у Відні, походив із дворянської сім'ї, його батько, теж Йозеф, був чиновником у австрійському місті Лінц¹¹. Він був першим крайовим президентом Буковини, який просувався до цієї посади кар'єрною драбиною в бюрократичній системі Буковини. Цей випадок був унікальним для Буковини.

Отримавши юридичну освіту у Відні, Й.Ецдорф у 1905 р. розпочав свою кар'єру із посади практиканта в Буковинському крайовому уряді, згодом був адміністративним секретарем майнової дирекції греко-православного релігійного фонду, у 1910 р. – секретар крайового уряду, у 1912 – повітовий голова, у 1913 – радник крайового уряду¹².

Таким чином, шлях від найнижчої до найвищої посади у краї Й.Ецдорф здолав за 12 років. За цей час завдяки своїй професійній діяльності та добрій вдачі Й. Ецдорф був добре відомою, публічною особою. Як писали тогочасні газети, на Буковині не було міста чи села, де не знали його ім'я¹³. Він мав широкі соціальні зв'язки, завдяки особистим та професійним якостям, користувався авторитетом та повагою серед місцевих чиновників. Всі відзначали його енергійність та працьовитість. Але проживаючи такий довгий час на Буковині, жодною з крайових мов не володів, на відміну від свого попередника Р.Мерана, який володів румунською¹⁴. Натомість Й.Ецдорф знав німецьку та італійську.

12 жовтня 1917 р. крайове управління на чолі із Й.Ецдорфом перенесло свою резиденцію з Праги до Чернівців (інші відділи до Станіслава), а з 20 квітня 1918 р. в Чернівці повернулись чиновники інших крайових установ. Зважаючи на тогочасне важке становище чиновників, місцевий уряд підтримував їх різними нагородами. Так, у вересні 1918 р. ряд інспекторів Буковинської шкільної ради були представлені до нагороди золотим хрестом із короною за заслуги. Крім того, чиновники теж потребували матеріальної підтримки. У січні 1918 р. Кіцманське повітове старосте звернулося до Буковинського крайового відділу з проханням забезпечити чиновників та їхні сім'ї одягом, білизною та взуттям¹⁵. У цей час значно зросли ціни на одяг та їжу, часто затримували зарплатню.

Та все ж на фоні буденних проблем ще воєнної дійсності у 1918 р. населення Буковини не залишилась осторонь тих подій, що зачепили землі Габсбурзької монархії. Після виголошених 14 пунктів президента США Вудро Вільсона, а особливо після підписання Брест-Литовського миру знову заговорилось питання національної ідентифікації серед українців та румунів краю та постало питання про докорінну зміну територіального устрою Буковини. Тоді, ще на той час за чутками, у таємних протоколах Брест-Литовського миру йшлося про те, що Північна Буковина мала б утворити разом із Східною Галичиною окремих коронний край. На хвилі суспільного резонансу, чернівецька газета «Czernowitzer Morgenblatt» у липні 1918 р. провела опитування серед читачів газети «Чи повинна Буковина бути поділеною?». Так, в одному із листів, що надійшов до редакції газети особа, що назвалась **німецьким суддею у Чернівцях**, висловила наступним чином:

можливий поділ навпіл нашої дорогої Буковини означатиме тотальну катастрофу для німецьких службовців, особливо суддів, оскільки ми будемо приєднані до Львівської адміністрації, а перенесення в інші провінції є неможливим, становище німецьких суддів як стану складеться, вірогідно, трагічно¹⁶.

Цитований текст демонструє побоювання більшості австрійських чиновників, які на відміну від своїх батьків, народилися вже на Буковині та вважали цей край своєю батьківщиною.

Напередодні опублікування Найвищого Маніфесту імператора Карла I, де народам імперії обіцяли утворення автономних національних держав у складі Австрійської федерації, 13 жовтня 1918 р. буковинські українські політичні діячі на загальних зборах українських партій у Чернівцях проголосили своє право на українські області Буковини разом із м.Чернівці та закликали інші народи здійснити територіальний поділ краю за етнічною ознакою. 19 жовтня на Установчих зборах Української національної ради у Львові, де були присутні делегати із Буковини, було проголошено Західноукраїнську державу у складі українських областей Австро-Угорської імперії. У свою чергу, 27 жовтня на румунських зборах у Чернівцях було озвучене бажання румунських політичних діячів створити з усієї Буковини та Семигороддя окрему румунську державу¹⁷. Отже, такі антагоністичні моделі не пророкували компромісного рішення щодо майбутнього краю та стали викликом для крайового уряду.

Проте, зважаючи на вищесказане, в останні місяці панування Габсбурзької монархії на Буковині австрійська бюрократична система, продемонструвала свою мобільність та ефективність, а саме в діях вищого чиновництва. Найбільша заслуга в цьому належить останньому крайовому президентові герцогства Буковина графу д-ру Йозефу Ецдорфу. Під час подій жовтня-листопада 1918 р. крайовий президент Й. Ецдорф став посередником у протистоянні між українськими та румунськими політичними діячами

у їх боротьбі за самовизначення, намагався не допустити несправедливого, на його думку, розвитку подій у перебранні влади в краї однією із сторін.

Внаслідок революційних подій в Будапешті й Відні та протистоянні в Східній Галичині Буковина фактично опинилася відрізаною від світу, а крайовий уряд втратив зв'язок із владою у Відні. Тому президент краю вирішив приймати рішення на власну відповідальність.

Було перерване транспортне сполучення. Назривала нестача палива, дров, вугілля, а також запасів нафти, яка забезпечувала діяльність електромережі та водопроводу. Тому з цією метою Й. Ецдорф звернувся по допомогу до буковинських делегатів Української національної ради, які сприяли у забезпеченні краю нафтою із Галичини.

Крім того, Й. Ецдорф вирішив у своїх діях до останнього залишатися «австрійським службовцем», тобто до кінця зберігати вірність монарху та дотримуватись професійної честі. Як, свідчив сам Й. Ецдорф у своїх спогадах, метою його дій у жовтні-листопаді 1918 р. був насамперед захист життя місцевого населення, яке складалося не лише із українців та румунів, що становили більшість в краї, а й з євреїв, німців, поляків, які незважаючи на війну, залишилися на Буковині чи із стиханням тут бойових дій повернулися на батьківщину. Тому чи не останнім його розпорядженням на посаді крайового президента було створення загонів самооборони із місцевих громадян Чернівців та озброєний корпус у складі службовців крайового уряду й офіцерів¹⁸. Український крайовий комітет планував створити свою поліцію, тому не взяв у цій акції участі. Загони самооборони почали патрулювати місто з 4 листопада¹⁹. До складу комітету самооборони входили такі відомі особистості Чернівців, чиновник, інспектор хімічної лабораторії із якості продуктів харчування, єврейський громадський діяч Нойман Вендер, радник двору Базіль Дузінкевич та ін.²⁰.

Для того, щоб не допускати зростання хаосу та різного роду небезпеки для місцевого населення, Й. Ецдорф був проти народного зібрання українців, запланованого на 3 листопада, намагався переконати голову Українського крайового комітету О. Поповича не скликати народного зібрання, або ж обмежитись меншим числом учасників. Крім того, він побоювався можливих нападів на українських демонстрантів, в т.ч. провокацій з боку радикально налаштованих румунів. (Але українське народне віче українців пройшло організовано та мирно).

Й. Ецдорф часто був присутній на засіданнях Буковинського крайового сейму, пильно спостерігав за розвитком національних рухів на Буковині. Особисто був знайомий із багатьма місцевими політиками. Тому, коли 28 жовтня в його бюро в крайовому управлінні румунський політичний діяч Янку фон Флондор з'явився із вимогою передати владу румунам²¹, крайовий президент, покладаючись на власні переконання, цього не допустив. А, навпаки,

відстоював позицію, що тимчасове управління краєм має здійснювати уряд з представників двох народів – українців та румунів²². Крім того, Й. Ецдорф неодноразово вів переговори окремо із членами української та румунських національних рад. Влаштував наради за участі українських та більш поміркованих румунських політичних діячів – Аруела Ончула, депутатом Державної ради І. Грігоровича та маршалка буковинського сейму – Гормузакі. Але на цих нарадах компромісного рішення не було прийнято. Тому, можливо, така безрезультативність вплинула на настрій та плани крайового президента. Так, якщо вірити деяким свідченням, вже 5 листопада президент краю усвідомлюючи, що не може впливати на хід подій, був вже більш компромісний щодо передачі влади тимчасовому уряду²³. А коли чергові переговори із Я. Флондором не дали результатів, Й. Ецдорф погодився на кондомініум українського та румунського комісарів, який запропонували Українська національна рада та А. Ончул. Як свідчив Й. Ецдорф, він був готовий передати владу над румунськими повітми лише проавстрійськи налаштованому румунів, яким власне, був А. Ончул²⁴.

5 листопада відбулося останнє засідання крайового уряду під головуванням Й.Ецдорфа. Він перевів значну частину чиновників до вищих 8-7 рангів, та відправив їх на пенсію²⁵.

6 листопада Й.Ецдорф під тиском сили передав владу українському та румунському комісарам, функції крайового президента почав виконувати український політичний діяч, інспектор Буковинської шкільної ради О.Попович, а керівником магістрату Чернівців був призначений український політичний діяч, соціал-демократ Осип Безпалко. Того ж дня керівників усіх установ було викликано до графа Ецдорфа, який, прощаючись, закликав чиновників продовжувати свої службові повноваження в інтересах краю. У свою чергу, Омелян Попович і Аурел Ончул поставили вимогу чиновникам скласти присягу на вірність. Німецькі службовці склали таку присягу, їм довелося зняти зі своєї уніформи австрійську символіку, лише румуни Ераст і Костянтин Тарангули відмовилися, а також директор залізничного управління Корнель Тарновецький. Крім того, депутати ради Чернівецького магістрату планували створити окремий дорадчий орган для того щоб мешканці Чернівців теж могли скористатися правом на самовизначення²⁶, тому вони вороже сприйняли перебирання влади бургомістра українським делегатом Осипом Безпалком²⁷.

Зрозуміло, що більшість буковинських чиновників не зраділи такому розвитку подій. Стояли на позиції збереження status quo на Буковині. Дехто відверто ставився до нової тимчасового крайового уряду скептично, сприймали перебирання українцями влади у краї як «комедію», про що ділився в своєму щоденнику на той час військовий лікар Макс Вітнер²⁸.

Позицію чиновників на місцях, тобто у повітах Буковини, де українці взяли владу у свої руки,

демонструє звіт старости Кіцманського повіту румуна Леона Гояна від 26 листопада 1918 р. Л. Гоян свідчив, що у жовтні 1918 р. після захоплення місцевого управління представниками Української національної ради, службовці повітового староства були готові й далі виконувати свої посадові обов'язки. Але, на думку Л. Гояна, своїми діями українське керівництво дискредитувало себе та не заохочувало австрійських чиновників виконувати свої обов'язки²⁹.

Вже 11 листопада крайову столицю Чернівці зайняли румунські війська, ця подія збіглася із зреченням престолу у Австрії імператора Карла I.

Невдовзі румунська окупаційна влада на Буковині створила комісію із ліквідації австрійських установ. Але австрійські чиновники не поспішали покидати Буковину, вирішили зайняти вибірково позицію. З приходом румунських королівських військ деякі управління відновили свою роботу у повноваженнях, наданих ще австрійською владою. Крім того, під кінець 1918 р. багато повітових чиновників після закінчення військової служби повернулися на свої попередні посади. Майже всі вони й надалі продовжували працювати на попередніх посадах. Як до прикладу у повітовому старостві Заставни, де з 15 січня 1919 р. було звільнено лише двох жінок – помічниць канцелярії Антонію Нойфельд та Фанні Нойман³⁰.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що австрійські чиновники до кінця правління Габсбурзької монархії на Буковині залишалися вірними монарху та служили населенню краю, бо до цього їх зобов'язувала професійна та особиста честь. Падіння Габсбурзької монархії більшість австрійських чиновників на Буковині сприймали як особисту катастрофу, проте ряд життєвих обставин змусив багатьох із них залишитися на Буковині та продовжити служити вже іншій державі.

¹⁰ Gemeinsame Kriegsausgabe. Czernowitzer Allgemeine Zeitung-Czernowitzer Tagblatt. – 1918. – 30. März. – S. 3.

¹¹ Там само. – 1918. – 13. April. – S. 3.

¹² Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. – Чернівці, 2003. – С. 67.

¹³ Gemeinsame Kriegsausgabe. Czernowitzer Allgemeine Zeitung-Czernowitzer Tagblatt. – 1918. – 30. März. – S. 1.

¹⁴ Personalstand der k.k. politischen Behörden im Herzogtume Bukowina sowie der angegliederten Behörden und amtlichen Organe nach dem Stande vom 1. Jänner 1917. – S. 5.

¹⁵ ДАЧО, ф. 8, оп. 1, спр. 528, арк. 1-2.

¹⁶ Czernowitzer Morgenblatt. – 1918. – 28. Juli. – S. 4.

¹⁷ Добржанський О. Листопад 1918 р. на Буковині. Ще раз про втрачені можливості // Питання історії України. Збірник наукових праць. – Чернівці, 2008. – С. 65.

¹⁸ Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. – С. 40.

¹⁹ Czernowitzer Morgenblatt. – 1918. – 5. November. – S. 2.

²⁰ Там само. – 1918. – 7. November. – S. 3.

²¹ Там само. – 1918. – 29. Oktober. – S. 3.

²² Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. – С. 43.

²³ Добржанський О. Бажаємо до України! – Одеса, 2008. – С. 841.

²⁴ Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. – С. 45.

²⁵ Там само. – С. 44.

²⁶ Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. – С. 44.

²⁷ Добржанський О. Бажаємо до України! – С. 844.

²⁸ Добржанський О. Бажаємо до України! – С. 912.

²⁹ ДАЧО, ф. 12, оп. 1, спр. 3, арк. 2-4 зв.

³⁰ ДАЧО, ф. 7, оп. 1, спр. 490, арк. 7.

УДК: 9(477) «19»+9(470) «19»

**Василь БОТУШАНСЬКИЙ,
Олег БОТУШАНСЬКИЙ
(Чернівці)**

УКРАЇНЬСЬКА ШЛЯХТА БУКОВИНИ ТА ЇЇ УЧАСТЬ У НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ В КРАЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті йдеться про українську православну шляхту, її соціальне становище, місце на селі, заснування і діяльність громадського товариства української православної шляхти на Буковині у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Його внесок в українське національне відродження в краї: матеріальна допомога в утриманні учнів середніх навчальних закладів, підтримання громадських ініціатив, протистояння румунізації українського населення північних повітів через церкву.

Ключові слова: шляхта, резеші, товариство, Буковина, селяни, українці, румуни, освіта, допомога.

¹ Василько М. Справозданє посла Николая рицаря Василька о его деятельности в державній думі і в крайовому сеймі в роках 1898 до кінця 1900. – Чернівці, 1902. – С. 48-49.

² Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtags für zweite Session der vierten Wahlperiode. – Czernowitz, 1872. – S. 276.

³ Personalstand der k.k. politischen Behörden im Herzogtume Bukowina sowie der angegliederten Behörden und amtlichen Organe nach dem Stande vom 1. Jänner 1917. – Prag, 1917. – 75 S.

⁴ Dienst-Pragmatik für die Gemeindebeamten und Diener der Stadt Czernowitz. – Czernowitz, 1914. – S. 5.

⁵ ДАЧО, ф. 3, оп. 1, спр. 12986, арк. 8-8 зв.

⁶ ДАЧО, ф. 3, оп. 1, спр. 11665, арк. 9.

⁷ Heindl W. Josephinische Mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich. – Bd. 2: 1848 – 1914. – Wien, 2013. – S. 173-174.

⁸ ДАЧО, ф. 3, оп. 1, спр. 10949, арк. 3-4.

⁹ Никифорак М. Державний лад і право на Буковині в 1774 – 1918 рр. – Чернівці, 2000. – С. 58-59.

Vasyl BOTUSHANSKYI,
Oleh BOTUSHANSKYI
(Chernivtsi)

**UKRAINIAN GENTRY OF BUKOVYNA
AND PARTICIPATION IN THE NATIONAL
MOVEMENT IN THE REGION
(LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES)**

The article deals with the emergence of the Ukrainian gentry (szlachta) from the former class of small gentry who impoverished as a result of the continuous separation of their estates between heirs, arrears and sale in parts, and subsequently bringing their owners closer to the peasant class. But they were not peasants, they were free people because they did not do corvee labour, even in the post-reform times, the peasants were put the freeze on by them. They gradually approached the public life. In 1901, they created the Ukrainian Orthodox Gentry Society, which defended their economic, social and national interests, and opposed the policy of Romanianization of the Ukrainian population through the church.

Після занепаду Галицько-Волинської держави (середина XIV ст.), до якої належала Буковина, остання ввійшла до складу Молдавського князівства. Значна частина руської (давньоукраїнської) феодальної знаті Буковини зволощилася, змінивши руські (давньоукраїнські) прізвища на східнороманські і поповнивши панівний клас феодалів цієї держави. Він складався із соціально різних за майновим станом категорій – боєрів, мазилів, рупташів, резешів (шляхти) і з такою градацією згодом опинився серед знаті Австрійської імперії після приєднання до неї Буковини у 1774 р.¹ З часом одні з них (боєри) поповнили земельну аристократію імперії, а найнижча верства – резеші (шляхта) здебільшого збідніли і за своїм майновим станом наближалися до селян. Це пояснювалося постійним поділом маєтків між спадкоємцями, заборгованістю і продажем заборгованого по частинах. У кінці XVIII ст. деякі маєтки склалися з 30 і більше частин, а ті, у свою чергу, теж продовжували ділитися. Колишні великі «моші» (маєтки) скорочувалися до 30 – 40 йохів (1 йох = 0,57 га) і менше, а число «підданих» (феодално залежних селян, що відробляти панщину) зменшувалося до 3 – 4 селянських родин. У кінці XVIII ст., приміром у с. Іванківцях на Кіцманщині проживало 50 родин резешів (шляхти) і 91 родина підданих селянських родин², тобто по 1,8 панщанника на «пана».

Земельні угіддя дрібних резешів поступово переставали навіть включати у Крайову табулу (книга обліку дворянського землеволодіння Буковини, заведена 1792 р.). Станом на 1804 р. на Буковині числився 581 табулярний (дворянський) спадкоємець, але великих табулярних господарств (двірських обшарів) було тільки дещо більше 200³.

Про буковинських резешів, тобто про українську (і румунську) шляхту згадувалося у дослідженнях Н.І. Бідермана⁴, С. Воробкевича⁵, Р.Ф. Кайдля⁶, С. Смаль-Стоцького⁷, деяких узагальнюючих пра-

цях⁸ австрійського періоду, згодом – у праці А. Жуковського⁹, у наш час – у публікаціях О. Добржанського¹⁰, В. Ботушанського¹¹, П.П. Брицького¹² та ін. Однак слід зазначити, що у жодному із названих видань не ставилося спеціально завдання дослідити означений аспект регіональної історії.

У пропонованій статті автор, опираючись на деякі офіційні та архівні дані¹³, матеріали тогочасної преси¹⁴, календарів¹⁵, мемуарів¹⁶ та попередній історіографічний доробок, робить спробу більш повно висвітлити означений аспект історичного минулого буковинського краю.

Якщо великі русинські (давньоукраїнські) землевласники, як уже зазначалося, здебільшого зволощилися (зроманізувалися), то дрібна шляхта переважно залишалася зі своїми споконвічними одноплемінцями-русинами (українцями). Про це, наприклад, можна судити за іменами і прізвищами власників табулярної (дворянської) земельної власності у Табулярній книзі Буковини за 1850 – 1862 рр.: Альботи, Барановські, Бачинські, Боцури, Велигорські, Гакмани, Гафенки, Голуби, Грибовські, Данилюки, Дончакевичі, Драчинські, Загарюки, Заставські, Захаровські, Івановичі, Канчуцькі, Ключенки, Козаки, Комаровські, Кордуби, Каспровичі, Кукуловичі, Куликовські, Курманські, Ластівки, Левицькі, Лукасевичі, Максимовичі, Митрофановичі, Михайловичі, Михайлюки, Мінтенки, Неділки, Носієвичі, Огоновичі, Олексієвичі, Осадчуки, Островські, Ремезовські, Рудницькі, Савчуки, Самборські, Сербинські, Сахновичі, Сороки, Том'юки, Турчинські, Цопи, Червінські, Чернявські, Чунтуляки, Шевчуки, Шелестинські, Шешеровські, Шушкевичі, Юзефовичі, Яновичі та ін.¹⁷ На очатку ХХ ст. у пресі називалися ще такі прізвища української шляхти: Бринзани, Влади, Галіпи, Дашкевичі, Данчули, Думичі, Зибачинські, Кракалії, Мінтичі, Продани, Прокоповичі, Семаки, Стрижки, Стратичуки, Омельки, Смеречинські, Тарновецькі, Тофани, Канюки, Циганюки, Яноші¹⁸ та ін. Траплялися серед української шляхти також прізвища грецькі, взагалі балканські, молдвські, але всі «власники» цих прізвищ говорили українською мовою¹⁹.

Найбільше українська шляхта збереглася у пінічних повітах Буковини, зокрема у селах Малий Кучурів, Волока-над-Черемошем, Валява, Василів, Вилавче, Карапчів-над-Черемошем, Неполоківці, П'ядиківці, Бабин, містечка Вашкіці, Садгора та ін.²⁰

За своїм соціальним становищем українська шляхта на Буковині була середньо- і малозаможною. У пам'ятній записці представників платників земельного податку Буковини, опублікованій 1880 р. у Відні, зазначалося, що землеволодіння резешів здригнуло і «рідко де досягає 20 йохів»²¹. Про стан певної частини української шляхти можна судити за окремими повідомленнями тогочасної крайової преси. Так, у дописі в газеті «Буковина» за 27 серпня 1897 р. із с. Неполоківців зазначалося: «Наші мужики та й решта тої дрібної шляхти, що ще лишалася, – самі

халупники, котрі своєю тяжкою працею, обробляючи тепер вже [чужі] поля, заробляють заледво стільки, що з голоду не вмирають»²².

«Шляхта жила взагалі бідно, – писав Теодот Галіп – відомий український діяч, вихідець із української шляхти с. Волоки-над-Черемошем, – в поті чола обробляючи невеликі клаптики землі, і займалася фірманкою (візництвом. – Авт.) при будові шляхів і ін. «Разом з тим, як писав далі Т. Галіп, «вона дивилася з висока на звичайних селян і любила згадувати часи, коли дід чи прадід їхали «чотирма кіньми». І одягалася шляхта інакше, по-міському, на голові – кашкет, й хату шляхта ніколи не покривала соломною, а драницею чи й гонтом.»²³

І справді, українська шляхта здебільшого трималася дещо осторонь від селян, поводитися гонорово з огляду на своє «дворянське» походження, на те, що походила з вільних родин і ніхто, ні дід, ні пра-прадід не робив на панщині, як предки селян. Шляхта переважно не проявляла інтересу до українських сільських читалень. Подекуди батьки таких шляхтичів домагалися роздільного навчання дітей у сільських школах, окремого богослужіння у церкві. У Малому Кучурові, наприклад, за наполяганням попа-румунізатора шляхта навіть побудувала свою окрему церкву, щоб не ходити у «мужицьку» церкву²⁴. І це при тому, що деякі селяни уже були багатшими від багатьох шляхтичів і дивилися на останніх з іронією («теж мені пан»).

У Галичині таких дрібних дворян називали «ходячковою шляхтою» (від слова «ходаки», тобто постоли).

У зв'язку з цим навіть глузливий жарт був: «Дивіться, пішов «пан» у чоботях, а за ним у болоті босяй слід знати».

Власне, такою «ходячковою шляхтою» була на Буковині здебільшого й українська шляхта, яка у джерелах ще називається давнім молдавським словом «резеші». За А. Жуковським, резеші – це нащадки осадників молдавського воєводи, яких той призначав на пограниччі Молдавії, в Кимпулунзькому повіті, над Черемошем (в Іспасі, Банилові, Вилавчу, Южинці, Костинцях, Кулівцях, Репуженцях, Кучурові Малім). Вони сиділи на своїх посіlostях, були незалежні... мали право переселюватися з однієї місцевості до другої...»²⁵

На Буковині на початку ХХ ст. теж можна було почути таку дещо дивну розмову межі шляхтичами:

– Ви пане Манолію, були у свого сусіда Петра на весіллі. А хто там ще був?

–З інтелігенції – тільки я. Решта селяни.

Поступово частина української шляхти все більше усвідомлювала, що хоч тривалий час її представників називали молдавським словом «резеші», вони не молдавани і не румуни, а русини, українці, бо говорили українською мовою, як і їхні батьки, діди-прадіди. Дехто з них починали проявляти прихильність до громадського українського життя, до українського національного руху. Так, «дворянин»

Янко де Томоруг із с. Василева у 1899 р. пожертвував на Український народний дім у Чернівцях 50 фл.²⁶

Виникла і міцніла ідея «включення» у якійсь формі української шляхти в український національний рух, власне, долучитися до українського національного відродження.

Такою найбільш поширеною формою участі у громадсько-суспільних, політичних і національно-культурних рухах було створення різних товариств, об'єднань, партій.

Питання про створення об'єднання української шляхти на Буковині було порушено у 1900 р. У одному з номерів газети «Буковина» було опубліковано статтю «Руські (тобто українські – Авт.) резеші» (тобто шляхта), у якій йшлося про те, що на Буковині завжди була своя, тобто українська шляхта, говорила по-українськи, була подібною до галицької т. зв. «ходячкової шляхти» – дрібнопомісних власників, які «почувають себе кастою окремою від селян, людьми чимсь то висшими від не лицарів селян» і називали себе давнім молдавським словом «резеші».

На цій підстав румунські впливові кола Буковини в умовах румунського національного відродження кінця ХІХ ст. вважали, що всі резеші, навіть і ті, що спокон віків жили в українських селах, говорили українською мовою – це волоська шляхта, а не українська і її слід залучити у румунське товариство, навіть створили вже й волоське товариство резешів.

Автор статті застерігав: «як наша (тобто українська. – Авт.) шляхта у Галичині має наклон до поляків, бо се «наші», так і буковинські резеші хиляться до панів-волохів, хоч самі не говорять по-волоськи. Отже, готові волохи перетягнути кілька наших сіл на своє». Газета закликала створити своє, товариство українських резешів, тобто української шляхти²⁷.

У відповідь на цю статтю незабаром виступила волоська, тобто румунська чернівецька газета «De'tertare» («Пробудження»), автор якої намагався довести, що резеші – це нібито виключно румунська знать, а русини до резешів не мають ніякого стосунку. Русинів, мовляв, називали бойками, зайдами, вони – нащадки колишніх слуг, панщанків, які виконували панщину у волоських поміщиків. Газета «Буковина» передала зміст цієї статті, розкритикувавши її.²⁸ Бо за таким трактуванням виходило, що резеш не міг бути ніким іншим – лише волохом (молдованином, румуном).

Більш національно свідомі представники української шляхти, зрозумівши, що ними маніпулюють з метою румунізації українського населення, у т.ч. й шляхти, у 1901 р. безпосередньо приступили до створення її організаційних структур у Чернівцях і на місцях. Для цього було створено тимчасовий організаційний комітет. На початку серпня 1901 р. на залик його членів шляхтичів Миколи Влада де Вердшера, Івана де Циганюка і Михайла де Кракалії в Українському народному домі в Чернівцях зібралися представники української шляхти із сіл Василів, Кучурів Малий, Боянчук, Горошівці, Іванківці, Руський Банилів, м-ка Кіцмань та ін. місцевостей – всього 53

особи на нараду. Обговорювали питання створення своєї крайової шляхетської організації «для захисту своїх національних, культурних і економічних інтересів».

Було обговорено статут майбутнього товариства, написаний М.Кракалією, виступили Омельський, проф. О. Єремійчук, Прокопоич, Томоруг, учитель Савіцький. Дехто з молодших вважав за зайве створювати «дворянську організацію» при відсутності справжнього дворянства. Але більшість вважали, що товариство потрібно створити, зокрема, щоб протистояти навмисній румунізації цієї верстви населення, насадження румунських священників у церквах в українських селах.

Значалося: товариство має бути «заборолом проти румунізації нашої шляхти і розбудження в ній національної свідомості... культурним проводиром народу». І як зразок такого служіння народу наводився приклад голови громади с. Василева «пана Лонгіна рицаря де Томоруга... котрий заснував читальню, [ощадно-позичкову] касу, підтримує створення громадського складу зерна. Від редакції газета «Буковина» додала: «Честь і слава такій шляхті». Пропонувалося товариство назвати «Товариство буковинсько-руської православної шляхти»²⁹.

Чернівецький магістрат своїм рішенням від 22 серпня 1901 р. дозволив створити у місті також міське «Товариство буковинсько-руської православної шляхти»³⁰.

У вересні 1901 р. в Українському народному домі в Чернівцях відбулися перші крайові загальні збори Товариства руської православної шляхти. Прибули представники із сіл Костинці, Іванківці, Товтри, Волока-над-Черемошем, Малий Кучурі та інших – всього 30 чол., менше, ніж запрошували і очікували. Зокрема не було з невідомих причин того ж-таки Лонгіна Томоруга з Василева, Мінтича з Іванківців, Циганюка із Заставни. Щоправда, довір'я до відсутніх не знизилося. На установчих зборах учасники говорили про насущні завдання товариства, про захист інтересів його членів. Присутній Омелян Попович рекомендував класти в основу діяльності товариства практичні завдання, створювати і підтримувати також економічні спілки: ощаднокредитні, торговельно-збутові, виробничі, за допомогою яких можна поліпшити матеріальні відносини «зубожлої нашої шляхти і взагалі добробит в нашій краю...» Можна самим такі спілки не створювати, а відкривати філії уже існуючих спілок, розширювати товариські зносини на провінції. Було обрано керівний орган товариства у складі 13 чол.: Микола де Вердеш Влад (голова), заступники: Олександр Барбір, Євген Семака, повітовий інспектор Іларій Стратійчук, члени: д-р Теодот Галіп, учитель Михайло Кракалія, Лонгін Томоруг з Василева, Мінтич, Віктор Сарнаський, Володимир Янош, Василь Зотта, Циганюк, проф. Теофіл Бринзан. Визначено вступний внесок – 2 крони.³¹

Своїм головним завданням товариство ставило: захист економічних, національних і культурних інте-

ресів української шляхти, ведення просвітньої роботи, протистояння румунізації української православної шляхти. Зокрема, через церкву. Це відбито і в самій назві товариства. Його засновники наголошували, що хоча люди у товаристві – православні віруючі (як і румунська (волоська) шляхта), але вони не румуни, а православні русини (українці), які мають свою мову, культуру, традиції, зрештою, споконвічну територію проживання і не бажають через спільну т. зв. «волоську» віру, якою маніпулювали румунізатори (особливо духовенство) потонути у румунському народі.

Товариство видавало друкований орган «Вісти», у якому друкувалися його програмні завдання, актуальні питання життя і діяльності³². У листопаді 1901 р. товариство у своєму складі мало 117 членів³³, у 1903 р. – 200³⁴ і продовжувало зростати. Керівники вважали, що їхнє товариство представляє інтереси усієї української шляхти Буковини – до 50 тис. чол.³⁵ Крім Чернівців, його філії існували, ще у Садгорі, Малому Кучурові, Іванківцях, Вашківцях, Волоці-над-Черемошем, П'ядиківцях, де відбувалися зібрання «братів-резешів». Обговорювалися актуальні питання, зокрема допомоги тим членам товариства, чиї діти навчалися за плату в середніх і вищих навчальних закладах, наприклад, у забезпеченні їх у Чернівцях житлом. З цією метою товариство взяло участь у відповідній акції. Буковинська крайова шкільна рада у 1904 р. ухвалила рішення, щоб національні товариства Буковини збудували інтернати (гуртожитки) у Чернівцях для гімназистів і студентів університету із українських, румунських і німецьких родин – всього для 100 хлопців і 50 дівчат. Для цього кожен батько, чия дитина навчалася, повинен був щороку вносити 300 крон на це будівництво. А Крайова шкільна рада буде просити кошти у держави і краю по 20 тис. крон, у Православного релігійного фонду – 5 тис. крон. Про це було повідомлено відповідні інстанції і керівництво Міністерства віросповідання і освіти. Будівництво почалося і завершилося на кошти національних товариств і батьків, у т.ч., як стверджується у листі Буковинської шкільної ради до Міністерства 12 вересня 1906 р., збудовано «рутенський дівочий інтернат побудований «Товариством руської православної шляхти», яке переслідує національні, культурні, економічні інтереси дрібного дворянства». Як свідчать листи Крайової шкільної ради від 8.06. і 12.09. 1906 р. і від 10.01.1912 р. в різні інстанції, компенсації за будівництво не надійшло, а гуртожитки цілком повинні були утримувати батьки і товариства, не раз жебраючи допомоги. Так, «Товариство православної шляхти Буковини» 6 жовтня 1911 р. просило у цесаря допомоги у сумі 5 тис. к., щоб цю суму виплатив Православний релігійний фонд Буковини, але православна консисторія 2 грудня 1911 р. відмовила, хоч товариство називалося «православним»³⁶.

У зв'язку з посиленням політизації громадянського життя краю, прагнення політичних партій заручитися підтримкою громадських організацій неоднозначним було й ставлення до Товариства

православної шляхти на Буковині. Одні вважали, що товариство здійснює для своїх членів потрібну діяльність, інші – що воно зі своїм колишнім становим характером вносить розкол у сільських громадах³⁷. Проте товариство продовжувало свою діяльність. Із середовища української православної шляхти вийшли відомі на Буковині особистості, зокрема: письменник Юрій Федькович, письменник, журналіст, видавець і редактор, громадський і політичний діяч, юрист (адвокат), дипломат УНР д-р Теодор Галіп і його молодий брат, д-р права, дипломат УНР Артем Галіп³⁸; депутат австрійського парламенту і крайового сейму Буковини, дипломати УНР Ілько Семака, Микола Спинул³⁹, громадський діяч Теофіл Бриндзан⁴⁰, митрополит Буковини Володимир Рента⁴¹ та ін.

Товариство української православної шляхти представляють певні інтереси окремої (колись станової) соціальної верстви на селі, приєдналося до загального руху українського національного відродження на Буковині і відіграло у ньому помітну позитивну роль.

¹ Сплени Г. фон. Опис Буковини. Пер. з нім., передмова і коментар О.Д. Огуя, М.М. Сайка. – Чернівці: Рута, 1995. – С. 41 – 43.

² Biderman H.I. Die Bukowina unter österreicher Verwaltung. 1775 – 1875. – Lemberg, 1876. – S. 23.

³ Там само.

⁴ Biderman H.I. Вказ. праця.

⁵ Worobkiewicz E. Die geographisch-statistischen Verhältnisse der Bukowina. – Lemberg, 1893.

⁶ Raindl R.F. Geschichte der Bukowina. Dritte Abschnitt. – Czernowitz, 1898.

⁷ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці, 1897.

⁸ Die österreichisch – ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina. – Wien, 1899.

⁹ Жуковський А. Історія Буковини. Частина перша до 1774 р. – Чернівці: Час, 1991.

¹⁰ Добржанський О. Національний рух українців Буковини др. пол. XIX – поч. XX ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999.

¹¹ Ботушанський В. Сільське господарство Буковини (др. пол. XIX – поч. XX ст.). – Чернівці: Золоті литаври, 2000.

¹² Брицький П.П. Письменник Теодор Галіп – громадський діяч і дипломат // Брицький П.П., Добржанський О.В., Юрійчук Є.П. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917 – 1922 рр.). – Чернівці: Золоті литаври, 2007.

¹³ Zur Grundsteuerregulierung in der Bukowina. – Wien, 1880; Сплени Г.ф. Вказ. праця; Staatsarchiv der Österreich. K. k. Ministerium für Kultus und Unterricht. 3045/15; Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф. 979.

¹⁴ «Буковина», «Desteparea».

¹⁵ Православний календар «Рускої бесіди» на 1902 рік. – Чернівці: Руска Рада, 1901; Буковинський православний календар на рік переступний 1904. – Чернівці: Руска Рада, 1903.

¹⁶ Chotomski V. Opis Bukowiny. – Poznań, 1880; Галіп Т. З моїх споминів // Буковинський журнал. – 1994. – № 1 – 2. – С. 152 – 179.

¹⁷ ДАЧО. – Ф. 979. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 1. – 405.

¹⁸ Буковина. – 1900. – №139.

¹⁹ Галіп Т. Вказ. праця. – С. 127.

²⁰ Буковина. – 1900. – листопад. – №127.

²¹ Zur Grundsteuerregulierung... – S. 27.

²² Буковина. – 1897. – 27 серпня.

²³ Галіп Т. Вказ. праця. – С. 153, 172.

²⁴ Буковина. – 1895. – 22 лют., 24 чер.; Bukowina/ – 1862. – 8 Febr.

²⁵ Жуковський А. Вказ. праця. – С. 79.

²⁶ Буковина. – 1899. – 7 червня.

²⁷ Буковина. – 1900. – Листопад. – №127.

²⁸ Буковина. – 1900. – Листопад. – №133.

²⁹ Буковина. – 1901. – Липень. – №84; Серпень – №89.

³⁰ Буковина. – 1901. – Серпень. – №100.

³¹ Буковина. – Серпень. – №89; вересень – №111, 112.

³² Добржанський О. Вказ. праця. – С. 282.

³³ Буковина. – 1901. – 6 листопада.

³⁴ Буковинський православний календар на рік переступний 1904. – С. 16.

³⁵ Добржанський О. Вказ. Праця. – С. 282.

³⁶ Staatsarchiv der Österreich. K. – k. Ministerium für Kultus und Unterricht. 3045/15. – S. 6, 29 – 30, 38 – 41.

³⁷ Буковина. – 1906. – 9 березня; 1907. – 30 серпня.

³⁸ Брицький П.П. Письменник Теодор Галіп – громадський діяч і дипломат; Його ж: Артем Галіп на дипломатичній службі української держави // Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917 – 1922 рр.). – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – С. 345 – 364; 365 – 386.

³⁹ Добржанський О.В. Микола Спинул – консул ЗУНР // Там само. – С. 376 – 382.

⁴⁰ Богайчук М. Література і мистецтво Буковини іменна: Словник-довідник. – Чернівці: Букрек, 2005. – С. 38.

⁴¹ Юсов С.Л. Рента Володимир де // Енциклопедія історії України: У 10 т. – К.: Наук. думка, 2012. – Т. 9. Прил. – С. – 2012. – С. 175 – 176.

УДК 94:329 (498.6) (=161.2) «1918/1940»

Оксана ЯРЕМКО
(Чернівці)

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПАРТІЇ БУКОВИНИ В КОРОЛІВСТВІ РУМУНІЯ

В статті висвітлюється діяльність українських політичних організацій та партій Буковини в Королівстві Румунія. Автор простежує їх становлення та вплив на суспільно-політичне життя краю.

Ключові слова: партія, організація, програма, часопис.

Oksana YAREMKO
(Chernivtsi)

UKRAINIAN POLITICAL ORGANIZATIONS AND PARTIES OF BUKOVINA IN THE KINGDOM OF RUMANIA

In article the activity of Ukrainian political organizations and parties of Bukovyna in the Romania Kingdom

is lighted up. Author traces their becoming and influence on the social-political life of the region.

Key words: party, organization, program, magazine

На початку 20 років ХХ ст. румунська окупаційна влада почала проводити активну політику інкорпорації українських етнічних земель Буковини до складу Румунії. Основна роль у цій політиці відводилася деукраїнізації в культурно-освітній та політичній сфері. Заборонялося вживання української мови у державних закладах, школах і громадських організаціях. Українські назви сіл і міст змінювались румунськими. Органи державної влади здійснювали тотальний контроль всіх сфер суспільно-політичного життя¹.

З метою протистояння румунізації українцям довелося відновлювати діяльність своїх довоєнних політичних партій, які співпрацювали з австрійською владою. Першими розпочали свою діяльність організації, орієнтовані на співробітництво з румунською владою: Українська народна партія та Українська народна організація².

В 1921 р. створено Українську народну партію. Її активними членами були Платон Мігула, Степан Коралевич, Роман Івасюк, Володимир Федорович та Іполіт Омельський³. Українська народна партія виступала за співпрацю з румунським урядом та складала присягу вірності йому. Діячі партії зазначали, що будуть «щиро допомагати правительству в його великих і тяжких змаганнях до запровадження ладу і порядку у нашій країні»⁴. У зв'язку з цим партія не мала підтримки серед українців і припинила свою діяльність.

Для захисту законних інтересів українців 30 квітня 1922 р. створено Українську народну організацію. Вона проголошувала своєю метою «захист прав українців у Румунії» та змагалася за українську культурну автономію. Визначними діячами організації були: В.Дутчак, А.Лукашевич, Ю.Лисан, Л.Когут. Її друкованим органом був часопис «Слово», який виходив у Чернівцях за редакцією І.Якимця. Українська народна організація прагнула створити надпартійну українську організацію з «Комітетом національної самооборони» для збереження національно-культурних здобутків, однак була заборонена через виступи проти румунської влади⁵.

В 1922 р. розпочала свою діяльність Українська народно-демократична партія (УНДП). Вона прагнула захищати інтереси українського населення легальним шляхом, через участь в адміністративних та парламентських органах. УНДП вимагала зрівняння українців у правах з румунами, що пояснювало участь А.Лукашевича та Ю.Лисана (колишніх народоців за часів Австрії) у парламентських виборах за списком Народної партії в 1926 р. поряд з А.Колрусом (німець), К.Смеречинським, Б.Велегорським – представниками партії А.Авереску⁶.

У 1926 р. партія ухвалила свою програму, де виділено чотири напрямки її діяльності: в справах політичних, економічних, культурних і суспільних.

Метою партії у справах політичних було створити повіти з українським населенням та об'єднати їх в автономну область, забезпечити відповідне представництво українців у державних органах влади, захистити демократичні права населення. В справах економічних УНДП прагнула, щоб українське населення мало доступ до засобів виробництва та землі шляхом економічних реформ, створення кооперацій та справедливого оподаткування. В справах культурних партія домагалася безплатної освіти, відкриття українських початкових шкіл, запровадження у середніх школах української викладавочої мови та відновлення кафедри української мови й літератури в Чернівецькому університеті. У робітничому питанні УНДП було захистити інтереси робітників, забезпечити свободу робітничих організацій, заборонити працю підлітків і вагітних жінок та створити виховні заклади для дітей робітників⁷.

Обрання А.Лукашевича й Ю.Лисана до парламенту на виборах 1926 р. стало передумовою згуртування українських сил. Українські депутати у парламенті аналізували становище українців у Румунії та закликали дотримуватись прав, гарантованих конституцією і угодою про національні меншини. Вони вимагали створення умов для покращення стану селянських господарств, введення у школах викладання українською мовою та протестували проти перепису населення 1927 р.⁸ Представники УНДП робили заяви про необхідність обрання в парламент близько 80 депутатів від національних меншин, 50 з яких повинні бути незалежними (не належати до жодної з румунських партій)⁹. В.Дутчак, член УНДП, обґрунтував ці вимоги згідно договору про оборону прав меншин, який підписала Румунія у Парижі 9 грудня 1919 р.¹⁰

У травні 1927 р., керівництво партії приєдналося у передвиборчій боротьбі до блоку національних меншин (німецько-угорський блок). УНДП виставила 5 своїх кандидатів (А.Кирилів, Р.Ясеницький, А.Завада, А.Лукашевич та Ю.Лисан), які активно вели передвиборчу боротьбу та агітацію через газету «Рідний край», однак перемоги не здобули. За умов поразки УНДП припинила своє існування 1927р.¹¹

Наприкінці 1927 р. колишні члени УНДП заснували Українську національну партію (УНП), «щоб ця партія згуртувала всіх свідомих українців». УНП повинна була діяти на демократичних засадах, а її членом міг стати представник будь-якої соціальної групи. Партія закликала до створення місцевих її осередків по українських селах Буковини. З цією метою вона надсилала на місця свою програму, статут та зразки заяв вступу до УНП¹². Місцеві організації УНП були створені в селах Бабин, Борівці, Киселів, Мамаївці. Вони надсилали список своїх членів та половину членських внесків на адресу УНП у Чернівцях¹³. Місцеві організації утворювали округи. В 1933 р. УНП мала 11 окружних організацій. До їх складу входило 3-6 громад, які дотримувалися у своїй діяльності принципу централізму. УНП виступала

проти подвійного партійного членства.¹⁴ Протягом існування УНП її головою був Володимир Залозецький, а секретарем – Ю.Сербинюк. Виконавчим органом партії була Ширша рада (обласні делегати) і Вужча рада (центральна), які обиралися на з'їздах УНП. Партія закликала всіх українців об'єднатися «до боротьби за справедливі національні права українського народу в Румунії». Об'єднання всіх українців краю було головною метою партії. Програма партії передбачала покращення соціально-економічного та культурного становища українців. В політичному плані УНП прагнула досягнути представництва українців в усіх адміністративних органах, запровадження навчання українською мовою, забезпечення конституційних прав та свобод легітимним шляхом. Кінцевою метою УНП було створення незалежної України¹⁵, яка відкладалася на невизначений період.

Друківаними органами УНП були: часопис «Час» – редактор Л.Когут, тижневик «Народня сила» (В.Залозецький) та тижневик «Рада» (Ю.Сербинюк). За ініціативи адвоката Кирилова при УНП був створений Національний фонд, для потреб українського національного руху Буковини, який формувався із пожертв членів партії (10% від прибутку)¹⁶.

УНП активно брала участь у передвиборчій боротьбі та укладала угоди з румунськими партіями для того, щоб мати можливість захищати права українців у парламенті. 18 листопада 1928 р. скликано перший з'їзд УНП, де обговорювалось питання участі партії у виборах на умовах ліквідації стану облоги та введення конституційних свобод, зрівняння української мови у правах з румунською, припинення колонізації та румунізації краю¹⁷. На з'їзді було визначено три кандидати на парламентські вибори від УНП за списком Націонал-цараністської партії. Але запізніле рішення про участь у виборах змусило залишити з трьох можливих кандидатів одного – В.Залозецького. Він провів активну передвиборчу агітацію по селах Буковини і був обраний сенатором від Сторожинецького повіту¹⁸.

Діяльність В.Залозецького у парламенті зосереджувалась на критиці уряду, який відмовився ввести викладання українською мовою у школах та порушував права українців у галузі релігії. Активна діяльність В.Залозецького у парламенті та підтримка його з боку УНП сприяла піднесенню популярності партії. На парламентських виборах 1931 р. перемогли здобули члени УНП О.Шкраба та В.Дутчак¹⁹. Першим успіхом УНП було міністерське розпорядження про запровадження в школах з українським населенням 6 годин української мови²⁰. Протягом 30-х років УНП посилювала агітаційну діяльність з метою консолідації українців для боротьби за економічні, політичні та культурні права. Члени УНП організували віча у Топорівцях, Кіцмані, Вашківцях, Вижниці. У зв'язку з цим за діяльністю УНП вівся нагляд поліцією²¹.

20 червня 1932 р. у Чернівцях відбувся другий загальний з'їзд УНП за участю представників від 127 громад Буковини. На з'їзді обговорювалось питан-

ня про виборчу угоду УНП з НЦП, простежувався розвиток УНП за 5 років, аналізувалась діяльність українських депутатів від партії. З'їзд обрав керівництво партії у складі 35 членів і 10 заступників та переобрав В.Залозецького головою УНП. Кандидатами від УНП на парламентські (повітові) вибори, були визначені В.Залозецький, Ю.Сербинюк – у Чернівецькому повіті та Є.Суховерський, Д.Маєр-Михальський – у Сторожинецькому повіті²². Під час виборів три кандидати від УНП отримали перемогу: В.Залозецький, Ю.Сербинюк та Д.Маєр-Михальський²³. Вони, як депутати парламенту від УНП, намагалися добитися участі українців в управлінні краєм, зберегти українські культурні товариства, досягти покращення економічного становища селянських господарств, але при цьому наголошували на своїй лояльності до уряду²⁴.

У 30-х роках ХХ ст. у складі УНП сформувалися та змагалися між собою два напрямки: угодовці, які підкреслювали свою лояльність до держави й короля, й більш радикальний, який орієнтувався на емігрантські кола та шукав порозуміння з організаціями східної Малопольщі (Галичини)²⁵. Угодовський напрямок УНП репрезентував В.Залозецький, а радикальний – Л.Когут.

УНП прагнула захистити права всіх українців, незважаючи на кордони. Зокрема, вона виступала проти актів насилля з боку польської влади щодо українського населення Галичини²⁶. Також партія надавала допомогу втікачам з радянської України під час голодомору 1932-1933 рр. Вона організувала на Буковині «громадські комітети рятунку України», демонстрації-протести проти голодомору. 19 квітня 1932 р. діяч УНП Д.Маєр-Михальський звернувся з офіційним запитом до уряду, вимагаючи припинити депортацію біженців з радянської України. Представники партії В.Залозецький та Ю.Сербинюк їздили до Лондона та Женеви, щоб повідомити світовій громадськості про події у радянській Україні та організувати допомогу голодуючим²⁷.

У період перебування при владі уряду НЛП (1934-1937 рр.) УНП обмежила свою діяльність. В 1934 р. керівництво УНП подало уряду НЛП меморіал з вимогами введення української мови в школах та університеті, надання дозволів на діяльність українських культурних та спортивних товариств, вживання рідної мови в судових, адміністративних органах та церкві, вдосконалення аграрної реформи. Меморіал наголошував на переслідуванні українців в Румунії. Однак уряд не відреагував на меморіал УНП²⁸, зате у вересні того року було проведено заходи проти службовців – українців та звільнено з посад 24 вчителів-українців.

З цього часу авторитет УНП серед українського населення падав. Її називали «тією політичної організацією»²⁹. Керівництво партії намагалося організаційно зміцнити та поширити діяльність УНП. На початку 1937 р. УНП, поновивши свої ряди новими членами, розпочала передвиборчу боротьбу разом

НЛП. Однак результати парламентських виборів 1937 р., на які були висунуті кандидатури В.Залозецького та Ю.Сербинюка, не забезпечили депутатських мандатів УНП.

УНП співпрацювала з українськими закордонними організаціями через участь у «Конгресі зорганізованих груп національних меншин в Європі». Зокрема, на 4 конгресі (29 серпня-2 вересня 1928 р.) буковинців представляв В.Залозецький, який висловив сподівання, що дана організація захищатиме інтереси національних меншин. На 7 конгресі (1931 р.) В.Залозецький заявив, що становище українців у Румунії складне, а дії уряду сприяють загостренню стосунків між українцями та румунами³⁰. У 1937 р. В.Залозецького було обрано президентом Конгресу національних меншин у Лондоні³¹, що стало свідченням активної участі УНП в роботі конгресів. Ці конгреси змушували уряди країн зобов'язатися забезпечити права національних меншини. Однак їх діяльність не захистила меншини від асиміляції.

З приходом до влади уряду НХП (1937 р.) керівництво УНП намагалось підтримувати політику співпраці з урядом. В.Залозецький подав до уряду, який очолив О.Гога, меморіал з вимогами українців у сфері культури та адміністрування³². У меморіалі УНП були вимоги запровадження викладання українською мовою у початкових класах, відновлення діяльності українських культурних товариств та української вчительської семінарії, введення служби Божої українською мовою, запровадження пропорційного представництва українців у сільських, міських та повітових органах самоврядування. Водночас члени УНП заявили про лояльність українців щодо румунської держави³³.

У лютому 1938 р. з'їзд УНП, на якому відбулися організаційні зміни у складі партії, вироблено тактику передвиборчої боротьби. Однак проголошення в Румунії королівської диктатури (лютий 1938 р.) призвело до ліквідації у квітні 1938 р. УНП.

Члени колишньої УНП заявили про свою вірність королівській династії та державі з метою вступу до складу ФНВ. В жовтні 1939 р. з'явилося повідомлення про заснування «Української спільноти в Румунії», яка мала представляти інтереси українців в ФНВ. Провідну роль у її діяльності відігравали В.Залозецький, Ю.Алексієвич, Т.Бриндзан, А.Кирилів та Е.Турушанко. Переговори від імені буковинських українців про співпрацю з ФНВ у Бухаресті вів В.Залозецький і Л.Когут. Вони завершилися згодою ФНВ співпрацювати з українською меншиною³⁴. У грудні 1939 р. представники українців взяли участь у конференції ФНВ у Чернівцях, де наголосили про вірність Румунії³⁵. У зв'язку з початком Другої світової війни українцям Румунії були надані незначні права, які торкалися питання вживання української мови в школі та церкві та присутності у ФНВ певного числа українців³⁶. Ці поступки з боку румунської влади можна пояснити прагненням зберегти цілісність держави³⁷, а скоріше всього тим, що Західна Україна уже

була приєднана до УРСР, і що таке могло статися незабаром і з Буковиною.

Отже, на Буковині у румунський період діяло кілька українських реформістських партій, які у межах закону намагалися захистити права українців та тісно співпрацювали з урядом. На противагу їх діяльності в українському середовищі виникла націоналістична течія.

На початку 20-х років ХХ ст. на західноукраїнських землях зародилися українські націоналістичні організації. В липні 1920 р. утворилася Українська військова організація (УВО), яка проголосила своїм завданням створення Української самостійної соборної держави через загальнонаціональне народне повстання. Методом діяльності УВО був індивідуальний терор. На Буковині діяльність УВО простежується слабо. Румунська влада контролювала, щоб її діяльність не поширювалася у краї.

На початок 30-х років у зв'язку зі створенням ОУН на Буковині націоналістичні ідеї поширюються більш інтенсивно, особливо серед української студентської молоді. Поширення націоналістичних ідей у краї ґрунтувалося на «угодовській» діяльності існуючих партій та жорсткій політиці денационалізації українців румунським урядом. Однією з причин поширення націоналізму серед українців Буковини Ю.Макар вважає намагання протистояти проникненню ідеології «пролетарського інтернаціоналізму» та радянської філософії³⁸. Основоположниками націоналістичного руху на Буковині були: С.Никорович, О.Зибачинський, Д.Квітковський, І.Григорович, О.Гузар. Першими діями націоналістичної молоді на Буковині було знищення дубків, посаджених на згадку про прилучення Буковини до Румунії (1922 р.) та пошкодження монумента молдавського бика (1924 р.)³⁹.

Націоналісти Буковини дотримувались програмних положень ОУН, основною засадою якої була цілісність українських земель. Програма ОУН передбачала на чолі держави диктатора на час української національної революції, а після неї – голову держави, що мав обиратися законодавчим органом у складі представників різних суспільних верств. ОУН обстоювала принцип трудової приватної власності на землю, одержавлення лісів, копалень, залізниць, була за вільну конкуренцію в промисловості й торгівлі, за розвиток кооперації⁴⁰.

В 1930 р. у Чернівцях створена перша націоналістична організація «Легіон українських революціонерів». Її очолили О.Зибачинський, І.Григорович, І.Басараба. В січні 1931 р. на Буковині з'явився перший націоналістичний журнал «Самостійна думка» під редакцією С.Никоровича, В.Мамаївського та Я.Канюка, який своїми публікаціями сприяв піднесенню політичного і літературного життя на Буковині⁴¹. У ньому друкувалися статті, які пропагували ідеї українського націоналізму та соборності. Активну участь у виданні журналу брав Олег Ольжич (Кандиба). Протягом 1931-1937 рр. журнал «Самостійна думка» виходив як місячник, за винятком 1932 р., коли він

видавався два рази на місяць⁴². Додатками до «Самостійної думки» були часописи «Державно-творча трибуна Буковини» і «Самостійна думка української матері», на сторінках яких порушувалися проблеми державотворення та формування національної свідомості українців⁴³.

У 1932 р. націоналістами Буковини створено групу «Месники України», яку очолили Д.Квітковський та І.Григорович. В листопаді 1932 р. «Месники» поширювали серед населення краю листівку, в якій закликали українців Буковини боротися за Україну та вимагали від румунської влади повернення українським селянам землі і запровадження української викладової мови. Це свідчило про те, що «Месники» вважали Буковину українською землею та боролися за свої національні права⁴⁴.

В 1933 р. націоналісти висловили протест проти штучного голоду у радянській Україні та закликали до боротьби з комуністами. Вони провели ряд заходів, які свідчили про підтримку буковинськими українцями населення голодуючої України. Водночас серед їх закликів були прояви крайнього радикального руху – створення Великої України (з усіх українських земель. – О.Я.) та переслідування євреїв⁴⁵.

В 1934 р. створено Організацію українських націоналістів Південно-західних українських земель, яку очолив на Буковині О.Зибачинський. З 1934 р. друкованим органом націоналістів став часопис «Самостійність», у якому викладалися ідеологічні основи українського націоналізму та програмні положення організації. Існують відомості, що перший номер часопису «Самостійність» профінансував В.Залозецький, оскільки «підтримував ідеологію українського націоналістичного табору Буковини»⁴⁶. Цей часопис тиражем 7 тисяч примірників обслуговував не тільки читачів Буковини, але й Бессарабії та Мараморощини. «Самостійність» кілька разів забороняла влада через українську пропаганду та критику місцевої чернівецької влади, але замість нього виходили «Молода Буковина» та «Чортополох»⁴⁷.

Націоналістами використовувалися різні можливості для ведення легальної діяльності. В 1934 р. вони відновили діяльність молодіжної організації «Пласт», здійснили спробу легалізувати Буковинський союз українського спорту, створили культурно-спортивне товариство «Залізник». Метою товариства «Залізник» було піднесення культурного рівня його членів, виховання почуття дисципліни та надання моральної і матеріальної допомоги. Його активними членами були П.Григорович (голова), З.Бідняк та Ю.Глібка. Націоналістичні ідеї поширювалися серед студентських молодіжних організацій «Запороже», «Чорноморе» та спортивного товариства «Мазепа». З 1933 р. практично всі українські спортивні організації Буковини (передусім футбольні клуби) об'єдналися в «Український спортивний союз», що перебував також під впливом ОУН⁴⁸.

Націоналісти Буковини активно працювали над питанням зміцнення зв'язків з українцями інших

провінцій Румунії. Зокрема, у 1934 р. вони створили комітет «Культурного фонду ім. Ю.Федьковича» в Сиготі на Мараморощині, з нагоди сторічного ювілею письменника. Ці дії І.Піддубним розцінюються, як «можливість створення підпільного осередку»⁴⁹.

В 1937 р. румунська влада офіційно заборонила націоналістичні друковані органи та влаштувала судові процеси над учасниками націоналістичного руху. Перший судовий процес відбувся 19-20 квітня 1937 р. над 6 учасниками націоналістичного руху Буковини (В.Тодорюком, Д.Квітковським, І.Григоровичем, М.Насадюком та І.Бучком) за висвистування румунського національного гімну на Шевченківському концерті⁵⁰. Інший судовий процес відбувся 23 червня 1937 р. по звинуваченню редактора часопису «Самостійність» І.Григоровича у публікації статей проти румунської влади. В ході згаданих процесів підсудні були засуджені до тривалого терміну ув'язнення, а націоналістичний рух на Буковині перейшов у підпілля⁵¹.

Отже, в українському партійному русі сформувалася реформістська та націоналістична політичні течії. Українські політичні організації реформістської течії були представлені Українською народною партією (1921 р.), Українською народно-демократичною партією (1922 – 1927 рр.) та Українська національна партія (1927 – 1938 рр.). Реформістські партії діяли в рамках закону та прагнули відстояти інтереси українського населення Буковини шляхом співпраці з урядовими партіями. Найвпливовішою серед них була УНП на чолі з В.Залозецьким.

На протигагу угодовській політиці реформістських партій на Буковині сформувався український націоналістичний рух, який об'єднався в Організацію українських націоналістів Південно-західних українських земель. Її члени, в основному молодь, виступали за зміцнення зв'язків між українцями Румунії, єдність українських земель та створення незалежної української держави.

¹ Кройтор В. Політика національної асиміляції українців у Румунії на початку 20-х рр. XX ст. // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 168.

² Прутський Д. Українці у «Великій Румунії» // Нова громада. – 1923. – № 3–4. – С.22.

³ Hrenciuc D. Integrarea Minorităților naționale din Bucovina în regatul României Mari (1918-1928). Unele considerații // Codrul Cosminului. – 2006. – № 12. – Р. 159-171.

⁴ Добрянський О.В., Старик В.П. Бажаємо до України! – Одеса: Маяк, 2008. – С. 1130; Жуковський А. Історія Буковини // Час. – 1991. – 27 листопада. – Ч.47. – С.4.

⁵ Піддубний І.А. Політичне життя українців Північної Буковини у перше міжвоєнне десятиліття (1918-1928 рр.) // Український історичний журнал. – 2001. – № 5. – С.133.

⁶ Ми й нове правительство // Рідний край. – 1926. – 16 травня. – Ч.9. – С.3-4.

⁷ Програма УНДП в Румунії // Народ. – 1926. – 4 квітня. – Ч.1. – С.2-4.

⁸ Піддубний І. Парламентська діяльність українських політичних організацій реформістського напрямку (1918 –

1940 рр.) // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Мат. міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. (22-24 вересня 1998 р.) – Чернівці: Рута, 2000. – С. 47.

⁹ Піддубний І. Проблема захисту прав українців Буковини у діяльності політичних організацій краю в 1918 – 1928 рр. // Питання історії України. – Чернівці, 1997. – Вип.1. – С. 214.

¹⁰ Dutceac V. Minimul drepturilor minorităților nationale în România / V.Dutceac. – Cernăuți, 1926. – 44 р.

¹¹ Край вибирає // Рідний край. – 1927. – 26 червня. – Ч.17. – С. 1-2.

¹² З Укр. Національної Партії // Час. 1930. – 6 березня. – Ч.420. – С. 1.

¹³ Із організаційного руху Укр.Нац. Партії // Час. – 1930. – 5 червня. – Ч.490. – С. 2.

¹⁴ Піддубний І.А. Українська національна партія як виразник інтересів українських реформістських кіл Буковини (1927-1938 рр.) // Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці, 1998. – Т.2. – С. 245.

¹⁵ Міркування в часи кризи // Час. – 1928. – 7 листопада. – Ч.31. – С. 1.

¹⁶ Hrenciuc D. Provocările vecinătății ucrainenei ducovinenei în regatul României Mari (1918 – 1940). Contribuții. – Iași, 2010. – P. 300.

¹⁷ Вибірчі торги // Час. – 1928. – 18 листопада. – Ч.41. – С. 1-2.

¹⁸ Сенатор др. В.Залозецький // Рідний край. – 1929. – 10 березня. – Ч.9-10. – С. 6.

¹⁹ ДАЧО. – Ф.13. – Оп.2. – Спр.11. – (Рапорты окружного инспектора жандармерии в г.Черновцы о деятельности политических организаций и проишествиях в городах и коммунах. – 178 Арк. – 1930 р.) Арк.78-79.

²⁰ Міністерським розпорядком ч.184.8222 // Час. – 1930. – 16 січня. – Ч.379. – С. 1.

²¹ Віча // Народна сила. – 1932. – 22 травня. – Ч.18. – С. 1.

²² Конгрес Української Національної Партії в Чернівцях // Народна сила. – 1932. – 26 червня. – Ч.23. – С.1-2.

²³ По виборах // Народна сила. – 1932. – 31 липня. – Ч.28. – С.1.

²⁴ Наші депутати // Народна сила. – 1933. – 12 лютого. – С.3.

²⁵ ДАЧО. – Ф.15. – Оп.1 – Спр.13894. (Донесение полицейских органов о проведении политическими партиями и организациями предвыборных кампаний в румынский парламент. – 44 Арк. – 1931-1932 рр.) – Арк.15.

²⁶ ДАЧО. – Ф.13.– Оп.2. – Спр.15. (Информационные бюлетни окружного инспектора полиции о событиях происходящих на территории уездов Буковины. – 248 Арк. – 1930 р.) – Арк. 242 – 242 зв.

²⁷ Масан О.М. Голодомор 1932-1933 рр. і українська громадськість Буковини // Пам'яті жертв радянських голодоморів в Україні. – Чернівці: Рута, 1994. – С. 45-56; Помагаймо жертвам большевицького звірства // Народна сила. – 1932. – 22 травня. – Ч.18. – С. 1.

²⁸ Буковина її минуле і сучасне. – С. 351.

²⁹ Під румунським постолом. – 1937. – С. 10.

³⁰ Піддубний І.А. Українська національна партія як виразник інтересів українських реформістських кіл Буковини (1927-1938 рр.) // Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці, 1998. – С. 248-249.

³¹ Hrenciuc D. Provocările vecinătății ucrainenei ducovinenei în regatul României Mari (1918 – 1940). Contribuții. – Iași, 2010. – P. 297.

³² Чого УНП домагається // Час. – 1938. – 6 лютого. – С.1-2.

³³ Піддубний І. Національні меншини Румунії в умовах королівської диктатури. Пошук шляхів співпраці з режимом // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини – Чернівці: Рута, 2006. – Вип. 323-324.. – С. 159.

³⁴ Буковина її минуле і сучасне. – С. 361.

³⁵ Великі збори ФНВ // Час. – 1939. – 22 грудня – Ч.3205. – С. 2.

³⁶ Українсько-румунські взаємини колись і тепер // Час. – 1940. – 23 квітня. – Ч.3303. – С. 2-3.

³⁷ ДАЧО. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.1267. – (Рапорт инспектора полиции и префектуры Черновицкого уезда о настроении населения. – 63 Арк. – 1938 – 1940 рр.) Арк.57.

³⁸ Макар Ю. Євген Коновалець та розвиток українського націоналістичного руху на Буковині // Вісник центру буковинознавства. – Чернівці, 1993. – Вип.1. – С.159-160.

³⁹ Квітковський-Квітка Д. Євген Коновалець і Буковина // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 564.

⁴⁰ Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX – XX ст.) / Малик Я.Й., Вол Б.Д., Гелей С.Д.. – Львів: Світ, 2001. – С. 115.

⁴¹ Піддубний І. З історії українського націоналістичного руху на Буковині міжвоєнного періоду // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 1996. – Вип. 1. – С.65; Жуковський А. Етапи розвитку українського націоналізму на Буковині // Матеріали III Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 1995. – С. 27.

⁴² Дуда А. О.Ольжич і журнал «Самостійна думка» в Чернівцях // Буковинський журнал. – 1994. – Ч.1-2. – С. 8.

⁴³ Романюк М.М. Проблеми державотворення і формування національної свідомості на сторінках буковинського часопису «Самостійна думка» та додатків до нього: «Державно-творча трибуна Буковини» і «Самостійна думка української матері» (1931-1936 рр.) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України. – Львів, 1994. – Вип. 4. – С. 4.

⁴⁴ Піддубний І.А. Проблеми Українського націоналістичного руху на Буковині в 30-ті роки // Зелена Буковина. – 1997. – № 3-4. 1998. – № 1. – С. 32.

⁴⁵ ДАЧО. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.16232 (Копія рапорта полицейского отряда г.Садгора о фашисткой агитации среди украинского населения. – 2 Арк. – 1932 р.) – Арк.2.; Кузизм а ми // Самостійність. – 1934. – 7 січня. – Ч.2. – С. 1.

⁴⁶ Євген Коновалець і Буковина (за мат. Євген Коновалець і його доба) // Буковинське віче. – 1998. – 20 травня. – № 42. – С. 6.

⁴⁷ ДАЧО. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.20095. (Переписка с Министерством внутренних дел о представлении сведений о содержании и деятельности украинских националистических газет «Самостийность» и «Молода Буковина» выходящих в г. Черновцах. – 4 Арк. – 1937 р.) – Арк.2.

⁴⁸ Спорт // Самостійність. – 1934. – 26 серпня. – Ч.26-27. – С. 6.

⁴⁹ Піддубний І.А. Проблеми Українського націоналістичного руху на Буковині в 30-ті роки // Зелена Буковина. – 1997. – № 3-4. 1998. – № 1. – С. 33.

⁵⁰ Бабух В. Мелодію гімну заглушив обурений свист // Голос України. – 1999.- 28 серпня. – № 158. – С. 8.

⁵¹ Буковина її минуле і сучасне. – С. 357-358.

УДК 94(477.85):002 «19»

Іван ФОСТІЙ
(Чернівці)**З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ СЕРІАЛУ КНИГ,
ПРИСВЯЧЕНИХ ЖЕРТВАМ ВІЙНИ,
ГОЛОДОМОРУ І РЕПРЕСІЙ НА БУКОВИНІ¹**

У пропонованій статті головний редактор «Книги Пам'яті» по Чернівецькій області у 1989-2013 рр. Іван Петрович Фостій знайомить читачів з тим, як за урядовими завданнями в зазначені роки під його безпосереднім керівництвом і авторством було написано серіал книг про жертви війни, голодомору і репресій на Буковині у 20-50 рр. ХХ ст.

Зокрема, у 1994-1999 рр. у 3-х томах «Книги Пам'яті України» по Чернівецькій області повідомляються короткі дані про загиблих буковинців у Другій світовій війні (всього – 3691). У 2008 р. вийшла Національна Книга Пам'яті Жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років в Україні. Чернівецька область (сумарно 12313 чол.) У 2007-2013 рр. вийшло три томи книги «Реабілітовані історією» (всього – 22147 чол.).

Ключові слова: книги, голодомор, репресії, війна, жертви, реабілітація, пам'ять.

Ivan FOSTY
(Chernivtsi)**FROM THE HISTORY OF THE CREATION
OF A SERIES OF BOOKS DEVOTED TO THE
VICTIMS OF THE WAR, THE HOLODOMOR
AND REPRESSIONS IN BUKOVINA**

In the proposed article, the editor-in-chief of the Books of Memory in the Chernivtsi region in 1989-2013, Ivan Petrovich Fosty acquaints the readers with the fact that, according to government tasks, in the years under his direct leadership and authorship, a series of books on victims of the war, the Holodomor and repressions in Bukovina in 20-50 years of the twentieth century had been written.

In particular, in 1994-1999, in the 3 volumes of the «Books of Memory of Ukraine» in Chernivtsi region, brief data on the fallen Bukovinians in the Second World War (total – 36391) was reported. In 2008, the National Book of Holodomor Victims of 1932-1933, 1946-1947 in Ukraine was published. Chernivtsi region (total 12313 people.) In 2007-2013, three volumes of the book «Rehabilitated by history» (total – 22147 people) came out.

Key terms: books, Holodomor, repression, war, victims, rehabilitation, remembrance.

Написання означеної науково-документальної історико-меморіальної серії книг здійснювалося на

¹ Стаття написана на звітній інформації І. Фостія – заступника голови Чернівецької обласної редколегії «Реабілітовані історією», головного редактора Чернівецького обласного відділення пошуково-видавничого агенства «Книга Пам'яті України», кандидата історичних наук, кач валера орденів «За заслуги II і III ступеня», члена Національної спілки журналістів України.

підставі законів Верховної Ради, постанов Кабінету Міністрів і указів Президента України, рішень місцевих органів влади по всіх областях, у т.ч. й по Чернівецькій, як важливе, відповідальне і почесне завдання. Для цього були створені у всіх областях відповідні редколегії, залучені науковці, краєзнавці, творчі працівники, архівісти, численний актив.

У Чернівецькій області почали ми свою роботу 1 вересня 1989 року, як «Робоча група з підготовки «Книги Пам'яті України» і я був цього ж числа прийнятий на посаду керівника робочої групи, завідуючого редакцією обласної Книги Пам'яті.

Але перші роки роботи показали, що цю структурну одиницю треба міняти, удосконалювати, розширювати, що й почалося із 11 листопада 1992 року.

Зупинимось на кадрових питаннях. Кадри мінялись: одні звільнялись, інші приходили. Але це не заважало нам творчо і продуктивно працювати. Без переміщень від початку в агентстві працювали – на посаді заступника головного редактора, завідуючого редакцією Мусієнко Ірина Володимирівна, Васіна Інна Вільгельмівна, Зайкіна Надія Олексіївна, на посаді наукових редакторів, спеціалістів комп'ютерного набору: Вівсянник Яна Іванівна та Вівсяник Тетяна Олександрівна, Плюта Галина Василівна, Медведєва Наталя Олексіївна, Берлінська Наталя Василівна, Северинська Інна Миколаївна.

За цей час ми видали в 1994-у, 1995-у та 1999-у роках відповідно 1-й, 2-й і 3-й томи «Книги Пам'яті України. Чернівецька область» форматом 84x108/32 тиражем: 1-й і 2-й томи по 10000 примірників, 3-й том – 2060 примірників.

Крім списків полеглих у боях з німецькими загарбниками, у книжках вміщено ряд інформаційно-аналітичних статей, авторами яких є Ірина Мусієнко та Іван Фостій. Зокрема це вступна стаття на 16 сторінок до 1-го тому «Наш біль, наш смуток, наша пам'ять» (18-42 стор.).

Всі три томи відкривали передмови, які йшли за підписом Редколегії обласної Книги Пам'яті. У третьому томі опублікована ґрунтовна стаття головного редактора І.П. Фостія «Участь буковинців і бесарабців у Другій світовій війні», яка складається з восьми розділів і займає у книзі 19–195 сторінки.

В цьому ж томі є розділ книги «Із картотеки Книги Пам'яті». В ньому опубліковані радіопередачі, які вів на Чернівецькому обласному радіо І.П. Фостій з 16 квітня 1991 року по 20 листопада 1992 року.

Є в цьому томі і рубрика «Говорять архівні документи», яку вела заступник головного редактора Ірина Мусієнко.

Завершує книгу коротка згадка ветерана війни І.М. Суслова «Ми відступали на схід» і розповідь учасника війни Ю.А. Шепетова «Мужність 209-го полку». Цікаву інформацію несуть у собі спогади командира 362-го гв. артполку А.Й. Буката «Через Дністер» та кулеметника 1087-го сп. 322-го сд. Г.Т. Козачука «Як ми втрачали і здобували зброю».

Поетичними словами із вірша Володимира Сосюри «І лялалась наша кров, і падали брати» озаглавив свій спогад замковий 1210-го гапу В.І. Краснійчук.

Цікаві відомості для читачів несуть спогади учасників війни М.І. Білака, рядового 163-го гв.сп. 54-ї сд. «Фастівська трагедія», С.М. Онищука, рядового 412-го сп. 1-ї сд. «Мій останній бій», В.Н. Юрічука, рядового 30-ї гв. танкової бригади, «Я щасливий, що залишився живий», ветерана війни, покійного уже, П.І. Червенюка «Я був добровольцем». З цікавістю читачі прочитають напутнє слово інваліда війни Леоніда Івановича Васюка «Щоб нас не ламали трагедії». Все це безсмертні документи живих учасників тих подій.

Завершує том моє побажання «Щоб це не повторилося ніколи», написане на основі розповідей про початок і хід війни, про участь у цій війні уродженця села Прилипче Заставнівського району, Героя Радянського Союзу Івана Федоровича Козачука.

Цікаву інформацію про ті часи несуть публікації І.П. Фостія в добірці «Фронтові і гулагівські листи Іларія Буцури». Завершують книгу повідомлення «Ім присвоєно почесні найменування», «Чернівецьку область визволяли» та «Золотими зірками героїв увінчані». Всі ці повідомлення підготував ваш покірний слуга.

Редакція встигла дати в цей том дві з половиною сторінки додаткового списку полеглих із трьох сіл Сокирянського району – Гвоздівців, Кулешівки та Сербичан, і з Чернівців, а також уточнення до 1-го тому «Книги Пам'яті».

Тут хочу зазначити, що творцями трьох томів «Книги Пам'яті України. Чернівецька область» були Обласна наукова редакція у складі Фостія І.П., як головного редактора, Мусієнко І.В., Зайкіної Н.О. та Васіної І.В. – заступників головного редактора, Медведєвої Н.О., як провідного наукового редактора.

В районах були створені робочі групи, які займалися збором матеріалів, уточненням прізвищ та імен, часу і місця загибелі воїнів. Таких груп було 12. Назвемо усіх керівників цих груп поіменно:

Никифоряк Дмитро Миколайович (Вижницький район), Хаснаш Георгій Георгійович, Жибчина Тетяна Василівна (Герцаївський район), Зеленько Михайло Петрович (Глибоцький район), Землюк Василь Петрович, Мельник В.М. (Заставнівський район), Мардар Аркадій Дем'янович (Кельменецький район), Штефаніч Віктор Григорович (Кіцманський район), Васкан Василь Васильович (Новоселицький район), Григоряк Михайло Михайлович (Путильський район), Мех Леонід Іванович (Сокирянський район), Іліка Іван Октавіанович (Сторожинецький район), Балицький Володимир Володимирович (Хотинський район), Ілашук Володимир Миколайович (м. Чернівці).

Робота над «Книгою Пам'яті» ще не була завершеною, як 6 квітня 1992 року Президія Верховної Ради України Постановою № 225 XII, а 11 квітня 1992 року Кабінет Міністрів України Постановою № 530 прийняли рішення «Про підготовку і випуск серії книг «Реабілітовані історією». А 23 листопада Представник президента у Чернівецькій області видав розпорядження про підготовку і випуск серії науково-документальних книг «Реабілітовані історією». Головою редколегії був призначений Віктор Іванович

Павлюк, його заступником Фостій І.П. Він же продовжував виконувати обов'язки керівника відділення, головного редактора Обласної наукової редакції. До редколегії увійшли 14 осіб, до Обласної наукової редакції – 7. Це ті, хто мав безпосередньо працювати над книгами. Фостія І.П. я вже називав. Його заступником була затверджена Васіна Інна Вільгельмівна, науковими редакторами працювали Вівсянник Я.І., Альбота І.Л., Семенюк І.І., Бафанова Т.О., Медведєва Н.О., головним бухгалтером була затверджена Чельтер О.В.

З тих пір пройшло немало часу і от сьогодні ми маємо можливість ознайомитися з трьома книгами цієї серії.

Перша книга вийшла в 2007 році тиражем 500 примірників, форматом 70x100/8. Книга мала 960 сторінок. Скажу Вам, що це глибоко продумане видання, багате думками і матеріалами, особливо архівними, які раніше зберігалися в таємних сховищах і розсилалися по окремих списках. Вони насичені цікавою і в той же час досить страшною, можна сказати, грізною інформацією, зв'язаною з плануванням і виконанням політичних репресій. На цих документах конкретніше я зупинюся пізніше. А зараз давайте розглянемо структуру Книги першої. Що в ній маємо?

Книга відкривається невеликою моєю статтею, яка має назву «Книга людських трагедій». В ній дана стисла характеристика цієї книги. Вона займає всього 9 сторінок. За нею вміщено мій вірш «Не дозволяй, народе України!». Він, як морально-ідеологічний стимул, мав збудити політичну і громадську активність читачів проти владного беззаконня, деспотизму і жорстокості.

Далі йде велика, на 9 розділів, стаття Фостія І.П. і Підлубного В.М. «Політичні репресії проти населення Північної Буковини і Хотинщини у 1918–1985 роках». Стаття ілюстрована документами і фотографіями репресованих. Вона становить перший великий розділ книги, який у свою чергу ділиться на 9 конкретних розділів. Назву їх без широкого розкриття.

В 1-у розділі розкриваються репресії румунської окупаційної влади проти буковинців і бесарабців у 1918–1940 рр.

В 2-у розділі описується жорстоке винищення буковинців і бесарабців комуністичним режимом у 1930–1940 роках в СРСР.

В 3-у розділі йде мова про репресії тоталітарного режиму проти ОУН у 1940–1941 роках.

В 4-у розділі розглядаються репресії румунської влади проти громадян Чернівецької області у 1941–1944 рр.

В 5-у розділі розглядаються репресії румунської окупаційної влади проти ОУН, комуністів та релігійних організацій у 1941–1944 рр.

В 6-у розділі автори розповідають про репресії проти буковинців і бесарабців – військовослужбовців Червоної Армії.

7-й розділ розглядає репресії проти УПА Буковини в 1944–1952 рр.

У 8-му розділі розглядаються репресії комуністичної влади проти студентської молоді.

9-й розділ присвячений репресіям проти духовності і духовенства в 1940–1980 рр.

Далі йде II основний розділ «Свідчення архівних документів про політичні репресії». Він відкривається архівними документами про переслідування в Румунії Партії українських працюючих Румунії «Визволення». Публікуються зізнання визволенців Георгія Цимболару із с. Раранча, Григорія Кашула і Володимира Борденюка із с. Магали та інших.

Після «Книг Пам'яті» перерви, відпочинку у нас не було. Обласна наукова редакція приступила до підготовки «Книги Скорботи України». Була створена нова редколегія, яку очолив Франц Карлович Федорович, заступник Голови обласної адміністрації. І.П. Фостій був затверджений заступником голови редколегії, зберігши за собою посаду головного редактора наукової редакції.

Членами редколегії були призначені доктори наук, професори ЧДУ Ботушанський Василь Мефодійович та Брицький Петро Павлович, тодішній редактор газети «Буковина» Михайловський Володимир Іларіонович, голова обласної організації Стілки журналістів України Терон Георгій Георгійович, начальник підрозділу обласного управління СБУ Олег Ігорович Пікуза, начальник відділу інформаційних технологій обласного управління МВС Мотовилін Ігор Вікторович, старший помічник прокурора області Савін Микола Миколайович, голова товариства репресованих Войцехівська Ірина Франківна, директор Чернівецької обласної друкарні Михайлов Микола Георгійович, директор державного архіву Чернівецької області Анохіна Людмила Степанівна.

Обласну наукову редакцію продовжував очолювати І.П.Фостій, як головний редактор, Васіна І.В., як заступник головного редактора. До неї влилися нові працівники – Семенюк Ірина Іванівна, Бафанова Тетяна Олександрівна, Підлубний Володимир Миколайович, Чельтер Ольга Володимирівна стала головним бухгалтером.

Федорович Ф.К. написав передмову до книги, Іван Фостій виступив з аналітичною статтею «Людські втрати Чернівецької області в 1941-1952 р.р.», яка складалась із 8 розділів, які зайняли разом з ілюстраціями 80 сторінок книги (ст. 12-92).

Списки жертв подані в алфавітному порядку по районах і населених пунктах. Книга має фотоілюстрований додаток, який займає 49 сторінок. Фотографії відтворені чітко, виразно, забезпечені належними підписами.

В цій книзі опубліковано також «Додатковий список до «Книги Пам'яті» полеглих воїнів Червоної Армії» (ст.777-818).

Є також список громадян області, які загинули на примусових роботах у Румунії та Німеччині (ст. 819-835).

Громадяни Румунії повинні знати, що в цій книзі є імена їхніх синів, братів і батьків, які поховані на території області у 1941–1944 рр.(ст. 864-880).

Є список навіть тих, хто служив і загинув у німецькій армії. Їх небагато – 10 прізвищ (ст. 880).

Цікаву інформацію несуть у собі спогади громадян єврейської національності – жертв румунського окупаційного терору. В книзі їх опубліковано 49 (ст.882-950).

Завершує книгу «Фотоілюстрований додаток», який займає 951- 989-у сторінки. В цій книзі, як і в «Книгах Пам'яті», опубліковані цікаві, багаті посталями і змістом форзаці.

Наступна наша праця – «Національна книга Пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років, Чернівецька область».

Відкривається книга офіційними документами. Їх треба нам усім добре знати, тому називаємо їх тут: «Закон України Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», «Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні», Указ Президента України «Про відзначення у 2007 році Дня пам'яті жертв голодоморів». За ними йде повідомлення «Сполучені Штати Америки визнали Голодомор 1932-1933 років геноцидом українського народу».

Ці три укази свідчать про високий патріотизм і глибоку скорботу нашого тодішнього президента Віктора Андрійовича Ющенка над тими величезними людськими втратами, яких зазнала Україна в ті страшні роки.

Добре, що серед державних діячів виявився на решті президент, який не побоявся сказати гірку, страшну, жорстоку правду про ту голодну косовицю, яку організували комуністичні вожді в Україні. Треба було згадати ще й Голодомор 1922-1923 років. Тоді картина була б повною. І було б суворе застереження нинішній і наступним владам бути щирішими, щедрішими і справедливішими до громадян країни, яку вони очолюють.

Книга ділиться на дві частини. «Голодомор в Україні в 1932-1933 роках» – перша частина і «Голодомор 1946-1947 років у Чернівецькій області» – друга частина. Частини в свою чергу діляться на розділи. Їх по 4 в першій і другій частинах.

В них дається оцінка подій істориками Буковини, свідчення громадян області, які пережили Голодомор 1932-1933 років на Україні і в 1946-1947 роках на Буковині. В четвертих розділах подаються документи партійних і державних органів, на підставі яких творилися голодомори в обох періодах.

Хочу заявити, що я пережив обидва голодомори. Перший у с. Фастівцях, Бахмацького району, Чернівецької області, де їв і макуху, і лободу, і сиру молоту картоплю, яка тільки-но зав'язалася, і коржі з липового листя, і бачив померлих з голоду людей, які у сухих бур'янах лежали по кілька днів. Пізніше я написав вірша «Пам'ять дитинства» про свого хрещеного Павліченка Михайла Григоровича, який, мабуть в останній свій день, прийшов до нас, опухлий, ледве переліз через поріг, побачив на вікні блюдечко з патокою, взяв його в опухлі руки, які трусилились, пив і приказував: «Ах мед! Ах мед!». Випив і вийшов з хати. Ми його більше не бачили. Його дружина Олександра і дочка Галя померли теж з голоду, чи до нього, чи після нього. Мені тоді йшов 5-ий рік.

Голод 1946-47 років я пережив у Чернівцях, будучи студентом Чернівецького культурно-освітнього технікуму. Тоді була введена карткова система – 500 грамів хліба на душу. Наш технікум був прикріплений до магазину на вул. Лук'яна Кобилиці. Туди ми ходили перед вечором. Довго чекали, поки магазин відкриється. Коли вже темніло, завідуючий магазином виходив і казав: «Сьогодні хліба не буде». І ми, не солоно сьорбавши, ішли в гуртожиток і шукали в запасниках що-небудь їстівне. Восени ми ходили на поля, збирали там забуті господарями качани кукурудзи, картоплю, буряки, капусту. Приносили в гуртожиток і капусту сиру з'їдали, як зайці, а кукурудзяні качани смажили на вогнищі, яке розкладали за будинком технікуму, перший поверх якого служив нам гуртожитком.

В мене була нова англійська шинеля і нова військова гімнастерка, куплені матір'ю в Конотопі на базарі перед моїм від'їздом у Чернівці, я попродав їх на базарі, щоб не вмерти з голоду, хотів перейти в Чернівецьке військове піхотне училище. Пішов туди, домовився. Сказали – принось документи. Але тодішній директор технікуму Дмитро Парфентійович Андреев умовив мене не йти в училище, а дав на 6 днів відпустку, щоб я поїхав додому, набрав продуктів і приїхав. Я поїхав без квитка. Приїхав додому, а дах тече. Дома одна мати і два мої маленькі брати – Коля 8-ми років і Гриша 6-ти років, бо батько був мобілізований в Червону армію 12 липня 1941 року і невідомо де і коли загинув на війні. Я цілий місяць працював у колгоспі, привіз додому соломи, щоб укрити хату. Хату укрили. З Донбасу, з Харцизького канатного заводу повернулася моя, на два роки старша від мене сестра Уляна. Повернулася у зеленому військовому бушлаті, який був усяяний масними плямами. Я запитав сестру, чи не подарує вона мені свого бушлата, щоб я міг поїхати в Чернівці, в технікум, продовжити своє навчання. Вона віддала мені свій бушлат і я поїхав у Чернівці. Це ще була осінь 1946 року.

Наш технікум знаходився тоді там же, де й зараз, відразу за базаром. І я там бачив голодуючих здебільшого хлопців, молодших за мене, а то й дорослих і старих людей. Дівчата-студентки нашого та інших технікумів виносили на базар пів-пайки, 250 грамів хліба, щоб продати за 10 карбованців і мати гроші, щоб у буфеті, який у нас у підвалі відкрився, купити 500 грамів хліба і якусь гарячу страву, здебільшого то був суп із зелених помідорів та огірків, прикрашений крупинками гречки чи ячменю.

Група хлопців із 4-х осіб – я, Борис Баранюк, Анатолій Стадник та Михайло Водяний у вільний від занять час ходили по заможних людях, пиляли і рубали дрова, заробляли якісь обіди, і якісь гроші. А ще возили із хлібозаводу ручним возиком хліб у технікум. Там буфетчиця Фаня давала нам за роботу по пайці – 500 грамів хліба. А ще мати посилала в посилці натерті на тертушці і висушені цукрові буряки, то я вранці брав пучок тих буряків, з'їдав і йшов на лекції, щоб дочекатись обіду.

А одного разу на базарі, куди ми ходили за тюлькою, я бачив, як один літній чоловік схопив із руки студентки 250 грамів хліба, відразу засунув у рот і

впав на землю. Лежав навзпак, догори обличчям, кусок хліба стирчав із рота, а він уже не міг його розжувати. А біля кіосків сиділи хлопчачки, з чорними, як у негрів, блискучими обличчями. Теж чекали своєї смерті, бо їсти було нічого. Про пережиті мною голодомори є у цій книзі моя розповідь «Свідчення Фостія Івана Петровича «Голод у Чернівцях навесні 1947 року»» (ст. 599–906).

В цій книзі оцінку подій дають також історики Буковини:

Ботушанський Василь Мефодійович та Чайка Галина Василівна виступили зі спільною статтею «Апогей антиселянської політики більшовицької влади»;

Брицький Петро Павлович опублікував статтю «Голодомори ХХ століття в Україні – непростимі злочини комуністичної влади»;

Гаркот Світлана Тодорівна «Голод 1946-1947 років в Україні»;

Горшковський Дмитро Матвійович «А наді мною у синьому небі кружляли збентежені лелеки»;

Косташ Валентин Михайлович «Про голод говорять архівні документи»;

Куек Мирослав Іванович «Пекуча батькова сльоза»;

Масан Олександр Миколайович «Голодомор 1932-1933 років: свідчення газети «Час»»;

Масіян Наталя Богданівна «Страшне лихоліття на Україні»;

Мензак Петро Петрович «Правда і мамині сливи», «Не поскупись, душе!»;

Потічний Петро «Господарський визиск – головна причина голоду»;

Ревуцький Михайло Олександрович «До 60-річчя голоду на Буковині та Бессарабії»;

Холодницький Василь Федорович, Долинянська Тетяна Василівна «Голодоморна трагедія 1946-1947 років на Буковині».

Друга книга відкривається короткою, на 2-х сторінках, моєю «Передмовою» і моїм віршем «Не забудь, Україно!», який теж займає дві сторінки. Далі починається «Розділ І» книги, який має назву «Криваві сторінки людських трагедій громадян Чернівецької області у 1941–1952 роках».

Ці криваві сторінки історії розкриває у своїй статті «Політичні репресії на Північній Буковині та Хотинщині у 1940-1941 роках» заступник головного редактора, кандидат історичних наук Ірина Володимирівна Мусієнко (ст. 10-20).

Далі йде стаття Фостія І.П. «Репресії комуністичної влади проти заможного буковинського селянства у 1940-1947 роках» (ст. 21-27) і його ж стаття на сім з половиною сторінок «Комуністичні репресії проти політичних партій національно-культурних товариств та їх членів у Чернівецькій області в 1940-1941 роках». Далі йде моя стаття на 15 з половиною сторінок (ст. 16-51) «Українська повстанська армія (УПА) – жертвна захисниця українського народу». За цією статтею читачі мають змогу прочитати дуже сумну і печальну публікацію Івана Фостія «Шануймо імена і пам'ять розстріляних. З історії ОУН Заставнівщини» (ст. 59-65).

Кандидат історичних наук Володимир Миколайович Підлубний виступив із статтею «Село Онут у боротьбі за незалежність Української держави (1940-1950 роки)». Вона займає вісім сторінок (ст. 66-73). Наступна стаття Володимира Підлубного розповідає про трагічно-героїчну долю, відомої на Буковині національної діячки, Ольги Захарівни Гузар, розстріляної в Чернівецькій тюрмі сталінськими душогубами. Стаття називається «Ольга Захарівна Гузар – визначна діячка жіночого руху на Буковині (1888 – 22.05.1945 р.р.)». Статтю супроводить портрет цієї гордої, мужньої і у всіх відношеннях красивої жінки – української патріотки, яка хотіла разом з усім буковинським народом вийти на волю, возз'єднатися зі своїми братами і сестрами на Україні, але була жорстоко убита «визволителями».

У розділі II цієї книги подаються «Свідчення архівних документів», оригінали яких зберігаються в архівах СБУ.

На першій сторінці цього розділу опубліковано листівку такого змісту:

«Смерть буржуйам та панам СРСР, які загнали Бессарабію у ярмо». Тут же, внизу, опубліковано портрет Василя Миколайовича Савчака – «Сталя» – провідника буковинських загонів і боївок УПА (ст. 81). Далі йдуть обвинувальні висновки в справах репресованих, які відкривають довгий перелік жертв сталінізму – Василь Петрович Пелешатий, Михайло Дмитрович Савчук, Георгій Васильович Цебрик, Георгій Іванович Пугач. Пелешатий, Савчук і Пугач з Борівців, Цебрик з Киселева.

Обвинувальний висновок складений 9 червня 1941 року, за 12 днів до нападу Німеччини на Радянський Союз. Слідчу справу № 54400 було передано на розгляд воєнного трибуналу. Обвинувальні висновки штампували один за другим, і 25 червня 1941 року під каральний меч НКВС потрапили 11 чоловік: Поліброда Іван Онуфрійович, Поліброда Василь Манолійович, Василичук Георгій Васильович, Запаранюк Василь Миколайович, Осадчук Микола Юрійович, Нуцуляк Василь Григорович, Бейко Василь Георгійович, Манчуленко Манолій Іванович, Халатурник Манолій Степанович, Мацкуляк Василина Іванівна, Нагірний Степан Іванович; 27 червня дев'ять: Семенюк Михайло Васильович, Королик Михайло Іванович, Бурик Георгій Іванович, Щербанович Степан Антонович, Сливка Іван Дмитрович, Пазюк Іван Васильович, Ковалик Андрій Іванович, Лахманюк Василь Васильович, Павчук Михайло Миколайович; і другий список від цього ж числа на 6 осіб: Запотічний (Прітанко) Петро Іванович, Маника Григорій Михайлович, Хмелевський Ілля Іванович, Ковчак Василь Іванович, Мельніченко Дмитро Іванович, Молдован Манолій Миколайович.

В'язнів, яких у тюрмі №1 зібралось 222 особи, військовий трибунал вирішив розстріляти. Здійснення цього злочину почалося 28 червня і закінчилось 3 липня.

В цій книзі на сторінках 95-116 опубліковано 6 списків розстріляних, яких слідчі НКВС визначили, як оунівців, диверсантів, шпигунів, терористів

і повстанців. Цікаво, що зі списку №1, в якому зафіксовано 19 прізвищ, 16 не визнали себе винними. Зізнався тільки Григорчук Василь Павлович, 1919 року народження, який перебував у Чернівцях на нелегальному становищі. Але його спіймали, посадили в тюрму і розстріляли.

Списки до розстрілу підписували: начальник слідчої частини УНКДБ капітан держбезпеки Антонов, заступник начальника відділу 2 управління НКДБ ст. лейтенант держбезпеки Казін, заст. начальника УНКДБ по Чернівецькій області старший лейтенант держбезпеки Галунов, начальник УНКДБ по Чернівецькій області капітан держбезпеки Трубніков, помічник військового прокурора КОВО воєнюрис 3 рангу Москаленко, заступник обласного прокурора у спец. справах Литвиненко.

У списку № 2 було 99 в'язнів. Тільки 7 не визнали себе винними, 8 зізнались частково. Але всі були розстріляні без будь-яких помилювань.

Я всіх прізвищ енкадестських жертв тут перечитувать не буду. Треба, щоб в усіх селах – в клубах і бібліотеках – провели читачькі конференції по цих книжках. Не одну конференцію на всі 8 книжок, а окремо по кожній книжці, особливо треба згадати імена всіх убитих. Думаю, що у всіх селах мають в найближчий час, невідкладно спорудити пам'ятники жертвам війни, де їх ще немає, жертвам голодоморів, жертвам соціалістично-комуністичних репресій. Цю відповідальну роботу повинні взяти під контроль органи влади і громадські організації.

Книжки наші виходили давно. Але я не чув, щоб по радіо і телебаченню передавали спогади людей, які пережили ці жахи, чи їхніх дітей, родичів.

Треба будити заспану людську гідність, не миритись з грабіжниками, які сьогодні жирують на наших бідах. Хай Кабінет Міністрів, Адміністрація Президента опублікують для масового ознайомлення всіх суддів Верховного Суду, всіх прокурорів, всіх депутатів і покажуть, які їм ставки визначені, які надбавки вони одержують, в той час, як народ живе в злиднях. Треба про це говорити голосно, виможливо, не боячись олігархів.

В книгах, які ми видали, розкрита страшна, жорстока, злочинна історія, яку ми пережили, як свідки неймовірної жорстокості комуністичної влади, її зверхників.

Недовге злочинне панування у наш час банди Януковича, підсунутої нам бандою Путіна, говорить нам, що сталінська жорстокість не забута, належно не осуджена, а наші нові вожді, втративши будь-яку скромність, гребуть під себе, вивозять мільйони доларів в офшори, тримаючи українців на жалюгідних пайках і мізерних зарплатах, щоденно підвищуючи всілякі тарифи, знецінюючи нашу гривню.

Напад Росії на Україну, захоплення частини Донбасу і Криму показує, що сталінська жорстокість не зникла. В Росії появилася свій фюрер, який погрожував топити своїх противників у сортирах.

Але повернемося до книжки. На сторінках 117-118 вміщено цікаві вістки з румунської окупації, а далі йдуть суспільно-політичні звіти ОУН про свою

підпільну діяльність. Ці звіти показують, що провід ОУН не складав зброї, продовжував нерівну боротьбу з радянською владою і таки досяг значної перемоги. Сьогодні ОУН у нас діє легально. Хоча не всі це розуміють і вітають.

Цей розділ завершується інформацією ОУН 1949-1951 років. На сторінках 153-154 читаємо «Радіовісті за місяць липень 1949 року», на ст. 155-157 під рубрикою «За самостійні національні держави поневолених народів» дві з половиною сторінки займає звернення «Поляки, що живете в Україні!», з яким виступили «Українські революціонери», та «Суспільно-політичний звіт за II квартал 1951 року» із Вижниччини (ст. 158-162).

Далі йде «Розділ III» «Діячі культури і науки, репресовані тоталітарним режимом». Він займає 163-234 сторінки. В ньому подані чотири нариси Івана Фостія: «Іван Дудич – безвина жертва сталінського терору», «Хризант Кудринський – актор і громадянин», «Михайло Івасюк – один із симпатиків Радянського Союзу», «Никанор Чернюк – жертва комуністичної сваволі».

Наступний «Розділ IV». В ньому подаються жертви боїв і мученики сталінських концтаборів та спецпоселень. В ньому опубліковано 9 нарисів Івана Фостія про репресованих: «Іван Северин – борець за волю України», «За чужу вину», «Марія Миколаївна Запаранюк – жертва сваволі слідчого УНКДБ», «Дмитро Радиш – один із малолітніх патріотів», «Пережиті жахи не забуваються», «Кара за корпоративну газету», «Вояки УПА чекають повної реабілітації», «Семеро із восьми тисяч», «Життєві дороги Нестора Кашула»; 2 нариси Лілії Хмель. Решта 16 – спогади політичних в'язнів та їх родичів: Мигалескул Ілля, Осадчук-Кушоруба Орися, Ковалюк Іван, Запаранюк Іван, Барабаш-Ланер Єлизавета, Мустеця Петро, Шкрета Василь, Благун-Дульгер Марія, Бугаєвич Ігор, Базелюк Петро, Аврам Єлизавета, Стефанець Володимир, Палагнюк Василь, Альбота Ярослав, Масикевич Омелян, Ташук Світлана, Бульбук Іван.

«Розділ V» містить іменні довідки про репресованих Заставнівського, Кельменецького, Кіцманського, Новоселицького районів. Цей розділ завершують списки репресованих громадян області, на яких немає документів в архівах СБУ.

Книгу третю «Реабілітовані історією» ми випустили у світ у 2013 році. Вона завершує нашу плідну 25-річну діяльність. Це діяльність незвичайна, можна сказати героїчна, дуже болоча.

Скажу про себе – працюючи над трьома томами «Книги Пам'яті України. Чернівецька область», я ні на хвилину не забував, що у таку ж книгу у Чернігівській області в ті роки заносили мого батька Фостія Петра Дмитровича, 1903 року народження, який був мобілізований в Червону армію 12 липня 1941 р. Від нього ми одержали 3 листи, написані хімічним олівцем на обгортковому папері. Коли 12 вересня 1941 року фронт пройшов через село Фастівці на схід, ми вже від батька не одержували нічого. Де і коли, за яких обставин він загинув, штаби Червоної армії не знали. Сліди ведуть в Карельські, Новгородські і Во-

лховські ліси та болота, в яких загинула мало не вся 252-а стрілецька дивізія 52-ї армії. Відтоді ніхто не може знайти місць загибелі і поховання багатьох її воїнів.

11 березня 1944 року осколком німецької бомби чи снаряда у селі Карасин, Маневицького району Волинської області, був убитий молодший батьків брат Фостій Григорій Дмитрович, рядовий 143-ї Конотопсько-Коростенської червонопрапорної, ордена Суворова стрілецької дивізії. Похований у селі Карасин. Я був на його могилі.

23 березня 1945 року у Німеччині на Кюрстинському плацдармі загинув мій рідний брат Фостій Михайло Петрович, 1923 р.н. До цього він у цій же дивізії форсував під Києвом Дніпро, а під Коростенем був поранений у стегно правої ноги, лікувався в Конотопському госпіталі. Був нагороджений медаллю «За бойові заслуги». Другий похід на фронт закінчився трагічно. Похований у с.Класово у Німеччині.

Цю втрату, цей біль ми переживали і переживаємо й зараз, хто є живий.

Не міг не сказати Вам цього, бо ці втрати незворотні, найбільші, найжорстокіші, найболучіші.

Всього 510 фастівчан, моїх односельчан, загинуло на фронтах ВВВ. Вічна їм пам'ять! Вічна честь і слава!

Але які ж це великі і жорстокі, незворотні, болучі, незагойні втрати і рани. Після них моє село не може твердо стати на ноги, не може компенсувати тих великих втрат. В Україні таких сіл, як моє, на жаль, дуже багато.

Повернемось до Книги третьої «Реабілітованих історією. Чернівецька область». Передмову на три сторінки до книги написав перший заступник голови Чернівецької ОДА, голова редколегії цього тому Георгій Костянтинович Галиць. За нею йде мій вірш «Печаль України».

Далі йде 1-й розділ «Антилюдські злочини комуністичної влади». Відкриває його стаття Івана Фостія «Політичні репресії в СРСР. Сталін – найжорстокіший душогуб ХХ століття». За нею йде стаття Дмитра Проданика «Діяльність ОУН на терені Буковини (1934-1952 рр.)». Коли ви прочитаєте ці дві статті, зрозумієте багато чого в деталях, що робили і чим керувались Й.В.Сталін і його оточення, а також, як організувались і як діяли на Буковині ОУН та їх загопи і боївки у зазначений період.

В цьому розділі опубліковано 14 нарисів Івана Фостія. Перший ми уже назвали. Далі йдуть такі: «Політичні репресії в СРСР», «Вони боролися за українську державу», «Свобода виборювалась у нерівній боротьбі», «Трагедія двох із 222-х», «Розгром Вашковецького проводу», «Хто приніс горе і трагедії багатьом родинам Путильщини», «Воїни УПА с. Розтоки в боротьбі за українську волю», «Що розповіла справа № 7412?», «Розстріляний за високий патріотизм», «Розстріляний за вірність Україні», «Правді чи вигадкам служить вождь КПУ Петро Симоненко?», «Жертва злочинного наклепу», «Останній провідник ОУН Буковини», «Безпідставно звинувачені,

злочинно покарані». З двома статтями виступив у цьому розділі Володимир Підлубний: «Кривава буковинська трагедія 1941-го», «Діяльність проводу ОУН Буковини під керівництвом Василя Савчака у 1945 р.».

Другий розділ присвячений архівним документам. В ньому розглядається 13 справ.

В розділі III публікації розповідають про тих, хто боровся за незалежну українську державу. В ньому опубліковані 5 нарисів, які належать перу І.П.Фостія. Ось вони: «Останній бій Костянтина Майданського і його побратимів», «Артемізія Галицька – провідник ОУН Буковини», «Чи безпідставна вимога Петра Хутковського?», «Стежка, усіяна тернами», «Захар Бідняк – жертва сталінізму».

Розділ IV. Його матеріали розповідають про тих, чий імена оживають у наших спогадах. Десяток цих матеріалів належить Івану Фостію. Це: «Останній буковинський повстанець», «Трагічний ранок у Петрашах», «За любов до України», «За що знищили родину Капків», «Петер Зігмундович Демант – об'єктивний свідок комуністичної сваволі», «Репресований малолітнім», «Надрайонна провідниця ОУН Марія Луник», «Забуті жертви репресій», «Жертвам голодоморів, національно-визвольної боротьби і політичних репресій – всенародну шану!», «Пам'ятник борцю за волю України». Тадей Сулятицький виступ з двома матеріалами, всього 28 публікацій.

У розділі V подані іменні списки репресованих Путильського, Сокирянського, Сторожинецького, Хотинського районів та м. Чернівці, а також списки репресованих громадян, на яких в архівах СБУ немає документів.

На сторінках 898-900 опубліковано списки і фотографії державних працівників, науковців та журналістів, які успішно виконували важливе державне завдання з висвітлення жорстоких, антилюдських подій, які багатьом із них довелося пережити. Подякуємо їм усім за цю роботу і висловимо сподівання, що Обласна державна адміністрація подбає про те, щоб достойно відзначити працю тих, чий вклад в організаторську, творчу і видавничу роботу важко переоцінити.

Оцінюючи роботу усіх редколегій, склад яких періодично мінявся, варто сказати, що серед їхніх членів найбільш потрібними, просто необхідними, як експерти, були доктори історичних наук, професори Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Василь Мефодійович Ботушанський та Петро Павлович Брицький. Вони скрупульозно вчитували матеріали всіх видань відділення, робили суттєві зауваження, доповнення. Вони по суті були невід'ємною частиною редакторського колективу. За нашою ініціативою президент України Віктор Андрійович Ющенко нагородив шанованих професорів, докторів наук орденом «За заслуги» третього ступеня.

Постійну допомогу редакторам відділення подавали члени редколегії, працівники Державного архіву Чернівецької області – Людмила Степанівна Анохіна, Дмитро Дмитрович Жмундуляк, заступник ди-

ректора Петро Петрович Гріор, в архіві СБУ з редакторами відділення плідно співпрацювали начальник управління СБУ Василь Іларіонович Вакарюк, який був заступником голови редколегії, начальник підрозділу Олег Ігорович Пікузо, заступник головного редактора Ірина Володимирівна Мусієнко, заступник військового комісара області Михайло Пилипович Гаважук, старший науковий редактор Галина Василівна Плюта.

Варто зазначити, що на самому початку діяльності обласної наукової редакції, зокрема в 1994 році, до складу Обласної редколегії входило 5 її штатних працівників, а в 2006 – ця кількість скоротилася до одного представника – головного редактора. Але від обласної адміністрації було введено аж три особи – В.І. Павлюк, І.П. Вергун та О.П. Терен, внесок останніх двох у творення книг був нульовим. Редколегія виросла до 16 осіб, з яких 7 не брали будь-якої участі у творенні цих наукових, дуже відповідальних видань.

Під кінець хочу підкреслити, наголосити, звернути увагу місцевих і державних керівників на те, що всі штатні і позаштатні автори, які публікували у цих виданнях свої статті, нариси, спогади, поезії, малюнки і фотознімки, всупереч всім існуючим у світі юридичним і моральним законам відносно авторського права і авторської винагороди, не одержали за свої твори жодної копійки. Це несправедливо. Ми звертаємо увагу нашого Президента на це фінансове непорозуміння. В той час, як іноземним найманцям влада платить неймовірно високі, грабіжницькі зарплати, своїх трудівників, зокрема журналістів, художників, фотографів, поетів безсоромно тримає на жалюгідних зарплатах, а про такі творчі стимули, як гонорар за публікації, у Кабінеті Міністрів ніхто не згадує і в бюджет видавничих організацій такої статті не вводять. Це явище всі автори публікацій вважають аморальним, антизаконним, грабіжницьким, принижуючим людську і професійну гідність авторів.

Ставимо перед Президентом України Петром Олексійовичем Порошенком і Кабінетом Міністрів України цю дуже важливу нашу проблему і просимо негайно розв'язати її.

Творці цілого серіалу надзвичайно важливих своєю історичною пам'яттю, гіркою, жорстокою правдою книг, якими є журналісти, науковці, художники, фотографи, а також жертви війни, голодоморів та політичних репресій просять керівників держави виділити із бюджету потрібну суму коштів кожній області для закриття цієї проблеми, чесно розрахуватися з тими, хто творчо і самовіддано працював над створенням цієї надзвичайно важливої пам'ятки нашим трагедіям і їхнім жертвам. Ми за мізерні зарплати 25 років працювали над установами історичної правди, творенням цих чотирьох назв і 8 томів жорстоких людських трагедій, влаштованих самозакоханими людиноненависниками, позбавленими доброчливості і гуманістичного розуму, комуністичними вождями. Вічне їм прокляття і вічна ганьба!

А тепер, щоб не бути голосливим, назвемо цифри людських втрат по Чернівецькій області. Всього до трьох томів «Книги Пам'яті України, Чернівецька

область» занесено 27788 воїнів і 9763 цивільні особи. Загалом 36391 особа. Полягло, захищаючи область, 1479 воїнів.

Друге наше надто сумне і трагічне видання «Книга скорботи України, Чернівецька область.» (Чернівці, 2005 р. 992 с.).

З моєї статті «Людські втрати Чернівецької області в 1941 – 1952 рр.», опублікованій у цій книзі, читач знайде імена і прізвища всіх репресованих радянською владою громадян області, я ж тут хочу навести злочинні факти діяльності всесоюзної і обласної влад, конкретніше – органів НКВС і НКДБ безпосередньо на Буковині.

Відомо, що в Чернівецькій області діяли чотири тюрми: дві №1 та №2 безпосередньо в Чернівцях і по одній тюрмі в Хотині №3 та в Сторожинці №4. Війна змусила каральні органи області евакуювати в'язнів цих тюрем у глибокий тил СРСР. 28 червня із Чернівецької тюрми №1 та Сторожинецької №4 в Нижню Туру Свердловської області було евакуйовано 1405 в'язнів, яких по дорозі переадресували в табір Сосьва, куди вони прибули 30 липня 1941 року. Не забудьмо, що в Чернівецькій тюрмі №1 28 червня – 3 липня було розстріляно 222 в'язнів.

Залізниця у ці дні були надмірно завантажені, до того ж дуже часто піддавалися бомбардуванням німецької авіації, тому наступну партію в'язнів Чернівецьких тюрем №1 і №2 в кількості 877 осіб відправили в евакуацію пішки, із яких через Харків пройшло тільки 214 осіб.

Інші або загинули, або втекли під час бомбардування. Із Хотинської тюрми №3 в Кам'янець-Подільську в'язницю було евакуйовано 223 в'язнів, яких потім разом з місцевими арештантами в кількості 532 чоловік через Харків відправили у Магнітогорськ. Але це ми говоримо про живих в'язнів. Скільки їх загинуло в тюрмах СРСР, треба ще підраховувати.

Після вигнання і розгрому німецької нацистської армії, в 1944 – 1948 роках депортації громадян Чернівецької області у віддалені райони СРСР продовжувались.

Зокрема в 1944 році депортовано 77 сімей – 247 осіб, у 1945 році 311 сімей – 797 осіб, у 1946 році 212 сімей – 461 особа, в 1947 році депортовано 619 сімей – 1627 осіб. Всього за цей час депортовано 1213 сімей – 3132 особи. Це все наслідки злочинної, антилюдської діяльності комуністичної влади і її каральних органів.

П'ятим нашим дуже сумним і жорстоким своєю гіркою правдою виданням є «Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років в Україні, Чернівецька область». Якщо загальноукраїнський голодомор 1932-1933 років подано в основному в спогадах авторів, які пережили його малолітніми дітьми і тому добре запам'ятали це всенародне горе, то голод 1946-1947 років подано і в спогадах громадян, які його пережили, і в списках померлих з голоду.

Назву тільки загальну, але неповну цифру убитих голодом на Буковині в 1946-1947 роках. Ці дані подаємо лише по трьох районах: Кельменецькому, Со-

кирянському та Хотинському. В них померло з голоду відповідно 2351 особа, 761 і 1541 жертва голоду. Разом по цих трьох районах 4433 громадяни різного віку.

З інших районів області та з м. Чернівців списки померлих з голоду з невідомих причин до редакції не надійшли. Причин цього явища не знаю. Але думаю, що Обласна державна адміністрація повинна зажадати від керівників решти районів і м. Чернівців негайного подання списків померлих з голоду громадян за встановленою формою, щоб видати їх окремою книжкою. До трьох томів «Реабілітованих історією, Чернівецька область» назвемо головні цифри репресованих і депортованих у віддалені райони СРСР громадян області: було депортовано 3086 буковинців, із них 1437 осіб було кинуте в сталінські концтабори, як засуджених на різні строки за різними статтями кримінального кодексу, 1682 особи були направлені на спецпоселення, де вони мали рятувати сталінську імперію від голоду і революційних вибухів. Зазначимо, що 113 табірників і 190 спецпоселенців там помирали від голоду, хвороб і старості. Всього ж за роки радянської влади було депортовано і репресовано 22097 громадян області. Влада не щадила людей. Нищила їх безжално, щоб з допомогою страху тримати в покорі.

Це визначне зібрання книг із восьми томів є гіркою, болючою, жорстокою і страшною, попереджуючою майбутні покоління правдою про злочинний більшовицький, комуністичний режим і його бандитську, людиноненависницьку, безсовісно самовихваляючу верхівку, що засідала в Московському Кремлі і майже 70 років керувала звідти репресіями, депортаціями, розкуркулюванням, колективізаціями та іншими «революційними перетвореннями», винищуючи сотні тисяч і мільйони кращих господарів, досвідчених керівників, принципових і чесних громадян, талановитих поетів, письменників, художників і музикантів. Ці книги мають стати не тільки моральним а й юридичним звинуваченням усіх причетних до цієї злочинної сваволі.

Вважаю, що ті, хто повернув суспільство до безкомпромісної оцінки злочинів, здійснених партією Леніна-Сталіна, і ті, хто створив ці книги, заслуговують на присудження високих державних та інших нагород. Це засвідчить, що наше державне керівництво, Організація Об'єднаних Націй, уряди усіх країн світу нарешті побачили і зрозуміли, які страшні біди народам несуть вожді, які в своїх душах таять злочинні наміри нових завоювань, підкорення і колонізації інших народів, знищення непокірних і загарбаня їхніх ідейних і матеріальних набутків.

Зловісний приклад такого «вождя» сьогодні демонструє президент Росії Володимир Путін, агресивні дії якого світ за чотири роки не зумів зупинити, і він обстрілює Український Донбас кожної ночі і кожного дня. Убиває людей, руйнує заводи, шахти, житла, спалює достиглі врожаї злакових культур, краде з Донбасу вугілля, метали, різні промислові концентрати, машини, обладнання і механізми. Чи є у світі та сила, яка б зупинила московського розбійника-грабіжника?!

ІСТОРІЯ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ: ПОГЛЯДИ НАУКОВЦІВ ТА ПРАКТИКІВ

УДК 373.015.31:17

**Світлана ГЕРЕГОВА,
Петро СТАРОВОЙТ
(Чернівці)**

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ УЧНІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

*«Школа може стати життєдайним джерелом для дитини лише за умови наявності в ній чотирьох культур: культу Вітчизни, культу людини, культу книги і культу рідного слова»
(В. Сухомлинський)*

У статті йдеться про деякі аспекти формування гуманістичного світогляду учнів в умовах нової української школи. Робиться акцент на виховному процесі у школі, який має орієнтуватись на загальнолюдські цінності, і має на меті гармонійний розвиток дитини та формування її громадянської позиції.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичний світогляд, виховання, ціннісні орієнтири, громадянськість, громадянська позиція, патріотизм, гармонійний розвиток, національні традиції, Нова українська школа.

**Svitlana Heregova,
Petro Starovoyt
(Chernivtsi)**

APPROACHES TO STUDENTS' HUMANISTIC OUTLOOK FORMING IN THE TERMS OF 'NEW UKRAINE SCHOOL' CONCEPT

The paper relevance is stipulated by the purpose of changing the students' humanitarian training according to the adoption of 'New Ukraine School' concept. Consequently, the article deals with peculiar approaches to students' humanistic outlook forming. The authors put an emphasis on the educational process in the school, top priority of which should be moral values and virtue, aimed at a students' harmonious development the formation of their civic stance.

Key words: humanism, humanistic outlook, education, moral values, civic consciousness, civic stance, patriotism, harmonious development, national traditions, 'New Ukrainian School' concept.

В умовах реформування системи національної освіти України, насамперед її середньої ланки, головним стрижнем якої є концепція створення нової української школи, виникає чимало теоретичних і практичних запитань як у педагогів, так і батьків, а,

можливо, й самих учнів як учасників цього процесу. Діти – наша найбільша надія, й саме від виховання залежить не лише їх адаптація у суспільстві, професійна самореалізація, а й подальший гармонійний розвиток, становлення громадянської позиції.

На жаль, юне покоління нині наражається на певну небезпеку потрапити у протиріччя між потребами суспільства у високогуманних особистостях та реальністю нашого повсякденного життя: дефіциту людяності, милосердя, співчуття, доброти і надміру – жорстокості й байдужості. Все це відбувається у зв'язку із прискоренням темпів життя, бурхливим розвитком засобів масової інформації. Звичайно, ці фактори негативно впливають на психологічне здоров'я як дорослої людини, так і дитини: страждає її емоційний стан, самопочуття, життєвий тонус.

Завдання батьків і школи – не допустити негативного впливу на моральний, психічний стан дитини, а сформувати цілісну розвинуту особистість, громадянина України з чіткими життєвими орієнтирами, моральними принципами, патріотичною позицією, тобто намагатись сформувати гуманістичний світогляд у дитини, працюючи з нею з перших років її навчання у школі.

Проблема виховання гуманістичних цінностей у школярів неодноразово ставала об'єктом уваги дослідників. Вони у своїх доробках базувалися на висновках відомих педагогів свого часу – класиків педагогічної науки Я. Коменського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, які сформулювали загально-теоретичні засади гуманізації виховання учнів під час навчання у школі та в позаурочній діяльності, виступаючи за перетворення школи в «майстерню гуманності». Так, серед сучасних дослідників варто назвати науковця І. Беха¹, який є автором цілої низки праць, присвячених проблемі виховання особистості. Різні аспекти гуманістичного виховання досліджували також Н. Ганусенко, К. Чорна², О. Столяренко³, І. Шевчук⁴ та ін.

Та попри певну розробку означеної проблематики актуальність даної наукової розвідки, на нашу думку, не викликає заперечень. Адже нині, як уже зазначалося, активно впроваджується у життя нова освітня реформа згідно із Законом України «Про освіту» 2017 р., де виокремлено нагальні завдання, які стоять перед школою щодо формування гуманістичного світогляду учнів. Робить перші кроки Нова українська школа – це ключова реформа Міністерства освіти і науки, головною метою якої визначено: створити школу, у якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й вміння застосовувати їх у житті. Тут

прислухатимуться до думки дітей, будуть учити критично мислити, не боятись висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами⁵.

Вперше поняття громадянської свідомості знайшло своє відображення у засадах загальної середньої освіти, окреслених у Законі «Про загальну середню освіту». Зміст цього поняття розкривався, зокрема, таким чином: «виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина; реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй»⁶

Загалом вирішення теоретичних і практичних проблем формування сучасної системи національної освіти України, її пріоритетних цілей, структури, змісту, наукових та організаційних засад базується на таких нормативних документах, як Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Концепція національного виховання дітей і молоді у національній системі освіти тощо.

Так, у Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), засади якої залишаються актуальними й сьогодні, акцентується увага на необхідності «створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти»⁷.

Крім вищезазначених нормативних документів, які безпосередньо стосуються розвитку національної освіти в незалежній Україні, для спрямування виховної діяльності педагогів значущими є такі законодавчі та концептуальні документи, як Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Закони України: «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про фізичну культуру і спорт», «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про запобігання насильства в сім'ї», «Про національні меншини в Україні» тощо.

У цьому контексті важливим аспектом розуміння перспектив реформування освіти в Україні, насамперед виховання гідного громадянина України, формування його громадянської свідомості, має слугувати й попередній педагогічний досвід минулого, який зумовлює необхідність вивчення історії педагогічної думки в Україні.

Розглядаючи питання формування гуманістичного світогляду учнів у новій українській школі, варто, насамперед, окреслити значення терміна «гуманізм» (від *лат. humanitas*, «людяність», *humanus* «людський», *homo* — «людина»). Це філософська та етична позиція, яка надає особливого значення цінності та сприянню людям. Не заглиблюючись у більш вузьке значення терміна «гуманізм» як явища культури епохи Відродження, наведемо визначення терміна, як зазначено в «Енциклопедії історії України»: «У широкому значенні – культурна і соціально-політична орієнтація на вищу цінність людини, людської особистості»⁸. Ідея гуманізму полягає в закріпленні норм людськості (*humanus*) у суспільстві.

Гуманістичний світогляд не передається дитині з молоком матері, а набувається, формується під впливом певних факторів культурного розвитку, особистісного спілкування, навчання, виховання у родині й школі, у позашкільній освіті тощо. Проте важливо, за словами відомого педагога минулого В. Сухомлинського, який присвятив найбільше праць проблемі формування гуманності, щоб «... уже в роки дитинства й раннього отрочества кожен наш вихованець умів дорожити людиною як найбільшою цінністю, був непримиренним, нетерпимим до думки про те, що людині можна завдати нещастя, образити, принизити»⁹.

На основі затвердженого Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти¹⁰ у сучасній школі виховання учнів має здійснюватись у контексті громадянської і загальнолюдської культури, охоплювати весь навчально-виховний процес, ґрунтуватись на свободі вибору мети життєдіяльності та поєднувати інтереси особистості, суспільства і держави. Орієнтирами визначено залучення учнів до різних форм творчої та суспільно корисної діяльності, зокрема: пізнавальної, оздоровчої, трудової, художньо-естетичної, спортивної, пропагандистської, ігрової, культурної, рекреаційної, екологічної, що організовуються у години дозвілля, тобто у позаурочний час. Метою основних орієнтирів виховання є створення цілісної моделі виховної системи на основі громадянських та загальнолюдських цінностей як орієнтовної для проектування моделей виховних систем у загальноосвітніх навчальних закладах України¹¹.

Як стверджував свого часу у праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» В. Сухомлинський: «У вихованні всебічно розвиненої людини взагалі немає нічого другорядного, все тут важливе, і коли що-небудь упущено або зроблено неправильно, руйнуються основи гармонії, якою є всебічний розвиток як єдине ціле»¹². Ці слова не втратили актуальності. Важливим аспектом формування особистості є гармонійний розвиток дитини із обов'язковим розвитком її здібностей. Тут необхідно враховувати вікові та психофізіологічні особливості й потреби дитини, можливість розуміння нею загальнокультурних цінностей.

Таким чином, принципами реалізації завдань виховної роботи у новій українській школі є визнання того, що кожний учень(ниця) – талановитий(а), та розуміння дитини як найвищої цінності суспільства. Обов'язковими вважаються: розвиток у дитини позитивних емоцій від пізнання світу; створення такої організації пізнавального процесу, який приносить радість і задоволення дитині: формування здорового способу життя і створення умов для гармонійного фізичного та психоемоційного розвитку; розвиток вільної особистості, формування у дитини впевненості у собі; створення атмосфери довіри та самоповаги; формування морально-етичних цінностей – чесності, відваги, наполегливості, доброти, справедливості; плекання любові до своєї землі, рідного краю, української культури; широке використання в освітньому процесі дослідницької та проектної діяльності учнів.

Крім цього, школа має стати для учнів безпечним місцем, де запобігають насильству та цькуванню, захищають будь-які форми дискримінації та сприяють утвердженню людської гідності школярів.¹³

Виховання повинно акумулювати національну історію, народні звичаї, обряди, традиції, багатство української та етнічних культур як самобутнього явища світової цивілізації, одночасно не допускаючи національної обмеженості та винятковості. Для виконання окреслених завдань кожний заклад освіти на певній території України має формувати власну виховну систему, виходячи при цьому не тільки із суспільно-політичної необхідності, а й враховуючи національні традиції, регіональні особливості та специфіку самого закладу.

Так, характерною особливістю Чернівецької області є поліетнічний склад її населення. Тут компактно проживають українці, румуни, молдавани, євреї, поляки та представники інших етносів, а отже важливим є розвиток національної самосвідомості всіх мешканців задля створення толерантного середовища.

Століттями, незалежно від того, під яким впливом перебували наші землі, тут не відбулося жодної значної міжнаціональної сутички. Протягом віків виробилася здорова народна етика доброзичливості у національних стосунках, що поширилась на родинні взаємини. Це знайшло відображення у різномовній народнопоетичній творчості, пісенних запозиченнях, а також у поліетнічному характері культури Буковини та Бессарабії. Одним із найважливіших виховних завдань, що стоять перед педагогами області, є виховання підрастаючого покоління у дусі взаємоповаги між етносами, взаємозбагачення культур, єдності з усім українським народом, його культурою, літературою, мистецтвом, мовою.

Варто враховувати природно-географічні, історичні, економічні, етнографічні особливості Буковинської Гуцульщини, Північної Буковини й північної частини Бессарабії, налагоджувати відповідні культурні взаємозв'язки, організовувати спільні цікаві заходи, удосконалювати у школах курс «Украї-

нознавство», інтегрувавши у ньому основи гуцульськознавства та буковинського народознавства, тощо. Таким чином, відбуватиметься глибше залучення учнів не лише до історії рідного краю, побуту та звичаїв людей, що його населяють. Виховання толерантності у школярів спонукатиме їх до віротерпимості, до розуміння своєрідності культури кожного з народів і, врешті-решт, до співпраці, мирного співжиття на певній території.

Толерантність – це лише один із аспектів виховання гуманістичного світогляду дитини. Можна виділити такі концептуальні засади формування морально-духовної особистості: забезпечення всебічного гармонійного розвитку людини як найвищої цінності суспільства; виховання підрастаючого покоління на християнських духовних цінностях; формування чеснот та позитивних моральних якостей дитини, культури самовдосконалення; вироблення етико-естетичного ставлення особистості до життя й до своєї життєдіяльності; відродження духовних цінностей українського народу, захист та примноження культурного надбання, збереження національної та культурної спадщини; забезпечення захисту моральних засад і утвердження мотивації українського суспільства на здоровий спосіб життя.

Держава повинна забезпечувати виховання особистості з демократичним світоглядом, яка орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється, а також бути конкурентноспроможною на ринку праці, і ця людина обов'язково має бути вихованою, моральною, готовою до спілкування і співпраці у колективі. Метою національного виховання є: «виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити у громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури».¹⁴

Тому вагомою є роль виховання дітей у школі, що має базуватись на основі загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей, таких як: доброта, здоров'я, чесність, працелюбність, повага до батьків, любов до ближнього, чуйність, порядність, милосердя, дисциплінованість, совісність, людяність, жертвність, доброзичливість, національна гідність, благородство, сердечність, скромність, справедливість, почуття колективізму, відповідальність, екологічна і правова культура, милосердя, співпереживання, толерантність, патріотизм.

Першорядна роль у цьому процесі належить учителю. Адже моральна особистість узгоджує свої дії з інтересами інших людей, керується у своїх помислах критеріями загальнолюдських цінностей, відповідає за свої вчинки не лише перед законом, людьми, а й перед власною совістю. Саме на таких вимірах моральності людського буття наголошує народна мудрість, надбаннями якої живиться етнопедагогіка.

Якою бути українській школі в майбутньому? Яку модель освітньої системи взяти за основу? Які шляхи треба пройти українській школі, щоб подолати кризові явища в освітній сфері? Як привабити сучасного учня до школи, як зацікавити та мотивувати його? Як зробити життя школярів та педагогів комфортним? Як забезпечити творчий розвиток кожної дитини?

По суті, нова реформа школи дає відповіді на ці запитання, проте реалізація її може бути досить тривалою у часі. Багато речей самому учителю варто в собі, у своєму ставленні до дитини змінювати без постанов і нормативних документів, а за покликом серця, із врахуванням викликів сучасності.

Позитивним, на нашу думку, є те, що серед принципів Нової української школи задекларована *педагогіка партнерства*, яка базується на співпраці учня, вчителя та батьків. Педагогіка партнерства не відмінняє вимогливість вчителя, бо, як засвідчує практика, саме вимогливі й справедливі вчителі мають найбільшу повагу та довіру серед учнів. Метою партнерства між школою та батьками є інтеграція батьків у педагогічний процес шляхом створення необхідних і достатніх умов для залучення сім'ї до супроводу дитини в освітньому процесі.

У цьому контексті зазначимо, що ефективне партнерство можливе лише за бажання і готовності батьків до взаємодії зі школою на паритетних засадах. Так, згідно із ст. 55 Закону України «Про освіту», що має назву «Права та обов'язки батьків здобувачів освіти», батьки зобов'язані: «виховувати у дітей повагу до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, законів та етичних норм, відповідальне ставлення до власного здоров'я, здоров'я оточуючих і довкілля, поважати гідність, права, свободи і законні інтереси дитини та інших учасників освітнього процесу; дбати про фізичне і психічне здоров'я дитини, сприяти розвитку її здібностей, формувати навички здорового способу життя; формувати у дитини культуру діалогу, культуру життя у взаєморозумінні, мирі та злагоді між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами, представниками різних політичних і релігійних поглядів та культурних традицій, різного соціального походження, сімейного та майнового стану; дотримуватися установчих документів, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти».¹⁵

Гуманістичний світогляд людини, який закладається ще у родинному вихованні, кристалізується у школі, де формується особистість, її громадянська свідомість та професійні якості. Школа для дитини – це не просто дім знань із предметів, а дім, де дають освіту для життя. Цінність предметів (знань та умінь) у їх виховній спрямованості та практичності у використанні. Свого часу педагог В. Сухомлинський стверджував, що школа як соціальний інститут спроможна повноцінно виконувати всі свої функції лише за умови тісної співпраці з соціальним оточенням, як відкрита виховна система. То ж не втрачають актуальності його слова: «У школі навчають не тільки

читати, писати, рахувати, мислити, пізнавати світ, багатства науки й мистецтва. У школі учать жити...».¹⁶

Звертаючись до концептуальних засад Нової української школи, зазначимо, що одним із восьми компонентів відповідної формули є процес виховання, що формує цінності. То ж виховний процес має бути, як визначається у Наказі Міністерства освіти і науки України № 314 від 03 квітня 2018 р., невід'ємною складовою усього освітнього процесу і має орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема *морально-етичні* (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), *соціально-політичні* (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). Нова українська школа має формувати ціннісні ставлення і судження, які служать базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством¹⁷.

Ситуація, що склалась нині на Сході України, виклики сучасного суспільства ставлять перед системою освіти важливе завдання виховати громадянина-патріота нової формації (ініціативну особистість продуктивно-діяльнісного типу, яка бачить перспективи своєї держави, готова відстоювати її інтереси). Основним документом щодо національно-патріотичного виховання підростаючого покоління є Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затверджена Указом Президента України від 13.10.2015 р. № 580/2015. Відповідно до положень зазначеної Стратегії, основними складовими національно-патріотичного виховання визначено: громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне й духовно-моральне виховання¹⁸.

На сучасному етапі розвитку України виникла необхідність посилювати патріотичне виховання дітей та молоді, тим самим сприяти формуванню нового українця, який «озброєний» національними та європейськими цінностями. Важливо, щоб «Україна», «патріотизм» були не просто словами, а наповнювались особливим змістом, обов'язково зрозумілим для дитини різного віку.

Для більш ефективної виховної діяльності важливо розвивати мережу історичних клубів у школах, ліцеях, коледжах, позашкільних навчальних закладах, що дасть можливість учням глибше ознайомитися з історією рідного краю, держави, досліджувати маловідомі факти минулого українського народу та оновити експозиції шкільних музеїв та кімнат бойової слави, зокрема щодо інформації про учасників АТО та волонтерів. На часі використання усіх можливостей музейної педагогіки, а саме проведення інтерактивних занять у музейних залах, світлицях.

Одним із дієвих способів встановлення безпечно-го, комфортного середовища у навчальному закладі, вирішення учнівських конфліктів та примирення серед однолітків є створення у навчальних закладах шкільних служб порозуміння за допомогою медіаторів (посередників). Діяльність цих служб дозволяє формува-

ти у школярів навички співпраці, будувати ефективну систему вирішення конфліктних ситуацій у закладі, забезпечувати психологічно здорове середовище в учнівському колективі. З цією метою варто впроваджувати інтерактивні форми роботи, використовуючи навчально-методичний посібник «Організація роботи з розв'язання проблем насильства в школі»¹⁹.

Проблеми нелегальної міграції і торгівлі людьми останнім часом набули значного поширення у країні, постійно змінюючись та ускладнюючись²⁰. Тому активізується профілактична робота, спрямована на розвиток правосвідомості молодого покоління, формування його активного, адаптивного життєвого стилю, відповідальність за власне життя, уміння об'єктивно оцінювати суспільні небезпеки. Реалізація зазначених завдань забезпечується розробленими методичними рекомендаціями та посібниками щодо впровадження програми виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція».²¹

Сучасний погляд на виховання дітей заснований на особистісно-орієнтованому підході, він вимагає від педагога знання інноваційних технологій. Так, у пошуках моральних та естетичних орієнтирів доцільно звернутись до мистецтва, яке акумулює систему загальнолюдських цінностей та ідеалів, що можуть послужити змістом духовного розвитку, гуманізації особистості. Діти мають обов'язково відвідувати історичні, краєзнавчі, художні музеї, виставки картин, скульптур, фотографій тощо, при цьому як разом із учителями, так і з батьками.

Стосунки між учнями, батьками, вчителями, керівництвом школи та іншими учасниками освітнього процесу мають будуватися на взаємній повазі та діалозі. Виявлення талановитих дітей у школі має бути наскрізним. У нас існує певний стереотип щодо визначення «талановитий». Наша школа традиційно була орієнтована на таланти, пов'язані із засвоєнням знань, з інтелектуальним мисленням, або ж яку кількість інформації учень може запам'ятати. У цьому випадку школа готує майбутніх науковців чи викладачів, які зможуть ретранслювати знання.

Нині прогресивний освітній світ ставить собі запитання, як організувати навчальний процес таким чином, щоб кожна дитина зуміла впровадити навчання у школі знайти власну найсильнішу сторону, яка допоможе їй реалізувати себе у майбутньому.

Уже розпочався процес оновлення нашої шкільної системи, початок якого був покладений законом «Про освіту» 2017 р. Він спрямований на асоціативне мислення дитини, на демократизацію відносин між учнем і вчителем, на вільний розвиток особистості тощо. Проте у цьому напрямку ще чимало є проблем, на вирішення яких спрямований Наказ Міністерства освіти і науки України № 314 від 03 квітня 2018 р. «Про проведення експерименту всеукраїнського рівня «Навчально-методичне забезпечення підготовки вчителів в умовах реформування освітньої галузі» у 2017-2022 рр.»²²

Отже, виховання та формування гуманістичного світогляду дитини починається іще далеко до школи, тобто в родині, яка нерідко відрізняється цінностями. Проте мета у родині та школи спільна – виховання всебічно розвиненої гармонійної особистості, яка здатна реалізувати себе в професійному, громадянському й родинному аспектах.

Щоб виховати свідомих та відповідальних громадян, недостатньо лише говорити про демократичні цінності та ідеї. Основою виховання громадянськості є активне залучення молоді до участі в громадському житті та набуття нею важливих знань через безпосередню дію. Для становлення громадянина необхідним є набуття позитивного досвіду громадської співучасті та колективної взаємодії, і в цьому учневі має допомогти учитель, школа, родина. На це спрямовують й засади Нової української школи.

¹ Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 253 с.

² Бех І., Ганнусенко Н., Чорна К. Концепція виховання гуманістичних цінностей в учнів загально-освітньої школи // Джерело доступу: dspace.nbuv.gov.ua

³ Столяренко О. Школа – «майстерня гуманності». Про виховання у дітей цілісного ставлення до людини / О.В. Столяренко // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 1. – С. 95-100.

⁴ Шевчук І. Проблеми гуманістичного виховання підлітків / І. Шевчук // Шлях освіти. – 1998. – № 2. – С. 25-26.

⁵ Нова українська школа // Джерело доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

⁶ Закон України «Про загальну середню освіту» (зі змінами № 3701-VI від 06.09.2011 р.) // Джерело доступу: www.rada.gov.ua

⁷ Національна доктрина розвитку освіти в Україні (Указ Президента України № 347/2002 від 17.04.02 року) // Джерело доступу: www.osvita.ua

⁸ Попович М.В. Гуманізм. Енциклопедія історії України: в 5 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – С.253.

⁹ Сухомлинський В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинський. – К.: Рад.шк., 1971. – С.144.

¹⁰ Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (Постанова кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392). Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – К.: Педагогічна преса, 2012. – № 4-5 // Джерело доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>

¹¹ Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 31.10.2011 №1243 // Джерело доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>

¹² Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. / В.О. Сухомлинський – Т.1. – К.: Рад. шк., 1976. – С.83.

¹³ Кравцова Н.М. Планування виховної роботи / Н.М. Кравцова О.Д. Придаток, С.С. Ходій // Початкове навчання та виховання. – 2018. – №16-18. – С. 15.

¹⁴ Національна доктрина розвитку освіти в Україні (Указ Президента України № 347/2002 від 17.04.02 року) // Джерело доступу: www.osvita.ua

¹⁵ Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VII // Джерело доступу: www.osvita.ua

¹⁶ Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – Т.2. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 337.

¹⁷ Концепція нової школи // Джерело доступу: www.osvita.ua

¹⁸ Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Указ Президента України від 13.10.2015 р. № 80/2015) / Джерело доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>

¹⁹ Організація роботи з розв'язання проблем насильства в школі. Навчально-методичний посібник (схвалений для використання у закладах загальної середньої освіти засіданням Науково-методичної ради з питань освіти МОН України від 22 травня 2018 року, протокол № 2).

²⁰ Надання соціальних послуг різним групам осіб, які постраждали від торгівлі людьми (методичні рекомендації). – К., 2012. – 61 с.

²¹ Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція. Навчально-методичний посібник. Для системи післядипломної педагогічної освіти (схвалений на засіданні науково-методичної комісії з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти МОН України від 14 жовтня 2018 року, протокол № 3).

²² Про проведення експерименту всеукраїнського рівня «Навчально-методичне забезпечення підготовки вчителів в умовах реформування освітньої галузі» у 2017-2022 рр. (Наказ Міністерства освіти і науки України № 314 від 03 квітня 2018 р.) // Джерело доступу: <https://mon.gov.ua>

УДК 378(477):930.2«1991/2010»

Наталія ГРОМЕЙ
(Чернівці)

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (1991–2010 РР.)

У статті здійснено історіографічний огляд основних праць, присвячених вітчизняними авторами питанням розвитку вищої освіти в Україні у 1991 – 2010 рр. Відмічено, які напрямки у діяльності вищої освіти уже реформовано в Україні. Особливо значна увага приділена впровадженню в Україні Болонського процесу, його творчому застосуванню. Водночас вказано на ті проблеми, які необхідно вирішити з метою досягнення високих стандартів у підготовці висококласних спеціалістів.

Ключові слова: вища школа, історіографія, підготовка кадрів, Болонський процес.

Nataliya HROMEY
(Chernivtsi)

THE ISSUE OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY (1991–2010)

The article gives a historiographical overview of the main works devoted to the issues of the development of

higher education in Ukraine in 1991-2010, which were dedicated to Ukrainian authors. The author mentioned the directions of higher education activity that have already been reformed in Ukraine. Particular attention is paid to the implementation of the Bologna process in Ukraine, its creative application. At the same time, the issues that need to be addressed in order to achieve high standards in the training of high-level specialists are indicated.

Key words: higher school, historiography, training of personnel, Bologna process.

Актуальність. Українське суспільство на даний час перебуває під впливом потужних змін та глобалізаційних процесів. Нові виклики суспільства вимагають неодмінної модернізації вищої освіти як провідного чинника соціально-культурного відтворення, успішної життєдіяльності людини, її конкурентно-спроможності та подальшого вдосконалення. У зв'язку з цим підвищується значення наукових досліджень, різних винаходів, прогнозування нових тенденцій, проектування практичних заходів.

Одним із стратегічних напрямів процесу державотворення в Україні є розвиток системи вищої освіти. Основні завдання щодо її розбудови і докорінного оновлення були визначені на початку Законом України «Про освіту» від 1991 року, програмою «Освіта» 1993 року та іншими документами. Низка нормативних актів Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України сприяли створенню механізмів реалізації зазначених документів, гуманізації та демократизації вищої освіти, формуванню нового змісту вищої освіти, підвищенню якості освітніх послуг.

Важливою вимогою для українців є спрямування державної політики в галузі вищої освіти на досягнення українською освітою сучасного світового рівня, відродження і подальший розвиток національних науково-освітніх традицій, оновлення змісту, форм і методів навчання, примноження інтелектуального потенціалу суспільства.

Саме тому докорінне реформування освіти всіх рівнів стало нагальною необхідністю в умовах національного відродження та демократичної розбудови України як незалежної та конкурентно-спроможної держави. Адже освіта – це принципово демократичний інститут суспільства, який не може перевтілитися у прошарковий та елітарний. Загальна, єдина у своїх основах система освіти – один із найважливіших соціальних інститутів сучасного суспільства, вирішальний чинник, що забезпечує його моральну зрілість, цілісність, взаєморозуміння.

В умовах поглиблення державотворчих процесів, утвердження України як демократичної та правової держави значно зріс інтерес громадськості до вищої освіти. Батьки намагаються дати своїм дітям якісну вищу освіту та престижну професію. Хоча на даний час певна примітивізація економічного життя насе-

лення є чинником, який негативно впливає на якість вищої освіти, спричиняючи виразний прагматизм (можна сказати – надмірний) у ціннісних орієнтаціях студентів, пов'язаних з майбутньою професією чи роботою після закінчення вищого навчального закладу.

Актуальність теми полягає у тому, що на сучасному етапі розвитку людства, коли в умовах соціально-політичної та економічної нестабільності, питання законодавства та розвитку вищої освіти ще не є досконалим і перебуває на етапі становлення. У Законі України «Про освіту» від 2017 року проголошується: «Створення системи освіти нового покоління, що забезпечить умови для здобуття освіти всіма категоріями населення України, ефективної системи всебічного розвитку людини та сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства та особистості». Цей Закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти.

Мета дослідження – на основі історіографічного матеріалу прослідкувати розвиток вищої освіти у період незалежності України, висвітлити найбільш актуальні освітні проблеми та визначити причини, що їх зумовлюють. Дослідження стосується діяльності вищих навчальних закладів III та IV рівнів акредитації.

Досягнення поставленої мети зумовило потребу вирішення таких завдань:

- 1) з'ясувати стан розвитку освіти станом на 1991 р., коли розпочалося становлення та державотворення незалежної України;
- 2) проаналізувати закони України та нормативні акти щодо вищої освіти;
- 3) розглянути процес реформування та становлення вищої освіти в Україні в період незалежності;
- 4) проаналізувати основні праці українських істориків, у яких висвітлюються питання розвитку, реформування, змін у галузі вищої освіти у 1991 – 2010 рр.
- 5) дослідити вплив та зміни у вищій освіті відповідно до Болонського процесу;
- 6) узагальнити стан вищої освіти та її розвиток у 1991-2010 рр.

Процес сучасного державотворення обумовлює необхідність об'єктивного, глибокого, всебічного дослідження та висвітлення становлення вищої освіти в період незалежності України.

Ці питання уже знайшли певне висвітлення у працях В. Андрущенко, який у монографії «Модернізація вищої освіти в Україні: теоретико-методологічні засади»¹ виділяє два етапи, що визначається у процесі реформування вищої освіти: перший: 1992-

1995, другий: з 1995 року. Рубіжною подією, що поділяє реформу вищої освіти на два етапи, стало, на думку автора, підписання Президентом України Указу «Про основні напрями реформування вищої освіти України» (вересень 1995 року). Висвітлення означених ідей знайшло продовження в монографії цього ж автора «Ідеологічні засади сучасного державотворення в галузі освіти»², у якій визначено ключові напрями модернізації нормативно-правової бази освіти, сформовано та узагальнено інтеграційні атрибути основних джерел ідеології законодавства: національна ідея українського державотворення, європейський характер розвитку освіти. Автор виокремив та охарактеризував основні постулати нового нормативно-правового поля української освіти: особистісна орієнтація, демократизм. У своїх працях В. Андрущенко зазначає, що проблема підтримки розвитку освіти є глибоко соціальною і належить до пріоритетних завдань суспільного розвитку, вона безпосередньо пов'язана з системою національних інтересів та національної безпеки України³.

Нині існують й інші види періодизації історії становлення системи вищої освіти в період незалежності України, наприклад, привертає увагу думка М. О. Тимошенка⁴, на погляд якого: I етап – це період «пострадянського» розвитку законодавства України, яке було спрямоване на реформування правового регулювання господарської діяльності вищих навчальних закладів з початку 90-х рр. XX ст.; II етап – з кінця 1991 р. по 1995 р., коли згідно із стрімким скороченням державного фінансування поширюється практика позабюджетного фінансування; III етап – охоплює 1996-2000 рр.; IV етап – розпочинається з 2000 року і триває по сьогодні. На думку автора, цей підхід є цікавий, але не остаточний.

Важливою є монографія доктора економічних наук І.С. Каленюк та доктора педагогічних наук О.В. Кукліна⁵, які дослідили еволюцію сутності та ролі освіти у соціально-економічному розвитку суспільства, розкрили економічні детермінанти й суспільні результати функціонування інституту вищої освіти. Вони проаналізували закономірності становлення інформаційного суспільства й економіки знань, тенденції трансформації умов і чинників розвитку вищої освіти, основні вектори орієнтації її розвитку на потреби економіки знань. Було систематизовано функції вищої освіти, детально розглянуто її економічну функцію та особливості реалізації цієї функції в Україні. У праці досліджено тенденції трансформації економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів та обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти України, запропоновано напрями внутрішніх організаційних змін у системі вищої освіти, визначено основні цілі, інструменти та форми економічної політики держави щодо формування системи вищої освіти, адекватної до потреб економіки знань.

У колективній монографії «Проблеми якості вищої освіти»⁶ детально розглянуто загальні теоретичні питання визначення, оцінювання і забезпечення якості вищої освіти. У чотирьох розділах висвітлено стан і перспективи змін освітньої системи України в аспектах використання і вдосконалення різних засобів забезпечення якості навчального процесу і ключових освітніх кваліфікацій.

Цікавою є монографія із серії «Модернізація вищої освіти»⁷, оскільки у ній з'ясовано проблемні фактори функціонування вищої освіти України щодо нагальних потреб модернізації вітчизняного освітнього середовища, тобто приведення нашої освіти у відповідність із сучасністю.

У праці А. М. Алексюк «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія»⁸ йдеться про освіту України у ХХ ст., у т.ч. й про становлення та розвиток вищої школи у перший період незалежності України. На думку автора, докорінне реформування всіх рівнів освіти є нагальною необхідністю в умовах національного відродження та демократичної розбудови України як незалежної держави.

Важливим питанням є організація навчального процесу у вищих навчальних закладах України. З цього погляду цінним є посібник Я.Я. Болубаша⁹, який саме містить основні положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах освіти України відповідно до «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», затвердженого наказом Міністерства освіти України від 2 червня 1993 року № 161 та інших нормативних актів з питань вищої освіти.

Значний інтерес становлять праці доктора філософських наук, члена НАН України, президента та академіка Академії педагогічних наук України – В.Г. Кременя, присвячені процесам інноваційного розвитку освіти в Україні. Зокрема, монографії «Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати.»¹⁰ та «Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи)»¹¹, в яких він висвітлив базові процеси трансформації освіти, українську освіту у період глобалізації, вищу освіту та науку, освіту в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції... У монографії «Біла книга національної освіти України»¹², висвітлено найбільш актуальні освітні проблеми («білі плями»), визначено причини, що їх зумовлюють, та запропоновано шляхи і способи усунення або пом'якшення гостроти проблем. У «Білій книзі» освіта розглядається системно, всебічно, повно, порівнюється із кращою світовою, зокрема європейською, освітньою методологією і практикою, починаючи від загальних цільових установок та ціннісних орієнтацій і завершуючи аналізом конкретних освітніх ланок. На думку автора¹³, адміністративні посади вимагають спеціальної освіти керівника-менеджера у сфері вищої освіти, а не кваліфікації педагога, вченого або, взагалі, вузькопрофільного фахівця.

Цікавою є стаття В. Пилипенко та О. Гончарук «Вища освіта в Україні: інноваційний вимір»¹⁴, у якій автори висвітлюють проблеми інноваційного розвитку вітчизняної системи вищої освіти. Вони стверджують, що постіндустріальні трансформації, які здійснюються в Україні, «вимагають нової парадигми освіти, посилення її антропоцентричного спрямування». Цю ж думку В. Пилипенко продовжує і у своїй монографії «Вища освіта в Україні: історія та пострадянські реалії»¹⁵. Прихильником думки про постіндустріальні трансформації є О. І. Навроцький, який обґрунтував її у своїй монографії «Вища школа України в умовах трансформації суспільства»¹⁶.

За автором: «Інноваційний потенціал постіндустріального суспільства створює ситуації ринку, які вимагають від людини не лише знань і навичок виходу із важких ситуацій, а й уміння відсторонювати небезпеки, пов'язані із застосуванням нових технологій».

Перехід до постіндустріальної цивілізації потребує високої якості підготовки фахівців для всіх галузей економіки, соціальної сфери, духовної культури, докорінного переосмислення долі і перспектив сучасної культури з усіма притаманними їй суперечностями. Тому у праці «Вища школа України: реальність і тенденції розвитку»¹⁷ група авторів висловлюють думку, що у сучасних умовах, коли є загроза загальнокультурним засадам освіти, цілі яких були сформовані ще наукою Нового часу, особливо актуальним стає ідеал наукової раціональності, доказного знання як загальнозначущої мови, що дає змогу вибудовувати сучасний цивілізаційний простір, долаючи етнічні, релігійні та інші відмінності між людьми. За монографією: «Освіта – це один із найважливіших соціальних інститутів держави, що забезпечує його моральну цілісність». Цієї ж думки притримуються автори М. П. Денисенко та С. В. Бреус у статті «Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи»¹⁸, у якій вони розглядають питання, що пов'язані із необхідністю розроблення комплексу заходів з метою забезпечення якості вищої освіти в Україні з точки зору державного регулювання сфери освіти. В сучасних умовах саме освіта є одним із найважливіших факторів, що забезпечують економічний розвиток України.

А. В. Карпенко та Д. М. Юртаєв у своїй статті «Вища освіта України: проблеми та перспективи»¹⁹ проаналізували основні показники діяльності освітньої галузі в Україні, дали оцінку розвитку вищої освіти в Україні. Вказали на основні перешкоди в формуванні якісної вищої освіти й збалансуванні її з ринком праці.

С. М. Ніколаєнко, автор монографії «Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства»²⁰, вважає, що вища освіта є одним із небагатьох благ, що несе позитивний вплив на суспільство, за яке населення погоджується платити, адже приблизно дві третини батьків погоджуються

нести серйозні фінансові витрати, для того, щоб дати своїм дітям якісну вищу освіту.

Змістовним є збірник «Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку 1991-2006 рр.»²¹, який складається із дев'яти розділів про реформування вищої освіти України впродовж 1991-2006 років. Цікавою є також стаття Миколи Зеркала «Вища освіта України в роки незалежності: етапи, періодизація, проблеми»²², в якій здійснено спробу узагальнити етапи історичного становлення вищих навчальних закладів державної та недержавної форм власності в Україні з 1991 року по 2006 р. Автор розглядає низку проблем сучасної державної політики щодо закладів вищої освіти та можливі сценарії їх розгортання у часі та науковому просторі.

Модернізація української освіти безпосередньо пов'язана з виконанням Болонських домовленостей, її інтеграцією в європейський освітній простір. Практичне здійснення навчального процесу за положеннями Болонської конвенції, на думку Л. А. Радомської²³ дало можливість з'ясувати переваги та недоліки цієї системи, які є більш-менш загальними для багатьох навчальних закладів України. До переваг зараховують: мобільність, тобто можливість членів освітянського простору продовжувати навчання в інших країнах, можливість завдяки стандартизації дипломів працювати в інших країнах; вільний вибір предметів студентами; збільшення ролі студентського самоврядування; переорієнтацію на роботу студента протягом всього семестру, а не на іспитовій сесії. Своєю чергою, недоліками називають те, що практично неможливо реалізувати принцип мобільності для всіх студентів, відсутня фактична можливість вільного вибору студентами предметів, їм важко перевірити кількість отриманих балів протягом семестру і отримати необхідну навчальну літературу та матеріали для самопідготовки, зменшується доступність освіти, спостерігається погіршення її якості, збільшується навантаження на викладачів.

У монографії «Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти»²⁴ висвітлюється філософія і тенденції створення єдиного освітнього простору в контексті Болонського процесу, його сутність та переваги, дається пояснення кредитно-модульної системи та головних завдань. У монографії М. П. Драча «Вища освіта України і Болонський процес»²⁵ викладено основні принципи організації навчальної роботи відповідно до умов Болонського процесу.

Кредитно-модульній системі як невід'ємному атрибуту Болонської декларації, відповідно до монографії «Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи»²⁶, визначено дві основні функції. Перша – сприяння мобільності студентів і викладачів та спрощення переходів з одного університету до іншого. Друга – акумулююча: чітке визначення обсягів

проведеної студентом роботи з урахуванням усіх видів навчальної та наукової діяльності. Сума кредитів визначає, на що здатний студент, який навчається за тією чи іншою програмою. Також про запровадження кредитно-модульної системи як організації навчального процесу (КМСОНП) у ВНЗ України розписано у праці В. М. Нагаєва «Вища освіта України і Болонський процес»²⁷.

У роботі «Сучасна економічна освіта: Україна і Болонський процес»²⁸ висвітлюються закономірності розвитку сучасної вищої освіти, особливості входження України в єдиний європейський простір освіти, досвід впровадження положень Болонської декларації в освітній діяльності та результат. Подібною є монографія «Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України»²⁹, де подано аналіз структурного реформування системи вищої освіти в країнах Західної, Центральної і Східної Європи в процесі формування єдиного освітнього, наукового і суспільно-економічного простору європейського регіону, що дістав назву Болонського процесу. Проаналізовано стан української вищої школи, здобутки та перешкоди на шляху її входження до європейського освітнього простору. Запропоновано напрями структурного реформування вищої освіти України в контексті Болонських перетворень.

У монографії «Вища освіта України і Болонський процес»³⁰ дано повний опис освіти країн ЄС, Болонського процесу, висвітлено стан адаптації вищої освіти України до вимог Болонського процесу.

Цікавою є стаття С. О. Назарко «Дворівнева вища освіта: дев'ять аргументів «за», три аргументи «проти»»³¹, у якій проаналізовано систему вищої освіти України, розглянуто сучасні передумови її модернізації в рамках Болонської угоди. Наголошено на необхідності правильно оцінити умови, в яких опинилася вітчизняна вища освіта, та виділено як позитивні, так і негативні аргументи щодо дворівневої системи навчання. Н. Боженко³² у своїй статті теж наводить аргументи «за» і «проти» Болонського процесу, та його користь для освіти України.

На думку І. І. Бабин³³, передусім слід усвідомити, що інтеграційні процеси, як це неодноразово підкреслюється в установчих документах Болонського процесу, поєднано із збереженням та розвитком неповторного національного досвіду, культурної спадщини кожної країни. Отже, «євростандарт» в освіті в жодному разі не означає уніфікації, нівелювання специфіки освітніх систем європейських країн, а спрямовано на їх взаємне узгодження та гармонізацію з потребами сучасного світу. Не випадково саме «гармонізація» виступає одним із ключових понять багатьох документів.

У статті Л. В. Пшеничної «Вища освіта в Україні: стан, причини стагнації, перспективи розвитку»³⁴ розкривається сучасний стан системи вищої освіти України, вказує на ступінь значущості вищої освіти

для українського суспільства як національного і соціального інституту незалежної держави, проаналізовано прояви стагнації вищої освіти на сучасному етапі, проблеми, що перешкоджають реалізації Болонського процесу.

У статтях М. Ф. Степко «Вища освіта: світові тенденції та реалії України»³⁵ та «Проблеми вищої освіти в контексті Болонського процесу»³⁶ наголошує, що на даний час вища освіта є масовою, а масовість породжує проблему якості освіти, спричиняє необхідність введення навчальних програм різних типів і таким чином ще більше здорожує процес отримання освіти. Європейська спільнота задекларувала створення єдиного освітнього простору до 2010 року, але за ряду обставин, його ще й досі не вдалося його повністю реалізувати, при цьому однією із причин є проблема визнання якості освіти.

Змістовним є збірник «Болонський процес: перспективи розвитку вищої освіти України»³⁷, в якому висвітлюються проблеми реформування системи вищої освіти України, трансформації освітньої системи країни в умовах розвитку постіндустріального суспільства.

На думку М. Згуровського³⁸: «Болонський процес – це процес структурного реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм і потрібних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах Європи. Його метою було підвищення спроможності випускників, підвищення мобільності громадян на європейському ринку праці, підвищення конкурентоспроможності європейської вищої школи. Але не слід ідеалізувати Болонський процес. Він нерівномірний, суперечливий, складний. Його цілі ще дуже гіпотетичні».

Дещо песимістичною є стаття М. Винницького «Впровадження третього циклу вищої освіти – ключ до успіху Болонського процесу»³⁹, у якій йдеться, про Україну, в якій майже немає шансів стати країною — засновником ЄСОНП. На перешкоді стоїть останній (третій) рівень освітньої підготовки (аспірантура), реформа якого на національному рівні практично ще не розпочалася. Потужна інституційна вкоріненість чинної системи присудження наукових ступенів призвела до повного ігнорування відповідальними вітчизняними відомствами принципів, прийнятих у Європі для гармонізації так званого третього циклу вищої освіти у країнах — учасниках Болонського процесу.

У контексті формування ЄПВО заслугоує на увагу система кваліфікацій, запропонована проф. В. Д. Шинкаруком⁴⁰. Дослідник проблем вищої освіти у контексті Болонського процесу зазначає, що формування національної системи кваліфікацій в контексті Європейського простору вищої освіти забезпечить, по-перше, прозорість, відкритість та визнання термінів та періодів підготовки фахівців з вищою освітою в Україні, а, по-друге, національна система кваліфікацій буде сертифікована відповідними європейськими структурними органами, що дозволить запровадити

у вищу освіту України новий додаток до диплома європейського зразка. Нині запроваджуються національні критерії для кваліфікацій у вищій освіті. У системі цих критеріїв розроблені дескриптори* кваліфікацій, що відповідають принципу «зрозумілості і порівнянності». Дані критерії будуть узгоджуватися із європейськими підходами, що ставляться до кваліфікацій короткого циклу – молодший спеціаліст (60-120 кредитів ECTS); кваліфікацій першого циклу – бакалавр (180-240 кредитів ECTS); кваліфікацій другого циклу – магістр (60-120 кредитів ECTS), а також кваліфікацій третього циклу (доктор – PhD), де навчання триватиме не менше 3 років.

До уваги науково-педагогічної громадськості у 2009 році вченими О. Голубенком⁴¹ та Т. Морозовою представлено оригінальне наукове дослідження з проблеми переформатування Національної структури кваліфікацій. Дослідники підкреслюють необхідність переформатування нинішньої структури кваліфікацій вищої освіти. Вони вважають, що основою характеристик освітніх програм різних типів є не терміни навчання, а саме заплановані навчальні результати.

На думку вченого міжнародного рівня М. Ф. Степка⁴², нині складною є проблема визнання нових кваліфікацій і напрямів підготовки з боку Мінпраці України. Змінювалося освітнє законодавство, програми навчання, але не змінювалися підходи цього відомства до формування класифікатора професій, переліку первинних посад та вимог фахівців, особливо для молодших спеціалістів та бакалаврів. Це не дозволяло вищим навчальним закладам запроваджувати нові програми підготовки, усувати дублювання програм підготовки включно до спеціаліста. Тому потрібні спільні зусилля МОН та Мінпраці щодо розширення переліку первинних посад для бакалаврів з урахуванням досвіду провідних країн Європи.

В монографії «Вища освіта України: європейський вимір та українські перспективи»⁴³ наводяться роздуми щодо нинішньої системи кваліфікацій в Україні. Автори звертають увагу на наступне. Законодавчо вона регулюється Законами «Про освіту» (1991), «Про вищу освіту» (2002 і 2014 р.), а також наказом Міністерства освіти від 31.07.1998 р. №285 «Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою». Стан освіти у тому ж 2008 році двічі обговорювався у Верховній Раді України: Комітетом з питань соціальної політики і праці щодо відриву ринку освітніх послуг від потреб ринку праці, забезпеченості його робітничими професіями та Комітетом з питань науки і освіти щодо внесення змін і доповнень до Закону України «Про вищу освіту». Виняткового значення було надано Національній рамці кваліфікацій, що є «ключовим нормоутворюючим документом для упорядкування організаційної й дидактичної діяльності всіх рівнів системи освіти України, спрямованої на підвищення

рівня працевлаштування на національному і європейському ринках праці випускників, у т.ч. вищих навчальних закладів». Однак з 10 кроків (стадій), запропонованих Болонською Групою з розробки НРК (2007), станом на 1 січня 2009 року реалізовано перші два, третій – частково.

Таким чином, поставлені Болонським процесом завдання спрямовані на суттєві глибинні зміни у функціонування системи вищої освіти країн Європи. Одним з головних викликів при цьому є розробка і впровадження в освітній процес національних структур кваліфікацій. На цьому акцентує увагу Сьюр Берган⁴⁴, керівник відділу вищої освіти і науки департаменту освіти Ради Європи, вказуючи, що в Європі у контексті Болонського процесу питання освітніх кваліфікацій є одним з ключових поряд з визнанням та підтвердженням кваліфікації.

Аналізуючи та узагальнюючи вітчизняну історіографію з питання розвитку вищої освіти в період незалежності України, слід відзначити, що українські історики в своїх працях у цілому досить повно висвітлили цю сторінку культурного життя в Україні, визначили основні напрямки подальшої її розробки, але все ж таки ще залишається ряд питань, які потребують подальшого вивчення та узагальнення.

¹ Андрущенко В. Теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні на рубежі століть // Вища освіта України. – 2001. – №2. – С. 5-14.

² Андрущенко В. Ідеологічні засади сучасного закономірності в галузі освіти / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2016. – № 1. – С. 5-9.

³ Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В. Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – 372 с.

⁴ Тимошенко М. О. Історія становлення та розвитку господарсько-правого регулювання вищої освіти в Україні / М. О. Тимошенко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 234-240.

⁵ Каленюк І. С. Розвиток вищої освіти та економіка знань: монографія / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К.: Знання, 2012. – 343 с.

⁶ Проблеми якості вищої освіти: Монографія / Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми». – К.: Педагогічна думка, 2007. – 231 с.

⁷ Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України: Монографія / Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми». – К.: Педагогічна думка, 2007. – 257 с.

⁸ Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. – К.: Либідь, 1998. – 552 с.

⁹ Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих навчальних закладах освіти: Навч. посіб. для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. – К: ВВП «Компас», 1997. – 64 с.

¹⁰ Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

¹¹ Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.

¹² Біла книга національної освіти України / Акад. наук України; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009. – 185 с.

¹³ Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.

¹⁴ Пилипенко В. Вища освіта в Україні: інноваційний вимір / В. Пилипенко, О. Гончарук // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2014. – Вип. 1(1). – С. 472-485. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1%281%29_48

¹⁵ Пилипенко В. С. Вища освіта в Україні: історія та пострадянські реалії (соціологічний аналіз) / В. С. Пилипенко, Е. Г. Поздняков-Кирбят'єва. – 3.: Запорізький національний університет, 2012. – 218 с.

¹⁶ Навроцький О. І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / Навроцький О. І. – Харків: Основи, 2000. – 240 с.

¹⁷ Артемчук Г. І., Попович В. В., Січкаренко Г. Г. Вища школа України: реальність і тенденції розвитку. – К.: Ленвіт, 2004. – 176 с.

¹⁸ Денисенко М. П. Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи / М. П. Денисенко, С. В. Бреус // Вчені записки університету «КРОК». Серія : Економіка. – 2013. – Вип. 33. – С. 17-24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://knutd.edu.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/statja_Breus3.pdf

¹⁹ Карпенко А. В. Вища освіта України: проблеми та перспективи / А. В. Карпенко, Д. М. Юраєв // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2015. – № 6. – С. 96-101 Електронний ресурс. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2015_6_22

²⁰ Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. – К.: Знання, 2005. – 319 с.

²¹ Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 1991-2006 рр.: Наук. допом. Бібліографічний покажчик / АПМ України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2008. – 487 с.

²² Зеркаль М. Вища освіта України в роки незалежності : етапи, періодизація, проблеми / М.Зеркаль // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. – 2016. – № 3 (54). – С. 246-251

²³ Радомська Л. А., Стадній А. С. Українська система вищої освіти: переваги й недоліки Болонського процесу / Л. А. радомська, А. С. Стадній [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Radomska_Stadniy.php

²⁴ Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти. 3б./ За ред. В. М. Бебика; Міжрегіон. кад. упр. персоналом. – К., 2004. – 197 с.

²⁵ Драч М. П. Вища освіта України і Болонський процес. – Львів, 2005. – 15 с.

²⁶ Болонський процес : тенденції, проблеми, перспективи / Укл. В. П. Бех, Ю. Л.Маліновський : за ред. академіка В. П. Андрущенка. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 221 с.

²⁷ Нагаєв В. М. Вища освіта України і Болонський процес : лекція / В. М. Нагаєв. – Х., 2006. – 36 с.

²⁸ Сучасна економічна освіта: Україна і Болонський процес / за ред. В. Д. Базилевича. – К., 2006. – 326 с.

²⁹ Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України / М. З. Згуровський – К.: НТУУ»КПІ, 2006. – 544 с.

³⁰ Гончаров С. М., Мошинський В. С. вища освіта України і Болонський процес. – Рівне: НУВГМ, 2005. – 142 с.

³¹ Назарко С. О. Дворівнева вища освіта: дев'ять аргументів «за», три аргументи «проти» / С. О. Назарко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 1. – С. 79-83. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_1_11

³² Боженко Н. Болонський процес в нашій освіті: за і проти // Гуманістичний вісник. – Львів, 2008. – С. 322-326.

³³ Бабин, І. І. Вища освіта України і Болонський процес: стан, проблеми, перспективи / І. І. Бабин // Шляхи модернізації вищої освіти в контексті євроінтеграції: матер. регіон. наук.-практ. семінару, 20-21 трав. 2008 р. / за заг. ред. Г.В.Терещука. – Тернопіль, 2008. – С. 16-19.

³⁴ Пшенична Л. В. Вища освіта в Україні: стан, причини стагнації, перспективи розвитку / Л. В. Пшенична // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 22. – С. 10-18. [Електронний носій]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpc_2013_22_4

³⁵ Степко М. Ф. Вища освіта: світові тенденції та реалії України: доп. на XIX Міжнар. студент. наук. конф., 14 квіт. 2012 р. / М. Ф. Степко; Нар. укр. акад. – Х.: Вид-во НУА, 2012. – 19 с.

³⁶ Степко, М. Ф. Проблеми вищої освіти в контексті Болонського процесу / М. Ф. Степко // Педагогіка і психологія / Вісник АПН України. – 2008. – № 1. – С. 75-81.

³⁷ Болонський процес: перспективи розвитку вищої освіти України: Матеріали VII-VIII Міжнар. конф. «Модернізація вищої освіти України в умовах Болонського процесу: аналіз вітчизняного досвіду і перспективи розвитку», м. Одеса. – К.: ДП Видавничий дім «Персонал», 2008. – 368 с.

³⁸ Згуровський М. З. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі // М. З. Згуровський, ректор НТУУ «КПІ». [Електронний носій]. – Режим доступу: <http://www.ntu-kpi.edu.ua/education/charta.html>

³⁹ Винницький, М. Впровадження третього циклу вищої освіти – ключ до успіху Болонського процесу / М. Винницький // Вища школа. – 2008. – № 12. – С. 20-27.

⁴⁰ Шинкарук В. Основні напрями модернізації структури вищої освіти України / В. Шинкарук // Вища школа. – 2007. – № 5. – С. 3-16

⁴¹ Голубенко О. Національна структура кваліфікацій вищої освіти: проблеми переформатування / О. Голубенко, Т. Морозова // Вища школа. – 2009. – № 11. – С. 50-60.

⁴² Степко М. Ф. Місія університетів і взаємодія з ринком праці: українські реалії / М. Ф. Степко // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Тематичний випуск // Вища освіта України. – Додаток 4., Том II. – 2009. – С. 118-126

⁴³ Вища освіта України: європейський вимір та українські перспективи. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – 632 с.

⁴⁴ Берган Сьюр. Болонская конференция по системам кваліфікацій. Заключительный отчет Министерства науки, технологии и инноваций Дании, Копенгаген, 13-14 января 2005г. / Сьюр Берган / [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://dic.edu.ru/internationalcommunity/projects/bol/1375>

* Лексична одиниця інформаційно-пошукової мови.

УДК: 94 (477.85)

© Сергій ДОБЖАНСЬКИЙ
(Чернівці)

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ»

У пропонованій статті подані основні методичні рекомендації з викладання предмета «Історія суспільно-політичної думки в Україні». Головна увага зосереджена на еволюції поглядів на основи управління державою. Використані приклади з управління державними утвореннями, якими керували українці, а також основні теорії та думки провідних політичних і філософських діячів, які через свої праці впливали на формування системи управління.

Ключові слова: політика, держава, управління, думка, Україна, суспільство, методика.

Serhiy DOBRZHANSKYI
(Chernivtsi)

METHODICAL PECULIARITY OF COURSE TEACHING «HISTORY OF SOCIAL-POLITICAL IDEAS IN UKRAINE»

In this article new methodical recommendation for teaching subject «History of social-political ideas in Ukraine». Author pays main attention to evolution of ideas about state governance. Examples of state governance by Ukrainian are used for the research. Also, the main theories and ideas of leading political and philosophical figures, which has influenced to forming of government system are studied.

Key words: politics, state, management, idea, Ukraine, society, methodology

Курс «Історія суспільно-політичної думки в Україні» є відносно новим предметом, який був запроваджений у ВНЗ України лише після розпаду СРСР у 1991 році. На початках впровадження курсу у ньому, залишалися ще нашарування радянського типу, але згодом, в даному напрямку було зроблено багато нововведень, що дозволило «Історії суспільно-політичної думки в Україні» стати важливою навчальною дисципліною як для студентів-істориків, так і для політологів.

Розташування на стику спеціальностей історії та політології визначає особливе місце курсу і є актуальним для розвитку його як базової дисципліни для цих двох напрямів навчання студентів. Окрім того, цей курс має важливий виховний елемент, сприяє розумінню політичних процесів, що дозволяє студентам ставати політично більш грамотними.

Суспільно-політична думка пов'язана з політичною історією, яка є невід'ємною складовою загальної історії та політичної теорії, що вивчає процеси формування державних і політичних структур, функціонування всієї політичної сфери суспільства в межах національних держав та у загальносвітовому масштабі, осмислює базові ідеї провідних мислителів.

Політичні процеси завжди ґрунтуються на базових цінностях та баченнях сучасників тих подій. І для ширшого розуміння історичних подій вивчення основоположних ідейних вчень дає більш глибоке осмислення студентами історичних процесів, та дозволяє правильно оцінити тодішню ситуацію.

Мета предмета: є ознайомити студентів зі здобутками вітчизняної суспільно-політичної думки України з часів Київської Русі до сьогодення, простежити еволюцію поглядів на базові цінності та форми управління, спроба об'єднання ідейно-теоретичних напрямків у стратегічну модель розвитку держави та суспільства¹.

Зважаючи на особливість курсу «Історія суспільно-політичної думки України», необхідно виокремити специфічні методи подачі предмету студентам:

- висвітлення особливостей управлінських моделей історичних періодів;
- аналіз провідних політичних ідей ідеологів та лідерів суспільної думки;
- оцінка провідних думок для формування суспільно-політичного бачення розвитку української нації;
- уміння проводити паралелі між політичною ситуацією того часу і сьогодення;
- моделювання системи управління державою з праць видатних стратегів та філософів окремих історичних періодів.

Ще одним аспектом об'єктивного осмислення суспільно-політичних думок є дослідження політичного процесу, що дозволяє розглянути політичну систему у функціонально-динамічному вимірі, з'ясувати основні механізми її розвитку та взаємодії з навколишнім середовищем².

Висвітлення особливостей управлінських моделей історичних періодів важливо показувати для розуміння студентами об'єктивних обставин функціонування держави та відповідний вплив управлінської системи на історичні події. Для прикладу можна навести вплив структури владної мережі на формування держави часів Київської Русі, Литовсько-Польської доби, Російської імперії та СРСР. Саме ці чотири державні утворення, в яких Україна була або об'єктом чи суб'єктом відносин. Дуже часто студенти дивляться на події історії крізь призму сучасного бачення подій, що не дозволяє об'єктивно оцінити суспільно-політичну думку тих часів. Тому важливо роз'яснити, що в різні періоди розвитку Київської Русі, структура державного механізму еволюціонувала від військової демократії з вождівським принципом, до середньовічно-європейської моделі сюзерен-васал з централізацією влади. Важливо підкреслити, що суттєвий вплив на формування державної політики мала церква та концепції, які вироблялися у стінах храмів. Зокрема концепція «богоданості князівської влади» як головна концепція панування над світською владою. Філософсько-релігійна література теж залишила яскраві приклади думок про взаємовідносини церкви і світської влади, а також відносини влади з підлеглими. Зокрема потрібно наголосити на прогресивних гуманістичних ідеях праці В. Мономаха «Повчання дітям».

Натомість місце українських земель в часи Литовсько-Польської доби пройшло трансформацію від партнерських відносин князів-русичів з литовцями до повного поневолення вже в часи Речі Посполитої. Але в той же час потрібно відзначити великий вплив олігархічної системи управління Річчю Посполитою через Сейм та право консенсусного голосування, що різко обмежувало владу короля. Крім суто політичного впливу через органи влади, українська політична думка формувалася через мислителів таких, як Ю. Дрогобич та С. Оріховський. Цікавим є приклад Оріховського, який починав з ідеї «природного права» та «суспільного договору», а вже наприкінці свого життя різко змінив бачення на теорію божого походження влади, що фактично заперечувало усім напрацюванням попередніх років.

Окреме місце у процесі суспільно-політичної думки в Україні займає приклад відносин Богдана Хмельницького з польським королем та весь процес Національно-визвольної війни 1648-1654 рр. Зокрема еволюція поглядів самого гетьмана від боротьби за справедливість та станові права до боротьби за власну державу. Головними маркерами цього процесу є лист Б. Хмельницького польському королю 2 липня 1648 року та вступ гетьмана до Києва 23 грудня 1648 року. Потрібно відзначити бачення самими козаками європейських принципів функціонування держави, де король присягає на вірність народу. Ментальні та світоглядні розбіжності між українцями та московитами чітко проявилися у перемовинах козаків на чолі з Б. Хмельницьким та московської делегації на чолі з В. Бутурлін, де делегати з Москви вимагали присягнути на вірність царю, що відрізнялося від звичного козакам правила присяги гетьмана на вірність народу.

Система управління в часи перебування України у складі Московської держави та Росії проходила з огляду на козацьку державу як тимчасове явище, тому росіяни усіляко намагалися зменшити її права та привілеї. А з початком процедури переходу на абсолютистську монархію козацька держава, навіть стала відверто заважати. Потрібно наголосити, що важливу роль у перетвореннях в Російську імперію відіграли українці Ф. Прокопович та С. Яворський. З ліквідацією козацтва і його автономії система управління українськими землями здійснювалася за загальноросійськими правилами. Але навіть перебуваючи у жорстких рамках, українцям вдалося розвинути систему організацій, які стали підвалинами для політичної боротьби, що вилилося у події Національно-визвольних змагань 1917-1921 років. Окрему оцінку у процесі формування суспільно-політичної думки козацької доби становить «Конституція П. Орлика», яка є яскравим прикладом відстоювання українцями демократичних принципів функціонування державних органів влади та парламентаризму.

Період XIX століття став часом вироблення теоретичних і політичних засад для українців. Особливість розуміння даного періоду полягає в тому, що вироблені вчення розвивалися у загальноєвропейських

тенденціях. Саме тому поряд з ідеями національного відродження присутні модні на той час соціалістичні ідеї. Але в більшій мірі вони були з українською специфікою, народники основний свій погляд направляли на селян, чим відрізнялися як від польсько-німецьких так, і російських соціалістів, які програму будували на захисті міського робітничого пролетаріату.

Серед найбільш яскравих теорій державного управління на українських землях були ідеї панславізму, російського центризму та федерації. Розглядаючи панславистські ідеї, треба зазначити, що їх розповсюдження серед української інтелігенції відбувалося з-за меж України і мало особливості поєднання власне панславізму та українського централізму, базуючись ще навіть на традиціях Київської Русі. Найбільш помітно це простежується у програмних документах Кирило-Мефодіївського братства «Закон Божий або книга буття українського народу» та «Статут», які пропонували створення загальнослов'янського наддержавного утворення з керівними органами у Києві, яке б об'єднувало усі слов'янські національні держави. Для кращого сприйняття запропонованої моделі можна використовувати сучасний приклад ЄС, як міждержавного утворення. Російський централізм переконливо відображений у праці П. Пестеля «Руська правда», де поряд з прогресивною формою управління республіканською, пропонували залишити жорсткий централізм, що для багатонаціональних держав неприпустимо. Для прикладу така форма притаманна для сучасної Російської Федерації. А найбільш популярною була ідея серед української інтелігенції як у складі Росії, так і Австро-Угорщини – це федеративна модель устрою. Першими такі ідеї висловлювали діячі масонського руху, зокрема Лукашевич та керівник Північного товариства М. Муравйов в його «Конституції», які пропонували поділити Російську імперію на 13 федеративних держав, дві з яких були б на українських землях: Чорноморська та Українська. В подальшому діячі Головної Руської Ради виступали за федералізацію Австрії та розмежування українських і польських земель. У подальшому перші політичні партії Галичини РУРП, УНДП та УСДП у своїх програмах чітко відстоювали дану ідею. Таких же цю дотримувався і М. Драгоманов, який розробив концепцію селянського соціалізму.

Спроба побудови власної держави у 1917-1921 роках наштовхнулася на проблему нерозуміння форми державного управління. Потрібно зробити порівняння особливостей українських державних утворень: Українська Народна Республіка, Українська Держава та Західноукраїнська Народна Республіка. Аналізуючи, слід підкреслити соціалістичні експерименти зі створення держави з єдиним колективним органом влади часів УНР, натомість в Державі гетьмана П. Скоропадського простежувався саме монархічний централізм та повне заперечення народовладдя. Натомість форма управління в ЗУНР базувалася на старих традиціях самоврядності часів Австро-Угорської імперії. Саме така невизначеність і стала однією з причин поразки у національно-визвольних змаганнях.

Перебування під владою різних держав у ХХ столітті, дало поштовх формуванню напрямків політичного бачення з кардинально протилежними поглядами: демократизм та більшовизм. Потрібно відзначити, що ідейні напрацювання українських мислителів у міжвоєнний період розвивалася у фарватері загальноєвропейській тенденції. Суспільно-політична думка цього часу охоплювала весь спектр ідеології від крайньолівої до крайньоправої ідей. Аналізуючи праці 20-40-х років, слід відзначити умови, в яких формувалися думки та вплив історичних подій. Особливо критично треба ставитися до праць націонал-комуністів, які, повіривши в утопічні ідеї комунізму за більшовицьким зразком, але перебуваючи на національних позиціях, призвели до катастрофи в Україні. Варто звернути увагу на концепцію «комунізму з людським обличчям» як основну ширму пропаганди на території України. Головні ідеї націонал-комуністів полягали у розбудові держави соціальної справедливості та рівності, але слід підкреслити, що на відміну від російських більшовиків питання національної свідомості в українських націонал-комуністів займало першорядне місце. Як приклад можна навести українізацію у 20-х роках ХХ ст.

Особливе місце українській в політичній думці у період після програшу у боротьбі за державність стала ідея нації та національного самовизначення. У міжвоєнний період розробниками теорій стали М. Сціборський, В. Старосольський, О. Борковський. Але найбільш чільне місце займає ідея «інтегрального націоналізму» Д. Донцова. Продовжуючи ідеологію М. Міхновського, ним було розширено поняття «національної революції» та визначено боротьбу власними силами української нації, підкреслена, що ідеалом управління державою повинна бути національна диктатура. Теж важливим аспектом у боротьбі за власну державу стало також переорієнтація на Західноєвропейські культурні пласти та відхід від російських культурних традицій. Теорії «інтегрального націоналізму» взяли на озброєння діячі ОУН як основу втілення влади в майбутній Самостійній Соборній Українській Державі.

В контексті державного будівництва важливу роль відіграла суспільно-політична думка діячів дисидентського руху. Потрібно наголосити, що головним аспектом у своїй діяльності вони ставили права людини та демократичність державних інститутів. Також відзначимо, що саме діяльність дисидентів стала головною ідеологічною та політичною основою для процесів національно-державного відновлення України у кінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття. Окреме місце займає ідея боротьби за незалежну Україну не збройним шляхом, а тільки політичною боротьбою³.

Підсумовуючи вищесказане, слід відзначити, що курс «Історія суспільно-політичної думки в Україні» є важливим предметом для розвитку у студентів системи критичного мислення та усвідомлення процесу формування політичної системи. Він також дає можливість ознайомитися з доробком відомих мислителів суспільно-політичної думки як фактором утвердження прогресивних ідей державотворення.

¹ Остапенко М. А. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни «Історія політичної думки в Україні» (для бакалаврів, спеціалістів). — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — С. 12.

² Новакова О.В., Пашина Н.П. Політичні процеси та політичні відносини — К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2016. — С. 6.

³ Добржанський С. Історія політичної думки України (від часів Київської Русі до 1991 року): програма курсу та методичні рекомендації. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. — 80 с.

УДК 378.147.016:908(477.86)

Андрій КОРОЛЬКО
(Івано-Франківськ)

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ М. ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

У статті охарактеризовано основні напрями історико-краєзнавчої роботи як складової частини популяризації вивчення історії м. Івано-Франківська, яка ведеться у стінах Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Зокрема, студенти, майбутні вчителі історії, під керівництвом викладача в рамках читання нормативних і спеціалізованих курсів виконують індивідуальні історико-краєзнавчі роботи; здійснюють походи і поїздки по музеях м. Івано-Франківська, Івано-Франківської області та західноукраїнського регіону; знайомляться з основами методики історико-краєзнавчої, музейної та екскурсійної роботи. За сприяння Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді на Факультеті функціонує гурток «Історичне краєзнавство». Велика допомога в організації студентської історико-краєзнавчої, музейної та екскурсійної роботи також надходить зі сторони Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Івано-Франківської обласної ради, музейних закладів м. Івано-Франківська та області, Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Франка. Автор відзначає, що ця праця є своєрідною галуззю наукового пізнання з вивчення історії рідного краю та ґрунтуються на певних основоположних засадах, які носить обов'язковий характер: патріотична спрямованість, науковість, оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності, планованість і наступність, зв'язок з місцевими державними та громадськими краєзнавчими установами і закладами.

Ключові слова: історико-краєзнавча робота, історичне краєзнавство, гурток, музей, екскурсія, школа молодого екскурсовода, бібліотека, пам'ятка.

Andrii KOROL'KO
(Ivano-Frankivsk)

HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC WORK IN HIGH SCHOOL AS AN INTEGRAL PART OF POPULARIZING STUDYING THE HISTORY OF IVANO-FRANKIVSK

The article describes the main features of historical and ethnographic work in high school as an integral part of popularizing studying the history of Ivano-Frankivsk, that is carried out in the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. In particular, students, prospective teachers of history during normative and specialized courses under the guidance of a teacher carry out individual historical and ethnographic work; visit museums of Ivano-Frankivsk, Ivano-Frankivsk region and the western Ukrainian region; get acquainted with the basic methodology of historical and ethnographic museum and excursion work. The society «Historical Regional Studies» functions at the faculty with the support of Ivano-Frankivsk Regional State Center of Tourism and Regional Studies, student youth. Ivano-Frankivsk Regional State Administration and Ivano-Frankivsk Regional Council, the museum institutions in Ivano-Frankivsk and Ivano-Frankivsk Oblast, Ivan Franko Universal Scientific Library contribute greatly to organizing students' historical, regional study, museum and excursion work. The author emphasizes that this is a peculiar scientific work in studying history of the local region and is based on certain fundamental principles that are mandatory: patriotic orientation, scientific approach, the optimal combination of experimental and socially useful activities, regularity and continuity, communication with local government and public ethnographic establishments and institutions.

Key words: historical and ethnographic work, historical regional studies, society, museum, excursion, school of prospective guides, library, memorial.

З утвердженням незалежності України відбулася переоцінка ідеологічних пріоритетів, методологічних засад краєзнавчої і музейної роботи у вищій школі. Підготовка студентів до такої ділянки роботи у майбутній професійній діяльності не просто бажана, вона необхідна і витікає з нормативних вимог до організації освітньо-виховного процесу, безперервної історичної освіти в Україні. Адже метою цієї праці у вищій школі є підготувати майбутнього вчителя до самостійної краєзнавчої праці в середній школі, дати знання, уміння і практичні навички здобуття знань про рідний край, про джерела цих знань, способи їх використання, форми організації краєзнавчої діяльності учнів, застосування краєзнавчої інформації на уроках і в позаурочній діяльності.

У «Національній доктрині розвитку освіти України», затвердженій 17 квітня 2002 р. Указом Президента за № 347/2002, у розділі «Національний характер освіти і національного виховання» визначено курс на побудову освіти «на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях, духо-

вності», ставиться завдання забезпечити «виховання свідомого громадянина, патріота». А все це найефективніше реалізується шляхом звернення до минулого, звичаїв, обрядів, традицій свого села, міста, рідного краю. Концепція безперервної історичної освіти в Україні передбачає: «Діти повинні знати не тільки історію свого народу, але й історичне минуле населення, яке живе поруч – у конкретному місті або селі, у даному історичному регіоні. Тому краєзнавство та регіональна історія стануть не доповненням, а складовою частиною вітчизняної історії»¹.

Ще зі шкільної парти учні загальноосвітніх навчальних закладів м. Івано-Франківська та передмістя долучалися до всеукраїнського руху шкільної молоді «Моя земля – земля моїх батьків», згодом розвинутих низки всеукраїнських історико-географічних та історико-краєзнавчих експедицій («Краса і біль України», «Мікротопоніми України», «Сто чудес України», «Історія міст і сіл України», «Україна вишивана» та ін.)². Музейні фонди загальноосвітніх навчальних закладів поповнювалися етнографічними матеріалами, повсюдно в обласному центрі створювалися «Бабусині світлиці», етнографічні кімнати і музеї. Увага приділялася увічненню пам'ятних сторінок національної історії, особистостей.

Нам як викладачам, які організують своєрідний студентський історико-краєзнавчий і музейний практикум, необхідно сформулювати актив студентів-краєзнавців, об'єднаних в гурток чи пошукові загони. Така робота організовується і проводиться серед студентів першого і другого курсів спеціальності 014 «Середня освіта (історія)» і 032 «Історія та археологія» Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – власне, коли читається нормативний курс «Історичне краєзнавство, музеєзнавство» (стаціонарна і заочна форма навчання; 2-й і 3-й семестри). У такому випадку складається план виконання низки індивідуальних робіт, які здійснюють студенти, та перед складанням іспиту з нормативного курсу оцінюються відповідними балами за 5-бальною і 10-бальною шкалою. Збір інформації з таких індивідуальних робіт, як «Реєстр історико-архітектурних, історико-меморіальних та археологічних пам'яток м. Івано-Франківська», «Розгорнутий паспорт відомої пам'ятки м. Івано-Франківська» здійснюється у державних і громадських музейних закладах. Написання історико-краєзнавчої роботи з окремих періодів історії м. Івано-Франківська, де народився або живе студент, теж передбачає пошук інформації у музеях. Насамперед, це стосується збору матеріалу з місцевої історії, вивчення історії окремих особистостей, родин, вулиць тощо. В організації такої роботи передбачено конкретні терміни і форми звіту.

У ході виконання такої роботи студенти мають володіти знаннями про історико-краєзнавчі та музейні предмети, їх типи, джерела. Адже не кожна річ зразу стає музейним експонатом. Музейний експонат – пам'ятка природи, матеріальної і духовної культури, вилучена із середовища існування, має пройти всі стадії наукової обробки і може бути включена до музейного зібрання, якщо здатна найбільш типо-

во представляти природу і культуру. Вона повинна відповідати критеріям інформативності, експресивності, репрезентативності та естетичності, бути унікальною або типовою. Для кращого розуміння такої проблеми студентам читається низка лекцій і семінарських занять: «Етнографія і фольклор в історичному краєзнавстві», «Ономастика і топоніміка в історичному краєзнавстві», «Музеї в історичному краєзнавстві», «Пам'ятки історії, культури та архітектури в історичному краєзнавстві». Окрім цього, студентам третього курсу (заочна форма навчання) читається спеціалізований курс «Музейна справа на Прикарпатті» (6-й семестр), де фокусується увага на експозиційній, науково-освітній, науково-дослідній роботі музеїв м. Івано-Франківська.

В організаційній роботі з історичного краєзнавства і музеєзнавства студентам I курсу, безумовно, організуються екскурсії до музеїв та пам'ятних місць обласного центру. Як правило, такі екскурсії здійснюються викладачем, який читає нормативний курс «Історичне краєзнавство, музеєзнавство» (доц. Королько А.З.) та академнаставниками в Івано-Франківський краєзнавчий музей, Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша, Музей освіти Прикарпаття та історії університету, Івано-Франківський обласний музей визвольної боротьби імені Степана Бандери, Музей мистецтв Прикарпаття, Літературний музей Прикарпаття та ін.

Для порівняння, щоб посилити рівень знань з вивчення минувшини м. Івано-Франківська у сфері історичного краєзнавства, екскурсознавства, музейної справи, проводяться поїздки за межі обласного центру, зокрема в музеї м. Коломиї (Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, Музей писанкового розпису, Музей історії міста Коломиї), м. Галича (Національний заповідник «Давній Галич»), м. Долини (краєзнавчий музей «Бойківщина» ім. Тетяни та Омеляна Антоновичів), Городенківщини і Снятинщини (музеї членів «Покутської трійці»), Верховинщини та ін. 14 жовтня 2015 р. студенти-історики другого і третього курсів ознайомилися з колекціями історико-меморіальних музеїв Юрія Федьковича, Ольги Кобилянської, Володимира Івасюка м. Чернівці.

Закарбувалася в пам'яті студентів поїздки 28 травня 2016 р., 29 травня 2017 р. і 1 червня 2018 р. до музеїв Верховини і Верховинщини. Молоді люди відвідали Історико-краєзнавчий музей «Гуцульщина», музей кінофільму «Тіні забутих предків», Музей гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика, Музей гуцульської магії в смт Верховина, літературно-меморіальний музей Івана Франка (до речі, під час першої поїздки 28 травня 2016 р. студенти відвідали цей музей саме в той день, коли 100 років тому помер І. Франко), музей Михайла Грушевського і музей «Хата-гражда Харуків» у с. Криворівня Верховинського району. Справжньою окрасою виявилася проведена тематична екскурсія 3 травня 2018 р. по музеях Снятинського і Городенківського районів Івано-Франківської області «стежинами членів «Покутської трійці» для

студентів першого курсу спеціальності 014 «Середня освіта (історія)». Майбутні вчителі історії відвідали літературно-меморіальні музеї відомих українських письменників-новелістів, членів «Покутської трійці» Леся Мартовича (1871–1916) (с. Торговиця Городенківського району), Василя Стефаника (1871–1936) (с. Русів Снятинського району) і Марка Черемшину (1874–1927) (м. Снятин), а також Музей писанкового розпису в м. Коломиї.

У другій половині жовтня 2016 р. студенти відвідали музейні заклади м. Луцька, а також Луцький замок. Періодичними є студентські поїздки до м. Києва, м. Львова і м. Чернівців як з академнаставниками, так і в колі студентських друзів. Зараз готується нова поїздка до м. Чернівців, сподіваємося у травні-червні 2019 р. зі студентами-істориками відвідати музеї Верховинського і Косівського районів Івано-Франківської області.

Звичайно, всі ці заходи висвітлюються як студентами, так і викладачами в електронних соціальних мережах, зокрема у Фейсбук. Окремо відображаємо інформацію про походи та поїздки по музеях м. Івано-Франківська, Івано-Франківської області на електронній сторінці Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в рубриках «Новини», «Студентське самоврядування. Дозвілля»³.

У ході такої роботи студенти уважно вивчають роботу екскурсовода, який проводить екскурсію. За увагу, що студентам першого курсу освітнього рівня «Магістр» спеціальності 014 «Середня освіта (історія)» читається нормативний курс «Методика екскурсійної роботи», де розкриваються такі аспекти: історія екскурсійної діяльності в Україні; екскурсія, її сутність, основні ознаки, класифікація екскурсій і формування екскурсійної тематики; педагогіка, психологія і логіка в екскурсійній роботі; основні поняття екскурсійної методики, технологічний процес створення нової екскурсії, методика екскурсійного показу; прийоми показу і розповіді в екскурсії, тощо. Тому часто так буває, що майбутні вчителі історії ознайомлені з окремими елементами екскурсійної роботи в музейній справі. Обов'язковим елементом навчально-методичної роботи є проведення студентами-магістрантами екскурсій по місту Івано-Франківську для свої молодших колег студентів-істориків⁴.

Якщо говорити про практичну сторону екскурсійної роботи, то наших студентів-істориків II–IV курсу вразила поїздка 21–22 жовтня 2016 р. до м. Луцька. Справа в тому, що всю, так би мовити, «культурну начинку» програми екскурсії підготували студенти III курсу історичного факультету (спеціальність «Музейна справа») Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки під керівництвом викладача Лариси Понедельник. Вони провели низку оглядових і тематичних екскурсій по центру м. Луцька, музеях обласного центру, Луцькому замку. Після повернення до м. Івано-Франківська стало крайньою необхідністю серед студентського активу створити «Школу молодого екскурсовода»... І це

було зроблено завдяки творчій співпраці зі студентами-істориками другого курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин. Після кількох тижневої підготовки, зокрема читання відповідної історико-краєзнавчої літератури (взятої з відділу історико-краєзнавчої літератури Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Франка⁵) студенти провели на початку грудня 2016 р. дві цікаві екскурсії по визначних місцях міста Івано-Франківська (ратуша, Вірменська церква, Колегіальний костіол Непорочного Зачаття, де нині Музей мистецтв Прикарпаття) – організовані молодшим колегам – студентам першого курсу Факультету іноземних мов і Факультету туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Історико-краєзнавча та музейна справа з вивчення історії м. Івано-Франківська є частиною науково-дослідної роботи студентів. Викладачами кафедри історії України Факультету історії, політології і міжнародних відносин (доц. Королько А. З., доц. Бурдуланюк В. М.) пропонується тематика курсових і магістерських робіт з історії обласного центру. Частина студентів здійснили апробацію окремих результатів своїх наукових досліджень з історико-краєзнавчої і музейної справи на наукових конференціях: «Історико-культурна спадщина Прикарпаття» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2014 р.), «Етнокультурна спадщина Прикарпаття» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 р.), «Пам'ятки Прикарпаття: стан збереження та популяризації» (м. Івано-Франківськ, 2 жовтня 2017 р.), «Мистецтво писанкового розпису – соціокультурний скарб України» (м. Коломиї, 21 квітня 2018 р.), «Сучасні акценти музейництва. Історія, здобутки, перспективи» (м. Івано-Франківськ, 14 травня 2018 р.), а також на звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів і студентів, які щороку у березні проводяться у стінах Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Окремі студентські статті з музейної та екскурсійної справи друкуються у журналі «Краєзнавець Прикарпаття».

Відродно, що нам у цій справі допомагають державні установи і музейні заклади: управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації під керівництвом Володимира Федорака, Івано-Франківський краєзнавчий музей на чолі з Ярославом Штиркалом, Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді під орудою Михайла Косила. Скажімо, за сприяння Володимира Федорака і Ярослава Штиркала були організовані унікальні поїздки для студентів-істориків та студентів-дизайнерів по музеях Верховини і Верховинщини 28 травня 2016 р. і 29 травня 2017 р. і 1 червня 2018 р. Стало приємною традицією запрошувати читати лекції з музейної справи Прикарпаття для студентів I курсу спеціальності «Історія» провідного спеціаліста з даної галузі працівника управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної

державної адміністрації Галину Брицьку. Наші студенти-історики уважно слухають, «всмоктують» цінну статистичну інформацію, надану Галиною Петрівною щодо організації експозиційної, науково-освітньої, науково-дослідної, патріотично-виховної роботи музейних закладів м. Івано-Франківська.

Велика допомога в організації історико-краєзнавчої і екскурсійної справи надходить з Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді (ІФОДЦТК). Справа в тому, що на рівні керівництва області, не без допомоги і активної співучасті керівника Центру Михайла Косила, наприкінці 2016 р. було прийнято знакове рішення про зняття вікового цензу щодо залучення молоді до краєзнавчих гуртків під егідою ІФОДЦТК (раніше до гуртка могли входити тільки ті молоді люди, яким не виповнилося 18 років). Прийнято рішення, що до гурткової краєзнавчої роботи можна залучати студентську молодь. Тому в стінах Факультету історії, політології і міжнародних функціонує гурток «Історичне краєзнавство» (для студентів вищих навчальних закладів), до якого записалося понад 20 студентів I–II курсу. В основу роботи гуртка входять такі блоки – історико-краєзнавча, музейна робота та методика екскурсійної роботи. Програма гуртка включає відомості, що поглиблюють і доповнюють зміст навчальних предметів з історичного краєзнавства, музеології і екскурсознавства. Заняття гуртка організовується таким чином: одне заняття⁶ теоретичне, друге – практичне. Тривалість занять визначається з урахуванням психофізіологічного розвитку та допустимого навантаження і складається в академічних годинах (45 хвилин). Орієнтовне співвідношення теоретичних і практичних годин 1 : 4. Екскурсії та практичні заняття є обов'язковими та необхідними складовими навчально-виховного процесу. Вони передбачають створення умов для наближення змісту тем до реального життя. Періодичність екскурсій і практичних занять на місцевості – один раз на місяць. Зараз готуються нові екскурсії по центру міста Івано-Франківська.

Ще один центр сприяння організації музейної та екскурсійної роботи студентів університету – Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека імені Івана Франка (директор – Людмила Бабій). У двох відділах цієї бібліотеки – краєзнавчому і мистецької літератури – студенти виконують низку індивідуальних робіт, зав'язаних з музейною та екскурсійною справою: «Реєстр історико-архітектурних, історико-меморіальних та археологічних пам'яток району (або міста)», «Розгорнутий паспорт відомої пам'ятки»⁷. Для нас було своєрідним відкриттям, що у відділі мистецької літератури ошатно зберігається підшивка таких музейних журналів – «Музеї України», «Музейний простір», «Museum», «Мир музея», де зберігається цінна інформація з музейного будівництва обласного центру.

Отже, історико-краєзнавча робота у вищій школі для студентів, майбутніх вчителів історії, проводиться у стінах Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та охоплює

різноманітні ділянки роботи. Зокрема, молоді люди під керівництвом викладача в рамках читання нормативних і спеціалізованих курсів виконують індивідуальні історико-краєзнавчі роботи; здійснюють походи і поїздки по музеях м. Івано-Франківська, Івано-Франківської області та західноукраїнського регіону; знайомляться з основами методики історико-краєзнавчої, музейної та екскурсійної роботи. За сприяння ІФОДЦТК на Факультеті функціонує гурток «Історичне краєзнавство». Велика допомога в організації студентської історико-краєзнавчої, музейної та екскурсійної роботи також надходить зі сторони Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Івано-Франківської обласної ради, музейних закладів м. Івано-Франківська та області, Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Франка.

Цей аспект навчально-методичної роботи у вищій школі вкрай необхідний, адже є складовою частиною популяризації історії м. Івано-Франківська, та й загалом Прикарпаття. Також ця праця є своєрідною галузю наукового пізнання з вивчення історії рідного краю та ґрунтуються на певних основоположних засадах, які носить обов'язковий характер: патріотична спрямованість, науковість, оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності, планованість і наступність, зв'язок з місцевими державними і громадськими краєзнавчими установами і закладами.

¹ Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство. Навчальний посібник / В. С. Прокопчук. – К. : Видавництво Кондор, 2011. – 338 с. – С. 13.

² Там само. – С. 56–76.

³ Тематична екскурсія «стежинами членів Покутської трійці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ipmv.pnu.edu.ua/2018/05/11/тематична-екскурсія-я-стежинами>; «Гори говорять» і «Тіні оживають ...» Екскурсія студентів-істориків у музеї Галицької Гуцульщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ipmv.pnu.edu.ua/2018/06/20/гори-говорять-і-тіні-оживають>

⁴ Навчально-методична екскурсія зі студентами-істориками по центру м. Івано-Франківська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ipmv.pnu.edu.ua/2018/04/14/навчально-методична-екскурсія>

⁵ Івано-Франківськ. Місто-прогулянка. Путівник для гостей (українська версія) / Туристична Асоціація Івано-Франківщини, ТОВ «Знати про Карпати». – Івано-Франківськ : ТОВ «Знати про Карпати», 2017. – 116 с.; Івано-Франківськ: місто-прогулянка. Путівник для гостей (українська версія) / Туристична асоціація Івано-Франківщини ; виконавчий комітет Івано-Франківської міської ради. – [Б. м.], 2014. – 96 с.; Івано-Франківськ фестивального [путівник] / Виконавчий комітет Івано-Франківської міської ради ; управління економічного та інтеграційного розвитку. – Івано-Франківськ, [2014]. – 32 с.; Бондарев І. Привіт зі Станиславова. Історичний путівник / Іван Бондарев, Олег Гречаник. – Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2012. – 64 с.; та ін.

⁶ Гурткова робота [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourismcenter.if.ua/category&category_id=6

⁷ Пам'ятки історії та культури Івано-Франківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://lib.if.ua/dbase/pitk.php>

ДОКУМЕНТИ

УДК: 94 (477) «15/16»

Тарас КОВАЛЕЦЬ
(Чернівці)

ПОВСТАННЯ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО 1625 РОКУ У СВІТЛІ НЕВІДОМИХ ДОКУМЕНТІВ ЗАМОЙСЬКИХ: ПУБЛІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ

Метою статті є аналіз та першопублікація з українським перекладом і науковими коментарями цінних маловідомих джерел, які стосуються повстання Війська Запорізького 1625 р. та походять із корпусу документів князів Замойських – трьох листів учасника осінньої кампанії Яна Швєжєїнського (Jan Świerzyński), поручника гусарської хоругви Томаша Замойського, а також особових реєстрів окремих приватних підрозділів Замойських, які взяли участь у поході коронного війська на українське Подніпров'я.

Ключові слова: повстання Війська Запорізького 1625 р., історичні джерела, Річ Посполита, Ян Швєжєїнський, Томаш Замойський, Військо Запорізьке, публікація джерел.

Taras KOVALETS
(Chernivtsi)

THE UPRISING OF ZAPOROZHIAN HOST IN 1625TH IN THE LIGHT OF UNKNOWN ZAMOYSCY'S DOCUMENTS. THE PUBLISHING OF SOURCES

The Cossack uprising under the leadership of Mar-ko Zhmaylo was the first of a number of powerful rebellions of the Zaporozhian Host in the first half of the 17th c. against the power of the Commonwealth, which witnessed the growth of the Ukrainian Cossacks as military and political force. This uprising has already been quite thoroughly elucidated in the writings of the representatives of Ukrainian, Polish and Russian historiographies. There is also a large number of archaeographic publications in which sources of various types, diaries, correspondence, acts and narrative documents, related to the Cossack uprising have been published. Yet many of its episodes have not been studied enough.

During a heuristic search in Polish archives, we discovered the unknown sources from the history of this uprising. These are the three letters that came out of the surroundings of the Kyiv voivode, the Polish magnate Tomasz Zamoyski, as well as the certain registers of his private troops that took part in the autumn campaign in the Dnieper Ukraine. Therefore, the purpose of this article is commented first publication of these documents in the original language and translated into Ukrainian.

All three letters published in the appendixes to our article came from Jan Świerzyński, a hussar porucznik

(lieutenant) of the Kyiv governor, and were written on the 9th, 12th and 13th of October. The very authorship of the letters is rather unexpected, since it turns out that this officer was not then with his patron and employer, who actually moved on to connect with the main forces of the Polish army, but was on the side of the polny (field) crown hetman Stanisław Koniecpolski, commander of crown troops and head of this campaign and moved on the territory controlled by the Zaporozhian Host. Based on the contemporary practice of collecting military units in the Polish-Lithuanian Commonwealth, there are reasons to suppose that there was also Świerzyński's hussar chorągiew (banner) in the Koniecpolski camp.

What is known about this nobleman? In January 1612th he was in Moscow occupied by forces of the Commonwealth, where he was mentioned as a deputy of the soldiers confederation. Świerzyński also took part in Khotyn campaigns of 1621st, in the status of captain of the T. Zamoyski's hussar banner he took an active part in the single combats with Turks, and in 1624th in the repulse of the Tatar attack on Ukraine.

The Cossack uprising of 1625th became like a some kind of «star-time» for the lieutenant, during which he managed to show himself again: in the first phase of the battle over Lake Kurukov on October 31st, when T. Zamoyski during a failed attack was loaded with a horse in a swamp, Świerzyński by himself rushed to him for rescue, the rebels killed a horse under an officer and almost captured him, ut Cossacks' attention was distracted and the Kyiv voivode was escaped.

After the autumn campaign in Ukraine, the lieutenant did not rest for a long time, already next year his banner from 150 hussars was in crown army under the Glyniany, and later he was noticed in the battlefields of the Polish-Swedish war. Świerzyński's life ended in April 1628th in a rather unexpected circumstances, when he having accompanied the Kyiv governor from Warsaw to Zamość, suddenly fell ill and died.

In his first letter of October 9th (Doc. No. 1 of the Annexes), Świerzyński informed Zamoyski about the advancement of the crown troops towards the Cossacks. That letter was written at dawn near the village Syniavka over river Ros. The lieutenant informed his patron that the crown command intended to pass this day 2 miles. Another important matter that the nobleman wanted to report to Zamoyski was the question of the possible participation of Tatars in a campaign on the side of the Zaporozhian Host. The head of the garrison of the city of Soroka arrived from Moldova to field crown hetman S. Koniecpolski and allegedly assured the Polish commander, that «Tatar are not here, and was a peace from their side», besides that one of the border beylerbeys, the governors of the province of the Shining Porta, Mehmed

Diyak Pasha hold his army ready and «acclaimed to be a heartfelt friend» to Koniecpolski.

As for the Cossacks, the lieutenant noticed the uncertainty in their ranks («the Cossacks, those are different, and their plans are various», especially the officers were hesitant), gave valuable information about the number of already collected troops («in Kaniv there are 15 thousand of them»). The letter contains a unique mention that the command of the crown troops already knew about the Cossacks intentions to retreat downstream of the Dnieper and delay the time, as well as the fact that hetman Marko Zhmaylo was still in Zaporozhia. Świerzyński complained that he often wrote letters, however, it seems that they did not reach Zamoyski.

From the next letter by the hussar's lieutenant (Doc. No. 2), written before noon on October 12th half a mile from Kaniv, it is already mentioned exclusively about the Cossacks. The envoys from them were «in the past position» of the Polish troops a day earlier. This testifies to the slow advance of the crown troops on October 12th and confirms the determination of S. Koniecpolski to demonstrate the power to impose negotiations on the Cossacks. The Cossack envoys «should have been again an hour after dawn, but have not arrived yet».

This style of action did not really appeal to the Polish commander, who, according to Świerzyński, sought, «that these cases should not be delayed by gentlemen Cossacks and we did not take time». The lieutenant remarked: «they are here in Kaniv in a considerable bunch», in which were almost all the officers. Already traditionally the correspondent complained about the lack of answers to his letters («which I write almost every day») and noticed that S. Koniecpolski and Y. Sobieski are more likely to provide more detailed information to Zamoyski.

For writing the first letter, the lieutenant probably used the external help, since this letter is written in a different handwriting, the second and third he seems to have written himself, and if, while sending a letter to his patron, he was still trying to do it calligraphically, then the third letter of Świerzyński, sent from Kaniv on October 13th, through the hasty manner of writing is quite difficult to read and understand (Doc. No. 3 of the Annexes). This time, it's the recipient was the great crown guardsman Stefan Chmielecki.

From the message it becomes clear that the addressee was with T. Zamoyski and had to come from day to day to Kaniv. In this letter we find the unique testimonies about the mood in the Polish camp: the soldiers there were already set to «hibernate», to winter, that is, to settle on winter apartments, so they had to settle as quickly as possible with Cossacks. According to the officer, messages «from the fields» and spies, which, probably, were among the Cossacks, to S. Koniecpolski didn't come, nor there was any «reliable message» from the Crimea. Also is the manner of appeal of Świerzyński to Chmielecki is quite interesting, the lieutenant calls the guardsman as «lord and brother», demonstrating this equality between them.

The last published document is the register of a separate detachment from the private troops of T. Zamoyski, which was under the command of S. Chmielecki (Doc. No. 4 of the Annexes). According to the date, October 13th, this register was drawn up during the advance of the detachment on the Dnieper Ukraine, the day before the connection with the main troops on the river Moshna. The structure of this detachment included the Kyiv-based voivode of the nobility from its possessions, towns Krasne, Shargorod, Roguzh'ne, Chernivtsi (on Podolia), Yangorod, Busha, Tomashpol, Ternopil, villages Ivanovytsi, Cheremoshna, Rakhonovtsi, and also from Volhynia, together 260 horsemen, companions («towarzysze») and servants.

Thus, newly-discovered sources provide an opportunity to investigate the initial stage of the armed action of the Zaporozhian Army in 1625th from the point of view of the officer of the Polish army, the direct witness and participant of the campaign. These testimonies contain a lot of new and valuable facts concerning the gathering and movement of crown and rebel troops on the Dnieper Ukraine, negotiations between the parties, the Tatar issue, which was at the time especially relevant, as well as the moods in the rivals camps.

Key words: *the Zaporozhian Host uprising in 1625th, the historical records, The Commonwealth of Poland and Lithuania, Jan Świerzyński, Tomasz Zamoyski, Zaporozhian Host, the publishing of sources.*

Козацьке повстання під проводом Марка Жмайла стало першим із цілого ряду потужних виступів Війська Запорозького першої половини XVII ст. проти влади Речі Посполитої, котрі засвідчили зростання українського козацтва як військової та політичної сили. Це повстання вже доволі ґрунтовно висвітлено у працях представників історіографії української (Ф. Николайчика, С. Рудницького, М. Грушевського), польської (Р. Колоджея, В. Серчика) та російської (Б. Флорі). Існує також значна кількість археографічних публікацій, у яких побачили світ джерела різного типу – діаріуші, кореспонденція, актові та нарративні записи, котрі стосуються козацького виступу. Все ж чимало його епізодів вивчені недостатньо – передусім настрої козацтва восени 1625 р., склад і чисельність їх підрозділів, стосунки запорожців і татар, не до кінця досліджено також склад війська коронного, зокрема тих загонів українних магнатів, котрі прибули на допомогу основним силам. Виправити це може введення до історіографічного обігу нових джерел.

Під час евристичного пошуку в польських архівосховищах нами було виявлено чергові невідомі джерельні матеріали з історії цього повстання. Це три листи, які вийшли з оточення київського воєводи, польського магната Томаша Замойського (Tomasz Zamoyski), а також окремі реєстри його приватного війська, що взяло участь в осінній кампанії на Подніпров'ї. Отож, метою пропонованої статті є коментована першопублікація цих документів мовою оригіналу та із перекладом на українську.

Вказані знахідки можуть стати вагомим доповненням до вже існуючого корпусу джерел із оточення Замоїських, котрий складається з діаріуша вірогідного авторства Хенрика Унгера (Henryk Ungier), підскарбія київського воєводи (виданого Р. Колоджем)¹, нарративних записів про перебіг повстання Станіслава Журковського (Stanisław Żurkowski)², фрагментів кореспонденції Т. Замоїського і його клієнта, великого стражника коронного Стефана Хмелецького (Stefan Chmielecki).

Усі три публіковані в додатках до нашої статті листи походять від Яна Шьвежинського (Jan Świeżyński), гусарського поручника київського воєводи, і були написані 9-го, 12-го і 13-го жовтня. Саме авторство листів є доволі несподіваним, оскільки виявляється, що цей офіцер тоді не перебував біля свого патрона і працедавця, котрий власне просувався на з'єднання з основними силами польського коронного Станіслава Конєцпольського (Stanisław Kopieński), командувача коронного війська і керівника його походу на території, підконтрольній Війську Запорозькому. Виходячи із тогочасної практики збору військових підрозділів у Речі Посполитій, існують вагомі підстави припускати, що зі Шьвежинським у таборі Конєцпольського була також його гусарська хоругва.

Що ж відомо про цього шляхтича? У січні 1612 р. він перебував у зайнятій військами Речі Посполитої Москві, де згадується як депутат жовнірської конфедерації³. Не минула Шьвежинського і Хотинська кампанія 1621 р. – у статусі ротмістра гусарської хоругви Т. Замоїського він узяв активну участь у герцях із турками⁴, а 1624 р. – у відбитті татарського нападу на Україну. Козацьке повстання 1625 р. стало для поручника своєрідним «зірковим часом», під час якого він зумів укотре відзначитися: у першій фазі бою над Куруковим озером 31 жовтня, коли Т. Замоїський під час невдалої атаки загруз із конем у болоті, Шьвежинський самовіддано кинувся йому на порятунок, під офіцером повстанці убили коня і ледь не захопили його в полон, однак увагу козаків удалося відволікти, і київський воєвода був урятований⁵.

Після осінньої кампанії в Україні поручник відпочивав недовго – вже наступного року його хоругва зі 150 гусарів перебувала при коронному війську під Глинянами⁶, а згодом фіксується на теренах битв польсько-шведської війни⁷. Закінчилося життя Шьвежинського у квітні 1628 р. доволі неочікувано, коли він, за спогадами сучасника, «муж у лицарських справах дуже вмільий, у відвазі незрівнянний», супроводжуючи київського воєводу із Варшави до Замостя, раптово захворів і помер. 27 квітня його поховали у Замості, а на тій церемонії сам Замоїський «зі всіма домочадцями і двором своїм був присутній»⁸.

У першому своєму листі від 9 жовтня (док. № 1 Додатків) Шьвежинський повідомляв Замоїського про поступове просування коронного війська назустріч козацькому. Лист був написаний вдосвіта біля

села Синявка над Россю⁹. Поручник інформував патрона, що командування має намір пройти цього дня 2 милі (фактично ж загопи тоді пройшли 3 з половиною)¹⁰. Наступною важливою справою, про яку шляхтич хотів повідомити Замоїського, було питання можливої участі татар у кампанії на боці Війська Запорозького. До гетьмана польного С. Конєцпольського начебто прибув посол із Молдавії, керівник гарнізону міста Сороки і запевняв польського командувача, що «татар зовсім нема і мир з їх боку» буде, до того ж один із прикордонних бейлербеїв, тобто управителів провінції Осаяної Порти Мехмед Ді-як-паша тримає своє військо напоготові та «зголошується бути сердечним приятелем» Конєцпольському.

Щодо козаків, поручник зауважував непевність у їх рядах («козаки, ті різняться, і різні їх задуми», особливо вагалася старшина), наводив цінні дані про чисельність уже зібраних загонів («у Каневі є їх зібраних 15 тисяч»). Лист містить унікальне повідомлення, що командування коронного війська вже тоді знало про наміри козаків відступати вниз за течією Дніпра й затягнути час, а також про те, що гетьман Марко Жмайло ще перебував на Запорозжжі. Шьвежинський жалівся, що часто пише листи, однак, схоже, вони до Замоїського не доходили.

Із наступного листа гусарського поручника (док. № 2 Додатків), написаного перед полуднем 12 жовтня за півмилі¹¹ від Канева, йдеться вже винятково про козаків. Посли від них були «на минулому становійську» польського війська днем раніше. Це свідчить про невелике просування 12 жовтня коронних підрозділів (про що у «Діаріуші» згадки немає)¹² та засвідчує рішучість С. Конєцпольського демонстрацією сили нав'язати козакам переговори. Козацькі послі «знову мали бути годину після світанку, але ще досі не приїхали».

Така манера дій зовсім не подобалася польському командувачу, який, за словами Шьвежинського, прагнув, «щоб цих справ не затягували панове козаки і в нас не забирали час». Поручник зауважував «їх тут у Каневі немалий збір», при чому старшину майже у повному складі. Вже традиційно кореспондент скаржився на відсутність відповідей на свої листи («які майже кожного дня пишу») і зауважував, що детальнішу інформацію вірогідно надають Замоїському С. Конєцпольський і Я. Собеський.

Для написання першого листа поручник, напевно, використував сторонню допомогу, оскільки цей лист написано іншим почерком, другий і третій він, схоже, писав сам, і, якщо, спрямовуючи листа своєму патрону, ще намагався це робити каліграфічно, то через поспішну манеру письма третій лист Шьвежинського, висланий з-під Канева 13 жовтня, є доволі складним для прочитання та зрозуміння (док. № 3 Додатків). Адресатом його цього разу був великий стражник коронний Стефан Хмелецький.

Із послання стає зрозуміло, що адресат перебував при Т. Замоїському і мав із дня на день прибути під Канів. У цьому листі знаходимо унікальні свідчення

про настрої у польському таборі: вояки там вже були налаштовані «зимувати», тобто розташовуватися на зимові квартири, тому із козаками треба було владнати якомога швидше. Повідомлень від чат С. Конецького «з полів» і шпигунів, котрі, вірогідно, перебували серед козаків, за словами офіцера, досі не було, також із Криму не прийшло жодне «достовірне повідомлення». Цікава також манера звертання Шьвежинського до Хмелецького – поручник називає стражника коронного «паном і братом», демонструючи цим рівність із ним.

Останній публікований документ є реєстром окремого загону із приватних військ Т. Замойського, який перебував під командуванням С. Хмелецького (док. № 4 Додатків). Як свідчить дата, 13 жовтня, цей реєстр був складений під час просування загону Наддніпряниною, за день до з'єднання із основним військом над річкою Мошною. До складу цього загону увійшла залежна від київського воєводи шляхта із його володінь – міст і містечок Красного, Шаргорода, Рогужного, Чернівців (подільських), Янгорода, Буші, Томашполя, Тернополя, сіл Івановиць, Черемошної, Рахновців, а також з Волині, разом 260 кіннотників, товаришів та слуг.

Отож, новознайдені листи дають змогу дослідити початковий етап збройного виступу Війська Запорозького 1625 року з точки зору офіцера польського війська, безпосереднього свідка та учасника кампанії. Свідчення ці містять чимало нових і цінних фактів, що стосуються збору і переміщення коронних і повстанських загонів на Подніпров'ї, ведення переговорів між сторонами, татарського питання, котре було на той час особливо актуальне, а також настрої, що панували в таборах супротивників.

* * *

У додатках наводимо першодруком тексти проаналізованих документів із перекладом їх українською мовою та відповідним науковим апаратом. Підготовка публікації джерел здійснена за принципами, викладеними в іншому нашому виданні¹³.

Для зручності використано також умовні скорочення:

ВМ – ваша милість

ВМП – ваша милість пан / вельми милостивий пан

ЙМ – його милість

ЙМП – його милість пан

к. – кіннотник / кіннотники

ММП – мені милостивий пан / мій милостивий пан

п. – пан

пп. – панове

ЯВ – ясновельможний

JM – Jego Miłość

JMP – Jego Miłość Pan

JW – Jaśnie Wielmożny

к. – koń / konie

ММП – Mnie Miłościwy Pan / Mój Miłościwy Pan

р. – pan

pp. – panowie

WM – Wasza Miłość

WMP – Wasza Miłość Pan / Wielce Miłościwy Pan

ДОКУМЕНТИ

1.

Лист поручника Яна Шьвежинського до київського воєводи Томаша Замойського. Із села Синявки¹⁴ біля Білої Церкви, 9 жовтня 1625 року.

[1] JW MMP wojewodo kijowski, mój WMP i dobrodzieju

JMP hetman, na WM MMP oczekując, pomału postępuje ku Kaniowu i co dzień mię pyta, jeśli ni [!] mam pomocy o przybyciu WM MMP. I15 wczora [!] dzień czekał [na WM]. Dziś rano rusza wojsko za dwie mili. O Tatarach sam nic a nic [nie słyszeć, tylko] jest burbulab sorocki, który kilka dni przyjechał, powiada, że nic a nic tu Tatar nie masz i pokój od nich utwierdza. Mechmet Diak Basza ten wojsko zaraz swoje rozłożył i co raz jest od niego wiadomości do JMP hetmana, który się serdecznym przyjacielem ofiaruje.

Kozacy ci różnią i różne zamysły ich. w Kaniowie jest ich w kupie 15 tysięcy, którzy, by się jeno wojsko [koronne] podemknęło, dalej ustąpić myślą, i tak nas rozumieją, że nas w długo zawłoką, jednak JMP hetman myśli o tym, żeby tego w długo nie puścić, a prędko z nimi skończyć, gdyż i sama starszyna ich do tego skłaniać [!] się, tylko na hetmana, który jeszcze nie wyszedł z Zaporozża, czekają.

Moje listy, które tak [2] często piszę, znać, że rąk WM MMP nie dochodzą, w których ja dostateczną wiadomość WM MMP daję. Teraz jeno szczęśliwego przyjazdu WM MMP wyglądamy, którego jak JMP hetman, tak i my z wielką ochotą czekamy.

A przy tym oddaję unізone służby moje w łaskę WM MMP i dobrodzieja.

Datum z obozu spod Sieniawki, cztery mile za Białą Cerkwią, 9 octobris [anno] 1625.

WM MMP najniższy sługa Jan Świeżyński

[3] JW a mnie WMP, panu a dobrodziejowi MMP Thomaszowi na Zamościu Zamoyskiemu, wojewodzie kijowskiemu, krasieńskiemu etc, etc staroście oddać należy.

Переклад

ЯВ ММП воєводи київський,
мій ВМП і добродію

ЙМП гетьман, очікуючи на ВМ ММП, помалу просувається до Канева і щодня мене питає, чи не маю помови¹⁶ про прибуття ВМ ММП. І вчора день чекав [на ВМ]. Нині рано рушає військо на дві милі¹⁷. Про татар зовсім нічого [не чути, тільки] є сорочський буркалаб, який кілька днів тому приїхав, каже, що тут татар зовсім нема і мир з їх боку гарантує. Мехмет Діак-паша¹⁸, той військо своє тепер розклав і від нього є постійно повідомлення до ЙМП

гетьмана, який зголошується бути сердечним приятелем.

Козаки, ті різняться, і різні їх задуми. У Каневі є їх зібраних 15 тисяч, котрі, якби тільки [коронне] військо підійшло, далі відступати думають і так про нас мислять, що із нами затягнуть час, однак ЙМП гетьман планує, щоб цього затягнення часу не допустити, а швидко із ними закінчити, оскільки навіть сама їх старшина до того схиляється, тільки на гетьмана, який ще не вийшов із Запорожжя, чекають.

Мої листи, які так часто пишу, схоже, до рук ВМ ММП не доходять, у яких я вичерпні повідомлення ВМ ММП подаю. Тепер тільки щасливого приїзду ВМ ММП виглядаємо, якого як ЙМП гетьман, так і ми з нетерпінням чекаємо.

А при цьому покірні служби мої до ласки ВМ ММП і добродія складаю.

Даний з обозу з-під Синявки, чотири милі за Білою Церквою, 9 жовтня 1625 [року]

ВМ ММП найнижчий слуга Ян Шьвезинський

ЯВ, а мені ВМП, пану добродієві, ММП Томашеві на Замості Замойському, воєводі київському, краснянському і т. д. старості віддати належить.

AGAD, Archiwum Zamoyskich (dalei: AZ), sygn. 915, s. 1–319

2.

**Лист Я. Шьвезинського до Т. Замойського.
З-під Канева, 12 жовтня 1625 року.**

[4] JW MP wojewodo kijowski, mój WMP,
panie i dobrodzieju

Dziś JMP hetman odpoczywa blisko Kaniowa. Kozacy posłowie na przeszłym stanowisku byli u JM, prosząc miłosierdzia, aby na nich nie następował, chcąc do wszystkiego przystąpić. Dziś znowu mieli być godzina na dzień, ale jeszcze i dotychczas nie przyjechali. Tuszę, że będą jak z tej przyczyny, tak też oczekiwając WM MMP.

JM odpoczywa dziś. O pewnym miejscu, na które by miał z wojskiem iść, i są [?], powiada, nie wiem, jeno jako się poda okazja, owo grunt wszystkiego upatruję, żeby tych rzeczy na zwłokę nie puszczać p[p]. Kozacy i nas nie trudzili. Ale tu ich w Kaniowie kupa niemała i starszyzna niemal wszystka. Nierad by ich leda jako upuścił, aby do jego [...]20 nie przystąpić, o czym tuszę, szerzej JMP hetman daje znać WM MMP, także i JMP starosta krasnostawski. Listy moje, znać, że rąk WM MMP nie dochodzą, które niemal na każdy dzień piszę.

Oddając powolne i uniżone służby swe pilne w łaskę WM MMP i dobrodzieja.

Dan w pół mili od Kanewa [!] 12 octobris przed południem an[no] 1625

WM MMP najniższy слуга Jan Świeżyński21

[5] JW mojemu WMP i dobrodziejowi, WMP wojewodzie kijowskiemu m[i]ł[os]ci[wemu] panu memu.

Переклад

ЯВ МП воєводо київський, мій ВМП,
пане і добродію

Сьогодні ЙМП гетьман відпочиває неподалік Канева. Козацькі послі на минулому становиську були у ЙМ, просячи милосердя, щоб їх не атакував, прагнучи на все погодитися. Сьогодні знову мали бути годину після світанку, але ще досі не приїхали. Відчуваю, що будуть як з цієї причини, так і очікуючи ВМ ММП.

ЙМ сьогодні відпочиває. Про певне місце, куди б він мав із військом йти, і є [?]22, каже, що не знає, тільки як трапиться нагода, принципом усього бачить, щоб цих справ не затягували панове козаки і в нас не забирали час. Але їх тут у Каневі немалий збір і старшина майже вся. Нерадий би їх як-небудь упустити, щоб із його [...]23 не погодилися, про що, відчуваю, детальніше ЙМП гетьман дає знати ВМ ММП, також і ЙМП староста красноставський24. Мої листи, схоже, до рук ВМ ММП не доходять, які майже кожного дня пишу.

Складаю покірні та пильні служби мої до ласки ВМ ММП і добродія.

Даний у півмилі від Канева перед полуднем 12 жовтня 1625 року

ВМ ММП найнижчий слуга Ян Шьвезинський

ЯВ моєму ВМП і добродієві, ВМП воєводі київському, милостивому пану моєму.

AGAD, AZ, sygn. 915, s. 4–5

3.

**Лист Я. Шьвезинського
до хорунжого брацлавського
Стефана Хмелецького. З-під Канева,
13 жовтня 1625 року.**

[64] Mnie WMP Chmielecki

Uniwersały te, które wyszły, nie są tak pisane, oby już właśnie pewny nieprzyjacieli etc, bo i JMP hetmana szpiegów, i też z pół wiadomości nie masz, tylko to dla ostrożności pod taki czas, gdy się wojsko oddaliło. Szkoda tego przedsiębrać, jedności [?] trzymać do samego rozumu umiecie [?]. Gdzie teraz wojennik do ludzi [?] pewnie [?] ma iść potęgą, chyba żeby tu chciał zimować i zimą brać [?] WM, jako których dobrze wiadom rzeczy wiem, że to u waszych, u siebie25.

To prędko prosz, WM, MMP [wojewodę kijowskiego], aby pośpieszał. Wiem, żeby to był drogo kupić [?], żeby był przed tygodniem u nas i z Dniepru najprędsza by była wiadomość o tym, bo w kogo pytać, gdyby było co z Krymu pewnego. [O tym,] co by nowego u nas, JM o wszystkim ma dostateczną wiadomość. Wojsko musi prędko postępować z tych przyczyn, o czym tam do JM pisał JMP hetman i JMP starosta krasnostawski, jednak tuszę, że nas WM dojdziecie o środzie najdalej. Wiem, i że kłiwo gonić, ale tak to bywa, wszak WM niegdyś kto od kupy odłączy etc.

Oddaję swe przy tym pilne służby w łasce WM MMP i brata.

Z obozu pod Kaniowem 13 octobris a/[nno] 162526
WM MMP brat i sługa Jan Świeżyński

Переклад

Мені ВМП Хмелецький

Універсали ці, котрі вийшли, не так писані, начеб-то саме зараз [був] явний ворог і т.д., бо і ЙМП гетьмана шпигунів, як і з полів повідомлень нема, але це лиш для обережності у такий час, коли військо віддалилося. Шкода за це братися, єдність [?] тримати для самого розуму вмісте [?]. Де тепер вояки, котрі до людей [?] певно [?] мають йти силою, хіба щоб тут хотіли зимувати і взимку брати [?] ВМ, я ці речі добре знаю, що це у ваших і у себе [?].

Проси, ВМ, ММП [воєводу київського], щоб поспішав. Знаю, що це було б дорого збирати [?], щоб він був тиждень тому у нас і з Дніпра найшвидшу дав вістку про це, бо в кого питати, коли б із Криму було якесь достовірне повідомлення. [Про те,] що нового у нас, ЙМ про все має достатнє повідомлення. Військо мусить швидко наступати із тих причин, про які до ЙМ писав ЙМП гетьман і ЙМП староста красноставський, однак відчуваю, що до нас ВМ прийдете в середу найдалі²⁷. Знаю, що погано гнати, але це так буває, бо ВМ колись хтось зі збору відлучиться і т.д.

Складаю при цьому свої пильні служби до ласки ВМ ММП і брата.

З оboзу під Каневом 13 жовтня 1625 року

ВМ ММП брат і слуга Ян Шьвешинський
AGAD, AZ, sygn. 3036, s. 6428

4.

**Реєстри окремих загонів Томаша Замойського
під час виступу на Подніпров'я
13 жовтня 1625 р.²⁹**

/279/ Z kraśniańskiej włości³⁰

JMP Chmielecki	k. 12	
P. Lawrenty		k. 5 (ma być 6)
P. Rossowski	k. 4	
P. Pładomski [?]	k. 3	
P. Śmiałek		k. 3
P. Komar		k. 3
P. Serednicki [?]	k. 3	
P. Dobrocieski	k. 3 (samego nie masz)	
P. Piotr Jaroszenko	k. 3	
Jona		k. 1
Dema		k. 2
Hegoj		k. 2

Slużkowie

z Krasnego		k. 5
z Rohuźnego	k. 6	
z Iwanowiec	k. 11	
z Czeremosznej	k. 4	
z Rachnowiec	k. 5	

Sum[ma] k. 75

Spisek pocztów slug ukraińnych

P. Dzik	k. 6	
P. Chrzastowski	k. 6	
P. Żuliński		k. 4
P. Przepiorczyński		k. 4
P. Żuk	k. 3	
P. Politański		k. 3
P. Żdanowski	k. 3 (chory)	
P. Łastowiecki	k. 3	
P. Ostrowski	k. 3 (samego nie masz)	
P. Krzywiewski	k. 3	
P. Hreczyna		k. 2
P. Paszyński		k. 3
P. Śledziowski	k. 2	
P. Śledziowski drugi	k. 1	
Pieńkowski stary	k. 1	
Karyszkowsy	k. 6	
Mołczan	k. 8	
Paszyńkowskich	k. 3 (czwartego nie masz)	
Chmielowski	k. 2	
Iwaszkowskich	k. 2	
Majnocki		k. 1
Chostowski		k. 1
Powierski		k. 1
Serbinowski		k. 1
Klembowski	k. 1	
Czemielowski	k. 1	
Sandarowsy	k. 2	
Siemiginowski	k. 1	
Kaliman	k. 1	
Machnowski	k. 1	
Petryk	k. 1	
Iwaszko	k. 1	

szarogrodzian z miasta	k. 11	
czeniewczan	k. 15	
jangrodzian		k. 4
buszan	k. 5	
tomaszpolan		k. 10

Summa k. 126

/280/

Wolyńscy

po usarsku

P. Bliziński	koni 4
P. Brolnicki	koni 5
P. Brudzowski	koni 2
P. Gieszkowski	koni 2
P. Czurowski	koni 2
P. Stoma	k. 1

kozackie

Kołodęskich	koni 12
Zaborolskich	koni 4
Latyczowskich	koni 2 (dwa się ich zostało)
Krupskich	koni 11

Sum[ma] k. 45

Tarnopolscy

P. Pomorski	koni 4
P. Ludzicki	koni 4

P. Domaniowski koni 3
 P. Kobyleński koni 2
 P. Żabokrzycki koni 3

Sum[ma] k. 16

Переклад

З Краснянської волості

ЙМП Хмелецький к. 12
 П. Лаврентій к. 5 (має бути 6)
 П. Россовський к. 4
 П. Пладомський [?] к. 3
 П. Шьялек к. 3
 П. Комар к. 3
 П. Середницький [?] к. 3
 П. Доброчеський к. 3 (самого нема)
 П. Піотр Ярошенко к. 3
 Йона³¹ к. 1
 Дема к. 2
 Хегой³² к. 2

Слуги

з Красного³³ к. 5
 з Рогузьного³⁴ к. 6
 з Івановиць³⁵ к. 11
 з Черемошної³⁶ к. 4
 з Рахновців³⁷ к. 5

Разом к. 75

Перелік почтів українних³⁸ слуг

П. Джік³⁹ к. 6
 П. Хжонстовський к. 6
 П. Жулінський к. 4
 П. Пшепіорчинський к. 4
 П. Жук к. 3
 П. Політанський к. 3
 П. Ждановський к. 3 (хворий)
 П. Ластовецький к. 3
 П. Островський к. 3 (самого нема)
 П. Кшивецький к. 3
 П. Хречина к. 2
 П. Пашинський к. 3
 П. Шьледжіовський к. 2
 П. Шьледжіовський к. 1
 Пеньковський старий к. 1
 Каришковські к. 6
 Молчан к. 8
 Пашиньковських к. 3 (четвертого нема)
 Хмельовський к. 2
 Івашковських к. 2
 Майноцький к. 1
 Хостовський к. 1
 Поверський к. 1
 Сербіновський к. 1
 Клембовський к. 1
 Чемельовський к. 1
 Сандаровські к. 2
 Шемігіновський к. 1
 Каліман к. 1

Махновський к. 1
 Петрик к. 1
 Івашко к. 1

шаргородців⁴⁰ з міста к. 11
 чернівчан⁴¹ к. 15
 янгородців⁴² к. 4
 бушан⁴³ к. 5
 томашполян⁴⁴ к. 10

Разом к. 126

Волинян

*по-гусарськи*⁴⁵
 П. Бліжінський к. 4
 П. Брільницький к. 5
 П. Брудзовський к. 2
 П. Гешковський к. 2
 П. Чуровський к. 2
 П. Стома к. 1
*козацькі*⁴⁶ [почти]
 Колоденських к. 12
 Заборольських к. 4
 Латичовських к. 2 (двоє їх залишилося)
 Крупських к. 11

Разом к. 45

Тернополяни

П. Поморський к. 4
 П. Людзіцький к. 4
 П. Доманьовський к. 3
 П. Кобиленьський к. 2
 П. Жабокшицький к. 3
 Разом к. 16

AGAD, AZ, sygn. 3112, s. 279–28047

¹ Kołodziej R. «Krotki Dyjarius z Kozaki rozprawy» [13.X–6.XI.1625 r.] // «Trzeba dyscypliny – bez niej nie da się pasji składnie wyrazić». Studia z dziejów nowożytnych (XVI–XVIII w. / red. M. Forycki, A. Perłakowski, F. Wolański. – Poznań, 2012. – S. 59.

² Żurkowski S. Żywot Tomasza Zamojskiego. – Lwów : Wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1860. – S. 86–104.

³ Historia Jana Karola Chodkiewicza Woiewody Wilenskiego Hetmana Wielkiego W. X. L. / przez A. Naruszewicza. – Warszawa, 1781. – T. 2. – S. 22.

⁴ Żywot J.K. Chodkiewicza: wojewody wileńskiego, hetmana Wielkiego W. Ks. Lit. / przez A. Naruszewicza. – Przemyśl, 1857. – T. 1. – S. 243; Historia Jana Karola Chodkiewicza... – S. 247.

⁵ Gołębiowski S. Pamiętnik o Tomaszu Zamoyskim, kanclerzu wielkim koronnym // Biblioteka Warszawska. – 1853. – T. 4. – S. 222.

⁶ Żurkowski S. Op. cit. – S. 107.

⁷ Paradowski M. Studia i materiały do historii wojen ze Szwecją 1600–1635. – Oświęcim, 2013. – S. 151.

⁸ Żurkowski S. Op. cit. – S. 125.

⁹ Ця інформація, уточнює повідомлення про розташування польського війська «за Рокитною над Россю» упродовж 7–9 жовтня із «Діаруша» вірогідного авторства старости красноставського, магната Якуба Собеського

(Jakub Sobieski), найвідомішого діаріуша досліджуваної кампанії (див.: Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopisów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym / red. J. Niemcewicz. – Lwów : Wytłocznia Narodowa Ossolińskich, 1833. – Т. 6. – S. 145).

¹⁰ Zbiór pamiętników... – S. 145. Тогочасна польська миля становила близько 7 км.

¹¹ Приблизно 4 км.

¹² Zbiór pamiętników... – S. 145.

¹³ Проект «Україна». Козацьке повстання 1630 року: док. і матеріали / упоряд., передм., прим. Т. Ковальця. – Харків: Фоліо, 2017. С. 38–40.

¹⁴ Тогочасне село, нині село Синява Рокитнянського району Київської області.

¹⁵ Затерті слова: *którego już w kilka st.*

¹⁶ Тобто звістки від шпигунів/інформаторів.

¹⁷ Тобто на відстань близько 14 км.

¹⁸ Мехмет Діак-паша – тогочасний бейлербей, володар однієї із прикордонних провінцій Блискучої Порти.

¹⁹ Повна назва справи: «Do Tomasza Zamoyskiego Jan Świeżyński w sprawach publicznych».

²⁰ Нерозбірливе слово із 5–6 літер.

²¹ Примітка архівіста зліва олівцем: «Świeżyński?».

²² Не до кінця зрозумілий фрагмент.

²³ Нерозбірливе слово. За контекстом: умовами, пропозиціями і т.д.

²⁴ Йдеться про Якуба Собеського (Jakub Sobieski), польського магната, сенатора, відомого політичного та військового діяча, автора кількох діаріушів.

²⁵ Іншою рукою примітка «sp.» (spacja?).

²⁶ Нижче незрозуміла примітка тією ж рукою: *do nas, do nas.*

²⁷ Йдеться про 15 жовтня (лист був висланий у понеділок). Насправді Хмелецький, Замойський та деякі інші комісари прибули 14 жовтня.

²⁸ Повна назва справи: «Akta dotyczące życia publicznego. 1598–1791».

²⁹ Дата в документі: *Anno Dni. 1625. men/sis/ 8bris die 13.*

³⁰ Краснянська волость – адміністративно-територіальна одиниця, яка входила до Брацлавського воєводства Речі Посполитої.

³¹ Вірогідно, вояк єврейського походження.

³² Можливо, вояк іспанського походження.

³³ Красне – тогочасне містечко, нині село Тиврівського району Вінницької області.

³⁴ Рогужно (Rogóżno) – тогочасне містечко із магдебурзьким правом, від 1578 р. власність Замойських, нині село гміни Томашув Любельський Любельського воєводства Польщі.

³⁵ Вірогідно, йдеться про село, відоме зараз, як Івонівці (Тиврівський район Вінницької області).

³⁶ Черемошна – тогочасне село, нині село Черемошне Тиврівського району Вінницької області.

³⁷ Йдеться про одне із тогочасних сіл, які перебували у другому ключі Краснянської волості, і відомі під назвами Рохнавці Малі (Rohławce) та Рохнавці Великі (Rohławce Wielkie) (див.: Przylecki S. Pamiętniki o Koniecpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku. – Lwów : W drukarni Piotra Pillera, 1842. – S. 368). Нині це села Рахни-Польові Тиврівського району та Рахни-Лісові Шаргородського району Вінницької області.

³⁸ Поняття «українний» указує на суто географічний вимір прив'язання чогось / когось до тогочасного історичного регіону України, тобто сучасного українського Подніпров'я.

³⁹ Ян Джік (Jan Dzik) – польський шляхтич, військовик, учасник воєнних експедицій польського війська проти татар і повсталих козаків, незабаром хорунжий брацлавський і полковник коронного війська.

⁴⁰ Тобто мешканців міста Шаргорода, нині районного центру Вінницької області.

⁴¹ Йдеться про тогочасне місто Чернівці, або інакше – Чернехівці (Czerniowce, Czerniechowce) (див.: Przylecki S. Op. cit. – S. 368), нині смт Чернівці, районний центр Вінницької області.

⁴² Йдеться про тогочасне місто Івангород, або ж Янгород (Iwangrod, Jangrod) (див.: Przylecki S. Op. cit. – S. 368). Нині село Стіна Томашпільського району Вінницької області.

⁴³ Буша – тогочасне місто, нині село Ямпільського району Вінницької області.

⁴⁴ Томашпіль – тогочасне місто, нині смт, районний центр Вінницької області.

⁴⁵ Гусари – елітна важка кіннота Речі Посполитої.

⁴⁶ Козаки (панцерні) – середньоозброєна кіннота Речі Посполитої.

⁴⁷ Повна назва справи: «Akta dotyczące wojska. 1577–1699».

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЧНУ У 2017 РР.

МОНОГРАФІЇ, ПОСІБНИКИ, МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Балух В.О. Реформаційні ідеї на українських землях XVI – XVII ст. (100 протестанських діячів): словник / В.О. Балух, **О.В. Балух**, В.П. Коцур; передмова М.В. Шкрібляка. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. – 200 с.; іл.

Ботушанський В. Нариси з історії освіти на Буковині (XIX – початок XXI ст.). – Чернівці: Технодрук, 2017, – 175 с.

Методичні рекомендації з курсу «Вступ до спеціальності «Історія»» (для студентів факультету історії, політології та міжнародних відносин) / Укл.: **Ботушанський В.М.**, Чайка Г.В. – Чернівці, 2017. – 27 с.

Ковалець Т. Проект «Україна». Повстання Війська Запорозького 1630 року: док. і матеріали / упоряд., передм., прим. Т. Ковалець, худ. оформ. Л. Вировець. – Харків: Фоліо, 2017. – 352 с.

Методичні рекомендації з курсу «Актуальні питання історії та культури України» (для студентів неспеціальних факультетів) / Укл.: **Дробіна Л.М.** – Чернівці, 2017. – 124 с.

Методичні рекомендації з курсу «Актуальні питання історії та культури України» (для студентів неспеціальних факультетів) / вид. 2-ге доповнене / Укл.: **Дробіна Л.М.** – Чернівці, 2017. – 124 с.

НАУКОВІ СТАТТІ, ДОКУМЕНТИ, РЕЦЕНЗІЇ

Rusnak O. Bishop Nryhorii Khomyshyn: Family Environment and Early Years of Life // History Journal of Iurii Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi: Chernivtsi University, 2017. – №1. – P. 25-31.

Shkribliak M., **Balukh O.** European Reformation and distinguishing features of the institutional design of the Early Protestant currents in the Ukrainian lands // «Codrul Cosminului». – XXIII. – Suceava, 2017. – № 1. – P. 121-138.

Балух О. Буковина як об'єкт протистояння між Османською імперією та Річчю Посполитою (1653-1673 рр.) // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський журнал. Серія «Історичні науки» / Редкол.: Т. Бойчук, Ш. Пуріч, А. Мойсей. – Чернівці-Сучава: БДМУ, 2017. – №2 (14). – С. 29-34.

Балух О.В., Балух В.О. Толерантність і Реформація: точки дотику // Сумський історико-архівний журнал. – Суми: Сумський держ. пед. ун-т, 2017. – № XXVIII. – С. 5-13.

Ботушанський В. Буковинські президенти // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 64-71.

Ботушанський В. Видатний філолог, знаний історик (На згадку про плідну співпрацю з проф. О. Д. Огуєм) // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 91-93.

Ботушанський В. Газета «Громадянин» про роль Буковини у загальноукраїнському національному русі на початку XX ст. // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 104.

Ботушанський В. Чернівецький університет у роки Першої світової війни // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. – Чернівці: Чернівецький університет, 2017. – № 1. – С. 38-45.

Герегова С. Внесок буковинських освітян у формування національної свідомості українців краю (друга половина XIX – початок XX ст.) // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 71-76.

Гуйванюк М. Вплив української літературної інтелігенції Галичини й Буковини на боротьбу з лихварством і пияцтвом наприкінці XIX – на початку XX ст. / Микола Гуйванюк // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 22-26.

Гуйванюк М. Українська літературна інтелігенція радикального спрямування у релігійному житті Галичини й Буковини (кінець XIX – початок XX ст.) / Микола Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. – Чернівці: Чернівецький університет, 2017. – № 1. – С. 31-38.

Гуйванюк М. XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 123.

Гуйванюк М. Чи мав Марко Черемшина сина? / Микола Гуйванюк // Ямгорів. Літературно-

красознавчий і мистецький альманах. – Івано-Франківськ: Друкарня МістоНВ, 2017. – Ч. 28 – 19. – С. 209 – 212.

Добржанський О., Христан Н. Великий Скит у Карпатах у 3 т. Т. 1: Патерик Скитський. Синодик. – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2013. – 728 с.; Т. 2: Великий Скит у документах та матеріалах XVII–XXI ст. – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2015. – 515 с.; Т.3. Кугутяк М.В. Великий Скит у Марковій пустині: український духовний і культурно-історичний феномен / М.В.Кугутяк. – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2017. – 576 с. // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 113-115.

Добржанський С. Губернські міста Правобережжя: порівняльний аналіз розвитку у другій половині XIX – на початку XX ст. / Сергій Добржанський // Краєзнавство. Науковий журнал. – К., 2017. – № 1/2. – С. 169-175.

Добржанський С. Міста Правобережної України: статистика та особливості розвитку (друга половина XIX – початок XX ст. / Сергій Добржанський // Проблеми історії України XIX – початок XX ст. Збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2017. Вип. 26. – С. 57-67

Добржанський С. Управління міст Правобережної України другої половини XIX – початку XX ст.: сучасні дослідницькі пріоритети та історіографічні оцінки // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 14-19.

Дробіна Л. М. Основні аспекти соціальної політики українських урядів у роки національної революції 1917-1921 рр. // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 26-32.

Дробіна Л.М. Формування україно-молдавських відносин у 1650 р. // Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. – №1 – С.18-25.

Ковалець Т. Маловідомий «Щоденник походу на поган» 1629 року: публікація джерела // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 97-104.

Ковалець Т., Альберт Б. «Реляція з обозу в Крилові»: джерело до історії козацького повстання 1638 року / Т. Ковалець, А. Боровяк // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірник наукових статей – Вип. 26. – К., 2017. – С. 421-430.

Левіна Ю. Інформаційно-пропагандистські методи боротьби радянської влади з українським національно-визвольним рухом у західних областях

УРСР у повоєнний період // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 50-57.

Скорейко Г. Становлення Новоросійського генерал-губернаторства і роль князя Григорія Потьомкіна у його розбудові // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 7-14.

Скорейко Г., Демочко В. Яворська І.Т. Життя як пошук раю. Еміграція євреїв з Чернівецької області (1944-1991 рр.) – Чернівці: Технодрук, 2016. – 216 с. // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 117-122.

Скорейко Г., Жалоба І. Літопис трагедії холмсько-підляських українців // Зовнішні справи: суспільно-політичний журнал / засновник Міністерства закордонних справ України, Дипломатична академія України при МЗС України. – Київ: ДП «Політика і час», 2016. – №2. – С. 54-57.

Суровцев О. Jews in Bukovyna during World War II through the prism of printed materials of “Bucovyna” newspaper (стаття англ. мовою) // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Серія «Історичні науки» // Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukrainian-Romanian scientific journal. Series «Historical sciences» / Редколегія: Т. Бойчук, Ш. Пуріч, А. Мойсей. Чернівці-Сучава: БДМУ. 2017. № 2(14). С.57-62

Федорук А. Облога Галича 1387 року у світлі вітчизняної історіографії // Галич. Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2017. – Вип. 2. – С. 194-206.

Федорук А. Проект «Україна». Повстання Війська Запорозького 1630 року: документи і матеріали / упоряд., передм., прим. Т. Ковальця, худ. оформ. Л. Вировець. – Харків: Фоліо, 2017. – 352 с. : іл. // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 111-113.

Федорук А. «Danielem regem Russiae et filios eius»: військова діяльність у великих битвах періоду війни за «австрійську спадщину» 1246 – 1278 рр. // Colloquia Russica. Series II. – Івано-Франківськ – Краків, 2017. – Vol. 3. Данило Романович і його часи. – С. 223-248.

Филипчук О.М. Глорифікація перемоги над русами: епітафія Іоанна Цимісхія // Україна в Центрально-Східній Європі. – К.: Інститут історії України, 2017. – Вип. 17. – С. 392-404.

Яценюк Ф. Василь Ботушанський. Нариси з історії освіти на Буковині (XIX – початок XXI ст.). –

Чернівці: Технодрук, 2017. – 175 с. // Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т.19. – С. 115-116.

УЧАСТЬ У НАУКОВИХ КОНГРЕСАХ, КОНФЕРЕНЦІЯХ

Балух О. Воєнно-політичне становище Північної Буковини в контексті першого молдавського походу Богдана Хмельницького (1650 р.) // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р. / Наук. ред. О.В. Добржанський. – Чернівці: Технодрук, 2017. – С. 18-20.

Ботушанський В. Організація народного шкільництва на Буковині // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р. / Наук. ред. О.В. Добржанський. – Чернівці: Технодрук, 2017. – С. 21-23.

Герегова С.В. Внесок Костянтина Томащука у застосування Чернівецького університету // Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI ст.олітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 17-18 березня 2017 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С.32-37.

Герегова С.В. Творення української національної освіти в добу Центральної Ради крізь призму діяльності Софії Русової // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р. – С. 63-64.

Гуйванюк М. Українські літератори Галичини й Буковини про потребу просвітництва серед українського селянства (кінець XIX ст.) / М.Гуйванюк // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20 – 21 жовтня 2017 р. / Наук ред. О.В. Добржанський. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – С. 76-78.

Гуйванюк М. Українські письменники Покуття (кінець XIX – поч. XX ст.). Просопографічний портрет // Покуття – край звитяг і боротьби. Матеріали науково-теоретичної конференції (у рамках проведення VII обласного фестивалю аматорського мистецтва «Покутські джерела»). – Снятин – Чернівці: Друк Арт, 2017. – С. 33-43.

Добржанський О. Еволюція суспільно-історичних стереотипів у свідомості українців та поляків на прикладі опіки над місцями національної пам'яті // Україна-Польща: історичне сусідство. Матеріали Міжнародної наукової конференції 19-20 травня 2017 р. / Ред. кол.: Ю.А. Зінько, О.А. Мельничук та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – С. 365-370.

Добржанський О. Європейська інтеграція крізь призму культурних та релігійних цінностей

(на прикладі України) // Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18.05. 2017). – Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ЕІКОН, 2017. – С. 55-61.

Добржанський О. Сторічний ювілей української революції і української влади на Буковині // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей. Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р. – Чернівці: Технодрук, 2017. – С.8-10.

Добржанський С. Правові засади міського управління Західної України у другій половині XIX ст. // V Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 19 жовтня 2016 р. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016, м. Київ. – С. 72-73.

Дробіна Л. Основні аспекти соціальної політики українських урядів у роки національної революції 1917-1921 рр. // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р. / Наук. ред. О.В. Добржанський. – Чернівці: Технодрук, 2017. – С. 66-68.

Левіна Ю. Створення системи радянських ЗМІ в Північній Буковині (1940-41 рр.) // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей. Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р. / Наук. Ред. О.В.Добржанський. – Чернівці: Технодрук, 2017. – С. 41-43.

Обершт О. Проблема українства Австро-Угорської монархії в поглядах та практиках російських націоналістів підросійської України на поч. XX ст. // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей. Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – С.56-57.

Руснак О. Діяльність румунської таємної політичної поліції на Буковині (початок 1920-х рр.) // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20-21 жовтня 2017 р. / Наук. ред. О.В. Добржанський. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – С. 37-39.

Скорейко Г. Усноісторичні дослідження міжвоєнного повсякдення буковинців: усвідомлення себе через образ сусіда // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20 – 21 жовтня 2017 р. / Наук. ред. О. В. Добржанський. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – С. 12-14.

Суровцев О. Списки єврейського населення 1941-1944 рр. як джерело дослідження подій Голокосту на території Буковини //XI Буковинська міжнародна іс-

торико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20 – 21 жовтня 2017 р. / Наук ред. О.В. Добржанський. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – С. 76-78.

Федорук А. «Въсенинѣ ходили Литва на татарове»: про битву коаліції князів Галичини і Поділля з еміром «Темерем» у 1374 році // V Міжнародна наукова конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV – XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі». Кам'янець-Подільський, 13 – 16 вересня 2017 р. тези доповідей. – К.: Ін-т іст. України НАН України; Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. – С. 17-21.

Федорук А. Розгонська битва (15 червня 1312 р.) та європейська «піхотна революція» у першій половині XIV ст. // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20 – 21 жовтня 2017 р. / Наук. ред. О. В. Добржанський. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – С. 51-52.

Яценюк Г. Питання соборності українських земель в часи правління Української Центральної Ради // XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 100-річчю Української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20 – 21 жовтня 2017 р. / Наук. ред. О. В. Добржанський. – Чернівці: Технодрук, 2017. – С. 59-61.

Яценюк Ф., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського: козакознавчий дискурс

// Міжнародна наукова конференція до 150-ліття М.С. Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острого) / Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Острозька академія»; Українське історичне товариство. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – С. 86-87.

Яценюк Ф., Тельвак В. Михайло Грушевський в історіографічній рефлексії В'ячеслава Липинського // Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 135-й річниці від дня народження В. Липинського / за ред. В.І. Бортнікова, В.В. Бусленка, А.Г. Шваба. – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – С. 47-56.

ЗАХИСТ ДИСЕРТАЦІЙ

На засіданні спеціалізованої вченої ради у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича 21 квітня 2017 р. аспірантом кафедри історії України **Обершт Ольгою Миколаївною** захищено кандидатську дисертацію «**Російський націоналістичний рух на Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.: ідеологія та практика**». Науковий керівник – д.і.н., проф. Добржанський О.В.

На засіданні спеціалізованої вченої ради у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича 22 грудня 2017 р. здобувачем кафедри історії України **Гучко Оксаною Іванівною** захищено кандидатську дисертацію «**Становлення і розвиток системи охорони здоров'я на Буковині (1775 – 1940 рр.)**». Науковий керівник – д. і. н., проф. Ботушанський В.М.

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «БУКОВИНСЬКЕ НАРОДНЕ ВІЧЕ: СТО РОКІВ ВІД ІДЕЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ»

1–2 листопада 2018 р. на базі Чернівецького національного університету відбулась міжнародна наукова конференція, присвячена 100 річчю Буковинського народного віча, яке підтвердило входження Північної Буковини до складу Західноукраїнської держави і висловило бажання об'єднатися з Великою Україною.

Конференція пройшла на високому державному і обласному рівні. Безпосереднім організатором був Науково-дослідний Центр Буковинознавства (керівник – доцент кафедри історії України Скорейко Г.М.). За участі Факультету історії, політології та міжнародних відносин (декан – професор кафедри історії України Добржанський О.В.), кафедри історії України (завідувач – Ботушанський В.М.).

Конференція зібрала наукову еліту з України, Польщі, Молдови та Румунії. Доповіді на актуальні теми на пленарному засіданні та панелях сприяли живим науковим дискусіям. У ній взяли участь понад 70 учасників з 9 міст України, а також представники Польщі, Румунії та Молдови.

До початку роботи конференції організатори видали збірник тез доповідей її учасників. [Буковинське народне віче: сто років від ідеї до реалізації: Збірник тез міжнародної наукової конференції, Чернівці, 1 – 2 листопада 2018 р. / Наук ред. О. В. Добржанський. – Чернівці: Технодрук, 2018. – 152

с.], який став певним внеском в історіографію ряду проблем вітчизняної історії.

Кафедру історії України на пленарному засіданні представили проф. О. Добржанський, який виступив з доповіддю «Буковинське віче і українська влада на Буковині 1918 р. крізь призму столітнього ювілею»; проф. В.Ботушанський розкрив питання державницької орієнтації українців Буковини під час Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р.; доцент Г. Скорейко проаналізувала спробу українсько-румунського порозуміння у жовтні-листопаді 1918 р. на Буковині; доценти Галина і Тадей Яценюки розкрили Роль буковинців у боротьбі за соборність українських земель доби Української Центральної Ради; асистент О. Руснак ознайомив присутніх із статистично-демографічною характеристикою та національним складом населення Північної Буковини і Хотинщини у складі королівської Румунії; аспірант Т.Дубицька розкрила реребіг Хотинського повстання 1919 р.

На панелях виступили із доповідями доцент С.Герогова «Герої Крут у історичній пам'яті суспільства» та Ю.Левіна «Радянські ЗМІ та українська національна ідея: інформаційне протистояння (на прикладі Чернівецької області)».

Завершилася конференція круглим столом «Народне віче і сучасність: рецепції, пам'ять, практика» на якому кафедрі гідно представили проф. В.Ботушанський, Г.Скорейко та М.Гуйванюк.

**К.і.н., доцент Микола ГУЙВАНЮК
(Чернівці)**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бейсюк Богдан – проектний асистент навчальних візитів в Ідині.

Ботушанський Василь Мефодійович – д.і.н., професор, в.о.завідувача кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Ботушанський Олег Васильович – к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Валявська Катерина – к.і.н., науковий співробітник Науково-дослідного Центру буквинознавства при ЧНУ ім.Ю.Федьковича.

Герегова Світлана Володимирівна – к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Громей Наталія Сергіївна – магістр кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Гуйванюк Микола Романович – к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Добржанський Сергій Олександрович – к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Дробіна Лілія Миколаївна – к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Ковалець Тарас Романович – к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Королько Андрій Зіновійович – к.і.н., доцент кафедри історії України факультету історії, політоло-

гії і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Скорейко Ганна Михайлівна – к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Старовойт Петро Сергійович – завідувач науково-методичного центру виховної роботи Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

Уманців Наталія Василівна – магістр факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Фостій Іван Петрович – к.і.н., керівник – головний редактор Чернівецького обласного відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», член Національної спілки журналістів України.

Юрій Михайло Федорович – д.і.н., професор кафедри соціально-гуманітарних наук та права Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Яремко Оксана – к.і.н., вчитель Чернівецької ЗОШ № 30.

Яценюк Галина Миколаївна – к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Яценюк Фадей Степанович – к.і.н., доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Інформаційний лист

Міністерство освіти і науки України

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Кафедра історії України

Кафедральний збірник

«Питання історії України». Т.21

Напрями:

Історія України

Історія Буковини та Північної Бессарабії (Хотинщини)

Історіографія, джерелознавство, археологія, етнологія, історичне краєзнавство,
допоміжні історичні дисципліни

Праці молодих науковців

Рецензії

Документи

До 15 квітня 2019 року подати матеріали та відомості про автора.

Під час оформлення статті дотримуватись вимог: формат А4; шрифт – Times New Roman; кегль – 14; міжрядковий інтервал – 1,5, обсяг 12 стор. Поля: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2,5 см, нижнє – 1,5 см. Примітки (зноски) прикінцеві, наскрізні. Лапки такого формату «...», тире (–) і дефіс (-) відповідно до українського правопису. На початку статті подається УДК, прізвище, ім'я автора, назва міста роботи, анотація і ключові слова українською, російською та англійською мовами (прізвище, ім'я автора, місто, назва статті і анотація). Англійською мовою анотація розширена до 1 сторінки формату А4. Обов'язкові дані про автора з вказівкою місця роботи і посади.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра історії України,
вул. Коцюбинського, 2. Чернівці. 58012.

Тел. роб.: (0372) 52-33-63; моб. 095-65-51-650; e-mail: histukr@chnu.edu.ua

Оргкомітет

Зразок

УДК: 94 (477.85) «1918/1940»

Олександр Руснак (Чернівці)

**СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ
І ХОТИНЩИНИ У 1918-1940 рр.**

У статті характеризується становище населення Північної Буковини і Хотинщини в період входження краю до складу королівської Румунії. Автор досліджує різні аспекти румунізаторської політики Бухареста.

Ключові слова: Північна Буковина, Хотинщина, населення, румунізація, колонізація, селяни, робітники, службовці, податки.

Александр Руснак (Черновцы)

Положение населения Северной Буковины и Хотинщины в 1918-1940 гг.

В статье характеризуется положение населения Северной Буковины и Хотинщины в период вхождения края в состав королевской Румынии. Автор исследует разные аспекты румунизаторской политики Бухареста.

Ключевые слова: Северная Буковина, Хотинщина, население, румунизация, колонизация, крестьяне, рабочие, служащие, налоги.

Oleksandr Rusnak (Chernivtsi)

The State of Population of Northern Bukovyna and Hotyn Region in 1918-1940

(Обсягом до 1 стор.)

Key words: Northern Bukovyna, Hotyn region, population, romanization, colonization, peasants, workers, employees, taxes.

Текст статті і зразок зноски

¹ Ярославський О. Як перепроваджено в нас аграрну реформу // Час. – 1929. – 7 лютого. – С. 3. ДАЧО, ф. 37, оп. 1, спр. 41, арк. 1.

Наукове видання

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
кафедри історії України
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Том 20

Літературний редактор	<i>Ботушанський В. М.</i>
Технічний редактор	<i>Яворська І. Т.</i>
Комп'ютерний набір:	<i>Лісковська І. І., Відрай Т. О.</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Басараба А. Т.</i>

Підписано до друку 00.00.2018. Папір офсетний. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 00,00. Тираж 000 прим. Зам. № 00.

Виготівник: Яворський С.Н.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 18 від 17.03.2009 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф. 18, тел. 099 732 25 44